اللہ یجتبی الیہ من یشاء ویہدی الیہ من ینیب

الحمد للہ کہ کتاب بے نظیر مصنفہ حجۃ اللہ مولانا شاہ ولی اللہ مفسر و محدث دہلوی مسمی بہ

الفوز الکبیر

مع

فتح الخبیر

فی

اصول التفسیر

باہتمام احقر الانام محمد عبد الاحد عفی اللہ عنہ الصمد بماہ جنوری ۱۹۲۲ سنہ ع

در مطبع مجتبائی واقع دہلی مطبوع شد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نعم الٰہی دربارۂ ایں بندۂ ضعیف بے شمار ند واجل آنہا توفیق فہم قرآن عظیم ست وسنن حضرت رسالت پناہ علیہ الصلوٰۃ والسلام برکمترین امتیان بسیار اند واعظم آنہا تبلیغ فرقان کریم ست آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قرآن را تلقین فرمود بقرن اول تا ایشاں بقرن ثانی رسانیدند وہکذا وہکذا تا آنکہ ایں درماندہ را نیز از روایت ودرایت آں حصہ رسید اللھم صل علیٰ ھذا النبی الکریم سیدنا ومولانا وشفیعنا افضل صلوٰتک وایمن برکاتک وعلیٰ آلہ واصحابہ وعلماء امتہ اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین **امابعد** میگوید فقیر **ولی اللہ** ابن عبدالرحیم عاملہما اللہ تعالےٰ بلطفہ العظیم چوں بریں فقیر دری از فہم کتاب اللہ کشادند خواست کہ بعضے نکات نافعہ کہ در تدبیر کلام اللہ یاراں را بکار آید در رسالہ مختصری مضبوط نماید امیدوارے از عنایت حضرت باری آن ست کہ طالب علماں را بمجرد فہم ایں قواعد راہے واسع در فہم معانی کتاب اللہ کشادہ گردد کہ اگر عمرے در مطالعہ تفاسیر یا گذرانیدن آنہا بر مفسران علی انھم اقل قلیل فی ھذا الزمان بسر برند بآں ضبط وربط بدست نیارند وسمیتھا **بالفوز الکبیر فی اصول التفسیر** وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ حَسْبِي وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ومقاصد ایں رسالہ منحصر است در پنج باب **باب اول** در بیان علوم پنجگانہ کہ قرآن عظیم بطریق تنصیص بر آنہا دلالت فرمودہ است وگویا نزول قرآن بالاصالۃ برائے آں بودہ است **باب دوم** در بیان وجوہ خفاء نظم قرآن بنسبت اذہان اہل زمان وعلاج آں وجوہ باوضح بیان **باب سوم** در بیان لطائف نظم

قرآن و شرح اسلوب بدیع آن بقدر طاقت و امکان **باب چہارم** در بیان فنون تفسیر و حل اختلاف واقع در تفسیر صحابہ و تابعین **باب پنجم** در ذکر جملہ صالحہ از شرح غریب قرآن و اسباب نزول آن کہ مفسر را حفظ آن مقدار ضرورست و خوض در تفسیر بدون ضبط آن ممنوع و محظور۔

باب اول در بیان علوم پنجگانہ کہ قرآن عظیم بطریق تنصیص بیان آن فرمودہ است

باید دانست کہ معانی منظومۂ قرآن خارج از پنج علم نیست۔ علم احکام از واجب و مندوب و مباح و مکروہ و حرام خواہ از قسم عبادات باشد یا معاملات یا تدبیر منزل یا سیاست مدنیہ و تفصیل این علم ذمۂ فقیہ است و علم مخاصمہ با چہار فرقہ ضالہ یہود و نصاری و مشرکین و منافقین و تفریع برین علم ذمۂ متکلم ست و علم تذکیر بآلاء اللہ از بیان خلق آسمان و زمین و الہام بندگان بآنچہ ایشان را در می بایست و از بیان صفات کاملہ او تبارک و تعالیٰ و علم تذکیر بایام اللہ یعنی بیان وقائعی کہ آنرا حضرت تعالیٰ ایجاد فرمودہ است از جنس انعام مطیعین و تعذیب مجرمین و علم تذکیر بموت و ما بعد آن از حشر و نشر و حساب و میزان و جنت و نار و حفظ تفاصیل این علوم و الحاق احادیث و آثار مناسبۂ آن وظیفۂ واعظ و مذکرست و بیان این علوم بروش تقریر عرب اول واقع شدہ نہ بروش تقریر متاخران پس در آیات احکام اختصار کہ قاعدہ متن نویسان ست و تنقیح قواعد از قیود غیر ضروریہ کہ صناعت اصولیان ست التزام نفرمودہ و در آیات مخاصمہ التزام بہ مشہورات مسلمہ و خطابیات نافعہ اختیار نمودہ نہ تنقیح براہین بروش منطقیان مناسبہ در انتقال از مطلبی بہ مطلبی چنانکہ قاعدۂ ادبائے متاخرین ست رعایت نکرد بلکہ آنچہ القائے آن بر عباد خود مہم دانست آنرا نشر فرمود ہرچہ مقدم شود گو شود و ہرچہ موخر شود گو شود عامۂ مفسرین ہر آیتے را از آیات مخاصمہ و آیات احکام بقصۂ مربوط سازند و آن قصہ را سبب نزول آن انگارند اما محقق آنست کہ قصد اصلی از نزول قرآن تہذیب نفوس بشریہ ست و درہم شکستن عقائد باطلہ و اعمال فاسدہ ایشان پس وجود عقائد باطلہ در مکلفین سبب نزول آیات مخاصمہ است و وجود اعمال فاسدہ و جریان مظالم درمیان ایشان سبب نزول آیات احکام است و متنبہ نشدن ایشان بذکر آلاء اللہ و ایام اللہ و وقائع موت و ما بعد آن سبب نزول آیات تذکیر ست خصوصیات قصص جزئیہ

کہ تصدیع روایت آں کشیده اند چنداں دخیل نیست الا در بعض آیات که آنجا تعریض ست بواقعی از وقائعی که در زمانِ آں حضرت صلے اللہ علیہ وسلم واقع شده یا پیش از زمانِ آنحضرت بظهور پیوسته اند وانتظارے که سامع را از شنیدنِ آں تعرض حاصل میشود بدون بسطِ قصه زائل نمیگردد پس لازم آمد که ایں علوم را بوجهی شرح کنیم که مؤنتِ ایرادِ قصص جزئیه لازم نیاید **فصل** در قرآن مجید با چہار فرقۂ ضاله مخاصمه واقع شده است مشرکین و یهود و نصارے و منافقین و ایں مخاصمه بر دو قسم ست یکے آنکه آں عقیدۂ باطله را بیان کنند و تنصیص نمایند و بر شناعت او و بر آں انکار کنند پس دیگر آنکه شبهات ایشاں تقریر نمایند و آنرا با دلۂ برهانیه یا خطابیه حل نمایند اما مشرکین خود را حنفاء مے گفتند و دعوے تدین بملتِ ابراهیمی مے کردند و حنیف کسے را گویند که بملتِ ابراهیمی متدین باشد و شعارِ آں ملت را لازم گیرد و شعارِ ملتِ ابراهیمی حج خانه کعبه است و استقبال آں در نماز و غسل از جنابت و اختتان و سائر خصال فطرت و تحریم اشهر حرم و تعظیم مسجد حرام و تحریم محرمات نسبیه و رضاعیه و ذبح در حلق و نحر در لبه و تقرب بذبح و نحر خصوصاً در ایام حج و در اصل ملت وضو و نماز و صوم از طلوع فجر تا غروبِ آفتاب و صدقه بر یتامی و مساکین و اعانت بر نوائبِ حق و صلۂ ارحام مشروع بود و تمدح بفعلِ ایں اشیا در میانِ ایشاں جاری بود اما جمهورِ مشرکین آنرا ترک نموده بودند و در میان ایشان کان لم یکن شده بود و تحریم قتل و سرقه و زنا و ربا و غصب نیز در اصلِ ملت ثابت بود و انکار بر فعل آنها فی الجمله جاری اما جمهورِ مشرکین مرتکبِ آں بودند و بحکمِ نفسِ اماره میرفتند و عقیدۂ اثبات خدائے تعالیٰ و آنکه خدا خالقِ آسمان و زمین است و مدبرِ حوادثِ عظام ست و قادر بر ارسالِ رسل و مجازی عباد بر اعمال ایشاں و مقدرِ حوادث عظام ست و قادر قبل از وقوعِ آں و آنکه فرشتگان بندگانِ مقربِ خدا اند و مستحق التعظیم اند نیز در میانِ ایشاں ثابت بود و اشعارِ ایشاں دلالت میکنند اما جمهورِ مشرکین دریں عقائد شبهاتِ بسیار ناشی از استبعادِ آں امور و عدم الفت با ادراک آں بهم رسانیده بودند و گمراهی ایشاں شرک بود و تشبیه و تحریف و انکار معاد و استبعاد در رسالتِ آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم و فاش بودن اعمال قبیحه و مظالم در میانِ یکدیگر و ابتداعِ رسوم فاسده و مندرس ساختنِ عبادات شرک آنست که غیر خدا را صفات مختصه خدا اثبات نماید مثل تصرف در عالم باراده که تعبیر ازاں بکن فیکون میشود یا علمِ ذاتی از غیر اکتساب بحواس و دلیلِ عقلی و منام و الهام

و مانند آں یا ایجاد شفائے مریض یا لعنت کردن بر شخصے و ناخوش بودن ازو تا بسبب آں کراہت تنگدست
یا بیمار و شقی گردد و رحمت فرستادن بر شخصے تا بسبب آں رحمت فراخ معیشت و صحیح بدن و سعید باشد
و ایں مشرکاں در خلق جواہر و تدبیر امور عظام ہیچ یک را شریک نمے دانستند و چوں خدائے تعالیٰ
بر کارے ابرام فرماید ہیچ یک را قدرت ممانعت اثبات نمے کردند بلکہ اشراکِ ایشاں در امورِ خاصہ
بر بعضے بندگان بود گمان مے کردند کہ مانند آنکہ بادشاہ عظیم القدر بندگانِ خاصِ خود را باطرافِ ممالک
مے فرستد و ایشاں را در امور جزئیہ تا وقتے کہ حکمِ صریحِ بادشاہ صادر نشدہ است مختار و متصرف
مے دارد و خود بتدبیر امور جزئیہ بندگان نمے پردازد و حوالۂ سائرِ بندگان بقہرمان میکند و شفاعت
قہرمان در باب خادمان و متوسلانِ ایشاں قبول مے نماید ہمچنیں ملک علی الاطلاق جد مجدہ بعضے
بندگان خود را خلعت الوہیت دادہ است و رضا و سخط ایشاں در سائر بندگان اثر مے کند
پس واجب میدانستند تقرب بآں بندگانِ خاص تا شائستگی قبولِ ملکِ مطلق حاصل شود و
شفاعت برائے ایشاں در مجاری امور درجہ پذیرائی یابد و بملاحظہ ایں امور سجدہ بسوئے ایشاں
و ذبح برائے ایشاں و حلف بنام ایشاں و استعانت در امور ضروریہ بقدرت کن فیکون ایشاں
تجویز مے نمودند و صورتہا از سنگ و صفر و روئین مثل آں تراشیدہ قبلۂ توجہ باں ارواح ساختند
و جاہلان رفتہ رفتہ آں سنگ ہا را بذاتہائے خود معبود انگاشتند و خلطِ عظیم راہ یافت و تشبیہ
عبارت از اثباتِ صفاتِ بشریہ است خدا را تبارک و تعالیٰ پس میگفتند کہ ملائکہ دختران خدا اند
و میگفتند کہ شفاعت بندگان خود قبول میکند اگرچہ رضامندی نباشد چنانکہ بادشاہان بہ نسبت
امرائے کبار گاہے چنیں میکنند و علم و سمع و بصر کہ لائق جنابِ الوہیت است چوں در ذہن ایشاں
جاں میگرفت بر علم و سمع و بصر خود قیاس میکردند و در تجسیم و تحیز مے افتادند و بیانِ تحریف آنست کہ
اولادِ حضرتِ اسمٰعیلؑ بر شریعتِ جد بزرگوارِ خود بودند تا آنکہ عمرو بن لحی لعنۃ اللہ علیہ پیدا شد و برائے
ایشاں اصنام وضع کرد و عبادتِ آنہا مشروع ساخت و یلہ کردن بحایر و سوایب وعلام و استقسام
بازلام و مثل آں برائے ایشاں اختراع نمود و ایں حادثہ پیش از بعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
نزدیک بسہ صد سال وقوع یافت و از آنجملہ دریں باب متمسک بآثار آبائے خود مے نمودند و آں را یکے
از حجج قاطعۂ خود میدانستند و اگرچہ انبیاء سابق حشر و نشر بیان فرمودہ اند اما نہ باایں شرح و بسط کہ در قرآن

عظیم مذکور ست لہذا جمہور مشرکین براں مطلع نبودند و مستبعد مے انگاشتند و ایں جماعہ اگرچہ بہ نبوت
حضرت ابراہیم ؑ و حضرت اسمٰعیل ؑ بلکہ بہ نبوت موسیٰ علیہم السلام نیز اعتراف نمودہ بودند۔ اما
صفات بشریہ کہ حجاب جمال باکمال انبیا رست ایشاں را تشویش مے داد و حقیقت تدبیر الٰہی کہ مقتضی
بعثت انبیا رست نشناختہ چوں مالوف بمماثلۂ رسول بمرسل بودند آں را استبعاد مے نمودند و دریں
باب شبہات واہیہ ناسموعہ درمیان مے آوردند مانند آنکہ محتاج بشراب و طعام نبی چرا باشد و خدائے
تعالیٰ فرشتہ را چرا نفرستند و بہر آدمی جدا جدا وحی نازل نکند و علیٰ ہذا الاسلوب و اگر در تصویر حال
مشرکین و عقائد و اعمال ایشاں توقف داری احوال محترفان اہل زمان خصوصاً آنانکہ باطراف
دار الاسلام سکونت دارند ملاحظہ کن کہ ولایت را چہ خیال کردہ اند باوجود اعتراف بر ولایت اولیاء
متقدمین دریں زمانہ وجود اولیاء محال مے انگارند و بقبور و آستانہا میروند و انواع شرک بعمل مے آرند
تشبیہ و تحریف چگونہ در ایشاں راہ یافتہ است و بحکم حدیث صحیح لتتبعن سنن من کان قبلکم ازیں آفات
ہیچ چیز نیست مگر امروز قومی مرتکب آنند و معتقد مثل آں عافانا اللہ سبحانہ من ذٰلک بالجملہ خدائے
تعالیٰ برحمت خود آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم را درمیان عرب مبعوث ساخت و آنحضرت را
باقامت ملت حنیفہ امر فرمود و در قرآن عظیم با ایشاں مخاصمہ نمود و در مخاصمہ بمسلمات ایشاں
از بقایائے ملت حنیفہ واقع شد تا الزام متحقق شود پس جواب اشراک اولاً طلب دلیل ست و نقض
تمسک بہ تقلید آبا و ثانیاً عدم مساوات ایں بندگان با خدائے تبارک و تعالیٰ و اختصاص خدا
باستحقاق اقصی غایت تعظیم بخلاف ایں بندگان و ثالثاً بیان اجماع انبیاء بریں مسئلہ وما ارسلنا
من قبلک من رسول الا نوحی الیہ انہ لا الٰہ الا انا فاعبدون و رابعاً بیان شناعت
عبادت اصنام و سقوط احجار از مراتب کمالات انسانیہ فکیف مرتبۃ الالوھیۃ و ایں جواب مسوق
ست برای قومی کہ اصنام را معبود لذاتہ انگارند و جواب تشبیہ اولاً طلب دلیل ست و نقض تمسک
بہ تقلید آبا و ثانیاً بیان ضروری بودن مجانست درمیان والد و ولد و آں مفقود است و ثالثاً بیان
شناعت اثبات مکروہ و مضموم پیش خود خدا را تبارک و تعالیٰ الربکم البنات و لکم البنون و ایں
جواب مسوق ست برائے قومی کہ بہ مشہورات و متوہمات شعریہ خوگر شدہ اند و اکثر ایشاں ہمیں صفت بودند
و جواب تحریف بیان عدم نقل آن ست از ائمہ ملت و بیان آنکہ ایں ہمہ اختراع و ابتداع غیر معصوم

ست وجواب استبعاد حشر ونشر اولاً قیاس است بر احیاء ارض و مانند آں وتنقیح مناط کہ شمول قدرت
وامکان اعادہ است وثانیاً بیان موافقت اہل کتب آلٰہیہ است در اخبار بآں وجواب استبعاد
رسالت اولاً بیان وجود آں ست در انبیائے متقدمین وما ارسلنا من قبلک الا رجالا نوحی
الیھم ویقول الذین کفروا لست مرسلا قل کفی باللہ شھیدا بینی وبینکم
ومن عندہ علم الکتاب وثانیاً دفع استبعاد بہ بیان آنکہ اینجا رسالت عبارت از وحی ست
قل انما انا بشر مثلکم یوحی الیّ وتفسیر وحی بآنچہ محال نبود وما کان لبشر ان یکلمہ اللہ الآیۃ
ثالثاً بیان آنکہ عدم ظہور معجزاتی کہ اقتراح آں می کنند وعدم موافقت حق بایشاں در تعیین شخصے کہ
پیغامبری آں میخواہند ویا فرشتہ را پیغامبر ساختن یا بہر کس وحی نفرستادن بنا بر مصلحت کلیہ
است کہ علم ایشاں از ادراک آں قاصر ست وچوں اکثر مبعوث الیھم مشرکین بودند ایں مضامین را در
سورتہائے بسیار باسالیب متعددہ بتاکیدات بلیغہ اثبات فرمود واز اعادہ آں مراتب کثیرہ تحاشی
ننمود آرے مخاطبۂ حکیم مطلق بہ نسبت ایں جاہلاں چنیں باید ودر مقابلہ ایں بیعقلاں سخن گفتن ہمیں
تاکید شاید ذلک تقدیر العزیز العلیم ویہود بتوریت ایمان آوردہ بودند وضلالت ایشاں تحریف
احکام توریت بود خواہ تحریف لفظی باشد خواہ تحریف معنوی وکتمان آیات آں وافترا بالحاق آنچہ
ازاں نیست بآں وتساہل در اقامت احکام آں ومبالغہ در تعصب مذہب خود واستبعاد رسالت حضرت
پیغامبر ما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وبے ادبی وطعن بہ نسبت آنحضرتؐ بلکہ بہ نسبت خدا تبارک وتعالیٰ نیز ومبتلا
بودند بہ بخل وحرص وغیر آں اما در تحریف لفظی در ترجمہ توریت وامثال آں بکار می بردند در اصل توریت
پیش ایں فقیر ایں چنیں محقق شدہ ہو قول ابن عباس وتحریف معنوی تاویل فاسد ست بحمل آیتے بر
غیر معنی آں بسبب زوری وانحراف از راہ مستقیم از انجملہ آنست کہ فرق میان متدین فاسق وکافر جاحد
در ہر ملتے بیان کردہ اند وکافر را خلود نار وعذاب شدید اثبات نمودہ اند وفاسق را خروج از نار بشفاعت
انبیاء درست کردہ اند در تقریر ایں معنی در ہر ملتے اظہار نام متدین بآں ملت کردہ اند ودر توریت یہودی
وعبری را ایں منزلت اثبات نمودہ اند ودر انجیل نصرانی را دریں مرتبہ داشتہ اند ودر قرآن عظیم
مسلماناں را ایں مزیت نہادہ اند ومناط حکم ایمانست بخدا وروز آخرت وانقیاد پیغامبری کہ برایشاں
مبعوث باشد وعمل بشرائع ملت واجتناب از منہیات آں نہ خصوص ہیچ فرقہ لذا اتہا پس یہود دانستند

که هر که یهودی باشد یا عبری البته بهشتی خواهد بود و شفاعتِ انبیاء او را خلاص خواهد ساخت و جز چند روز در
دوزخ نخواهد ماند اگرچه آں مناطِ حکم متحقق نشود بخدا بوجهے آورده باشد که صحیح نبود و از ایمان بآخرت
و برسالت پیغامبری مبعوث بایشاں خطے ادراک نکرده باشد و ایں غلط صِرف ست و جهلِ محض چوں
قرآنِ عظیم مهیمن ست بر کتبِ سابقه و مبین مواضعِ اشکالِ آں شبه را بروجهِ اتم کشف فرمود
بلیٰ من کسب سیئة واحاطت به خطیئته فاولئك اصحٰب النار هم
فیها خالدون و از انجمله آنست که در هر ملتے احکام به حسب مصالحِ آں عصر بیان نموده اند و در
تشریع بر وفقِ عاداتِ قوم سلوک نموده اند و بتاکید اخذ بآں و ادامتِ عمل و اعتقاد براں و حصر
حقیت دراں امر فرموده اند و مراد آنست که دراں عصر و دراں زمانِ حقیت دراں اعمال محصورست
و ادامت ظاهری مرادست نه ادامت حقیقی یعنے تا آنکه نبی دیگر نیاید و پردهٔ خفا از روئے نبوت
وے انداخته نشود و ایشاں آں را بر استحالهٔ نسخِ یهودیت حمل کرده اند و وصیتِ اخذ بآں ملت فی الحقیقت
معنیش وصیت اخذ بایمان و اعمالِ صالحه است خصوصیتِ آں ملت لذا اصلا معتبر نیست ایشاں خصوصیت
را معتبر دانسته گمان کردند که یعقوب علیه السلام اولادِ خود را بیهودیت وصیت کرده است و از انجمله
آنست که خدائے تعالیٰ در هر ملتے انبیا و تابعانِ ایشاں را به لقبِ مقرب و محبوب تشریف داده
است و منکرانِ ملت را به صفتِ مبغوضیت نکوهیده است و دریں باب بلفظ شائع در هر قوم تکلم
واقع شد اگر لفظ ابنا بجائے محبوباں ذکر شده باشد چه عجب یهود گماں کردند که آں تشریف دائر بر اسم
یهودی و عبری و اسرائیلی ست و ندانستند که دائر بر صفتِ انقیاد و خضوع و متشبه براهِ حق است
به بعثتِ انبیاء لاغیر و ازیں قبیل تاویلات فاسده بسیار در خاطرِ ایشاں مرکوز شده بود و آنرا از آباواجدادِ
خود فرا گرفته قرآں ازالهٔ ایں شبهات بروجهِ اتم فرمود و کتمانِ آیاتِ آں ست که بعضے احکام و آیات
را برائے محافظتِ جاهِ شریفی یا برائے طلبِ ریاستی اخفاء مے نمودند تا اعتقادِ مردماں نسبت
ایشاں متلاشی نشود و بترکِ عمل بآں آیات ملازم نشوند از انجمله آنست که رجمِ زانی در توریت مذکور
ست و ایشاں بنابر اجماعِ احبارِ خود بر ترکِ رجم و اقامتِ جلد و تحمیم وجه بجائے آں آنرا ترک
کرده بودند و از خوفِ فضیحتے آنرا مے پوشیدند و از انجمله آنست که آیاتے را در اں بشارتِ هاجره و اسمٰعیل
علیهما السلام است به بعثت نبی درمیان اولادِ ایشاں و اشارت بوجودِ ملتے که در سرزمینِ حجاز شیوع

ف عبری و یهودی باعتبار زبان عبری ۱۲

تمام پیدا کنند و بسبب آں جبال عرفات بہ تلبیہ مملو گردد و از اطراف اقالیم قصد آں موضع کنند و آں آیات تا حال در توریت ثابت است تاویل میکردند کہ اخبار ست بوجود ایں ملت نہ امر ست باخذ آں و مے گفتند ملحمۃ کتبت علینا و چوں ایں تاویل رکیک را ہیچ کس نمے شنید و پیش ہیچکس صحت نداشت با یکدیگر تواصی میکردند با خفاء آں و تجویز اظہار آں بہر عام و خاص نمیکردند اتحدثونہم بما فتح اللّٰہ علیکم لیحاجوکم بہ عند ربکم چہ بلا جاہل بودند منت نہادن خدا بر ہاجرہ و اسمٰعیل بایں مبالغہ و ذکر ایں امت بدیں تشریف ہیچ احتمال دارد کہ حمل بر اخبار آں مے باشد و تحریف تبدین آں نبود سبحانک ہذا افک عظیم و اما افترا ایں سبب آں دخول التعمق و تشدد ست بر احبار و رہبان ایشاں و استحسان یعنی استنباط بعض احکام بنا بر ادراک مصلحت در اں بدون نص شارع و استنباطات واہیہ را رواج دادن پس اتباع آں را الحق باصل ساختند و اتفاق سلف خود را یکے از حجج قاطعہ گمان میکردند خود در انکار نبوت حضرت عیسیٰ علیہ السّلام ہیچ مستند ایشاں نیست مگر اقوال سلف و ہمچنیں در بسیارے از احکام و اما تساہل در اقامت احکام آں و اختیار بخل و حرص خود ظاہر ست کہ مقتضے نفس امارہ است و آں بر ہمہ کس غالب است الا من شاء اللّٰہ ان النفس لامارۃ بالسوء الا ما رحم ربی اما ایں رزلیت در اہل کتاب رنگی دیگر پیدا کردہ بود کہ تکلف مے کردند برائے تصحیح آں بہ تاویل فاسد و آں را در رنگ تشرع اظہار مے نمودند و اما استبعاد رسالت حضرت پیغمبر ما صلے اللّٰہ علیہ و آلہ وسلم پس سبب آں اختلاف عادات انبیاء و احوال ایشان ست در اکثار تزوج و تقلیل آں و آنچہ بداں ماند و اختلاف شرائع ایشاں و اختلاف سنت اللّٰہ در معاملہ انبیاء و بعثت پیغامبر از قوم بنی اسمٰعیل بعد از آنکہ جمہور انبیاء از بنی اسرائیل بودند و امثال آں و اصل دریں مسئلہ آنست کہ نبوت بمنزلہ اصلاح نفوس عالم است و تسویہ عادات و عبادات ایشاں نہ ایجاد اصول بر و اثم ہر قومے در عبادات و تدبیر منزل و سیاست مدینہ عادتے دارند اگر نبوت دراں قوم پیدا شود آں عادات را بر انداخت نکند و از سر نو ایجاد دیگر نماید بلکہ تمیز نماید درمیان عادات آنچہ بر قاعدہ باشد و موافق مرضی حق بود باقی گذارد و آنچہ خلاف آں باشد تغیر دہد بقدر ضرورت و تذکیر بآلاء اللّٰہ و بایام اللّٰہ نیز بہماں اسلوب میشود کہ درمیان ایشاں شائع باشد و بداں آشنا شدہ باشند پس بسبب ایں نکتہ

شرائع انبیا مختلف شده و مثل این اختلاف اختلاف حکم طبیب ست چون تدبیر دو بیمار کند یکے را دوائے
سرد دہد و غذائے بارد وصف کند و دیگرے را دوائے حار و غذائے حار امر نماید و غرض طبیب در ہر دو جا
یکے ست و آں اصلاح طبیع و ازالہ مفسد لا غیر و باشد که در ہر اقلیمے دوا و غذا علیحدہ وصف کند بحسب عادات
آں اقلیم و در ہر فصلے تدبیرے دیگر اختیار نماید بحسب طبع آں فصل ہمچناں حکیم حقیقی جل مجدہ چوں خواست
که آں بیماراں مرض نفسانی را معالجہ نماید و تقویت طبع قوت ملکیہ و ازالہ مفسداں ایجاد فرماید بر حسب
اختلاف اقوام و عادات و مشہورات و مسلمات ہر عصر آں معالجہ مختلف شد بالجملہ اگر نمونہ یہود خواہی
که بہبینی علمائے سوء که طالب دنیا باشند و خوگرفتہ بتقلید سلف و معرض از نصوص کتاب و سنت و تعمق
و تشدد یا استحسان عالمی را مستند ساختہ از کلام شارع معصوم بے پروا شدہ باشند و احادیث موضوعہ
و تاویلات فاسدہ را مقتدائے خود ساختہ باشند تماشا کن کانھم ھم اما النصاری بحضرت عیسیٰ علیہ السلام
ایمان آوردہ بودند و ضلالت ایشاں آں بود که خدائے را تبارک و تعالےٰ سہ شعبہ متغایر بوجہ من الوجوہ
و متحد بوجہ آخر میدانستند و آں شعب را اقانیم ثلثہ میگفتند یکے اب و آں بازاء مبدأ عالم بود و دیگرے
ابن و آں بازاء صادر اول ست که معنی عام شامل جمیع موجودات ست و دیگر روح القدس و آں بازاء عقول
مجردہ بود و اعتقاد میکردند که اقنوم ابن بروح عیسیٰ تدرع نمودہ یعنی چنانکہ جبرئیل علیہ السلام بصورت
آدمی ظاہر میشود ہمچنیں ابن بصورت روح عیسیٰ ظہور نمود پس عیسیٰ ہم خداست و ہم ابن اللہ و ہم
بشر و احکام بشریہ و الٰہیہ ہر دو بروے جاریست و دریں باب تمسک به بعض نصوص انجیل مے نمودند
که دراںجا لفظ ابن واقع شدہ بعض افعال الٰہیہ را بخود نسبت دادہ اند جواب اشکال اول بر تقدیر
تسلیم آنکه کلام حضرت عیسیٰ باشد نه محرف آنست که لفظ ابن در زمان قدیم بمعنے محبوب و مقرب و
مختار بودہ است چنانکه بسیاری از قرائن در انجیل دلالت میکند و جواب اشکال ثانی آنست
که بر سبیل حکایت ست چنانکه ایلچی پادشاہ میگوید که ما فلاں ملک را فتح کردیم و فلاں قلعہ را برہم
زدیم و در حقیقت این معنی راجع ست بپادشاہ و ایلچی که بجز ترجمانی نیست و نیز میتواند بود که طریق
وحی بر عیسیٰ انطباع معانی بودہ است در لوح نفس ایشاں از قبل عالم اعلیٰ نه تمثل حضرت جبرئیل ؑ
بصورت بشریہ و القاء کلام پس بسبب این انطباع کلامی از حضرت ایشاں جاری میشد که مشعر نسبت
آں افعال بخود باشد و الحقیقة غیر حقیقة بالجملہ خدائے تعالیٰ رد این مذہب باطل فرمودہ و بیان نمودہ که

عیسے بندۂ خداست وروح پاک وے که در رحم مریم صدیقه نفخ کرد واو را بروح القدس تائید داد وعنایت
خاص درباره او مرعی داشت بالجمله اگر بفرض خدا تبارک وتعالے در کسوت روحی که از جنس سائر
ارواح ست برآمده باشد وتدرع به بشری کرده بود چون این نسبت را نیک بشگافیم لفظ اتحاد برین
معنی جاری نباشد الا بتسامح واقرب الفاظ باین معنی تقویم ومثل آن بود تعالی عما یقول الظلمون
علوا کبیرا اگر خواهی که نمونه آن ازین فریق ملاحظه کنی امروز اولاد مشائخ واولیا را تماشا کن که در حق
آبا خود چه ظنون دارند وتا کجا کشیده برده اند وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون و
نیز از ضلالت ایشان یکے آنست که جزم میکنند که حضرت عیسے علیہ السلام مقتول شده است وفی الواقع در قصه
عیسیٰ علیہ السلام اشتباهی واقع شده بود رفع بر آسمان را قتل گمان کردند وکابرا عن کابر همان غلط را روایت
نمودند خدائے تعالی در قرآن شریف ازاله شبه فرمود که ما قتلوه وما صلبوه ولکن شبه لهم
در انجیل آنچه مقوله حضرت عیسی ازین باب مذکور ست معنیش اخبار ست به جرات یهود واقدام ایشان
بر قتل هر چند که خدائے تعالی ازین مهلکه نجاتے میسر کرد وآنچه مقوله حواریان ست منشائے آن وقوع
اشتباه است وعدم اطلاع بر حقیقت رفع که مالوف اذهان واسماع نبود ونیز از ضلالت ایشان یکی
آنست که میگویند که فارقلیطا موعود همان عیسیٰ علیہ السلام ست که بعد قتل پیش حواریان آمد وایشان را به تمسک
انجیل وصیت کرد ومیگویند عیسے علیہ السلام وصیت کرده است که متنبیان بسیار پیدا خواهند شد پس هر که نام
مرا گیرد سخن او قبول کنید والا نکنید قرآن عظیم بیان فرمود که بشارت حضرت عیسے علیہ السلام بر پیغمبر ما صلے الله
علیه وسلم منطبق ست نه بر صورت روحانیه حضرت عیسے علیہ السلام زیراکه در انجیل گفته شد که فارقلیطا مدتے
درمیان شما باشد وتعلیم علم کند وپاک سازد مردمان را واین معنی جز حضرت پیغامبر ما ظاهر نشد ونام
عیسے علیہ السلام گرفتن عبارت از آنست که اثبات نبوت ایشان کند نه آنکه الله گوید یا ابن الله آما منافقان و
قسم بودند گروهے بزبان کلمه ایمان میگفتند ودل ایشان مطمئن بود بکفر وجحود صرف بخاطر اظهار میکردند و
در حق ایشان ست فی الدرک الاسفل من النار گروهے داخل شدند در اسلام لضعف مثلا به عادات
قوم خود معتاد اند اگر قوم مسلمان باشد ایشان نیز مسلم شوند واگر کافر باشد ایشان نیز کافر ومثلا اتباع
لذات دنیویه دنیه بر دل ایشان چندان هجوم کرده است که محبت خدا ومحبت رسول را جائی نگذاشته
یا حرص مال وحسد وحقد ومثل آن مالک قلب ایشان شده است که حلاوت مناجات وبرکات عبادات

بخاطر ایشاں جائے نگذاشت و مثلاً اشتغال بامور معاش چنداں مشغوف خود ساخت کہ اہتمام بامر معاد را آنرا توقع داشتن و در فکر آں افتادن فرصت نداد و مثلاً در رسالت حضرت پیغمبر ماظنون واہیہ و شبہات رکیکہ بخاطر ایشاں میگذرد ہرچند تا آنجائے رسند کہ خلع ربقۂ اسلام کنند و ازاں باب بکلی برآیند و منشاء آں شکوک جریان احکام بشریت ست بر حضرت پیغامبر و ظہور ملت اسلامیہ درصورت غلبۂ ملوک بر اطراف ممالک و مانند آں و مثلاً محبت قبائل و عشائر ایشاں ماہر آں داشت کہ در نصرت ایشاں و تقویت و تائید ایشاں ہرچند خلاف اہل اسلام باشد سعی بلیغ بہ تقدیم رسانند و دریں مقابلہ امر اسلام را سست کنند و ایں قسم نفاق عمل و نفاق اخلاق ست و نفاق اول بعد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم نتواں دانست کہ از قبیل علم غیب ست و بر مرکوز قلب اطلاع نتواں یافت و نفاق ثانی کثیر الوقوع لاسیما در زمان ما و اشارہ بہمیں نفاق است آنچہ در حدیث آمدہ ثلث من کن فیہ کان منافقا خالصا اذا حدث کذب واذا وعد اخلف واذا خاصم فجر وہم المنافق بطنہ وہم المؤمن فرسہ الی غیر ذلک من الاحادیث خدائے تعالیٰ اعمال و اخلاق ایشاں را در قرآن عظیم آشکارا ساخت و از احوال ایں دو گروہ چیزے بسیار بیان فرمود تا ہمہ امت ازاں احتراز نمایند و اگر خواہی از منافقان نمونہ بہ بینی رو در مجلس امرا و مصاحبان ایشاں را بہ بیں کہ مرضی ایشاں را بر مرضی شارع ترجیح میدہند در انصاف ہیچ فرق نیست درمیان آنانکہ کلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیواسطہ شنیدہ نفاق ورزیدند و درمیان آنانکہ الحال پیدا شدہ اند و بطریق یقین حکم شارع معلوم کردہ اند بعد ازاں بر ایثار خلاف آں اقدام مے نمایند و علیٰ ہذا القیاس جماعہ از معقولیان کہ شکوک و شبہات بسیار بخاطر دارند و معاد را نسیاً منسیاً ساختہ اند نمونۂ آں گروہ اند بالجملہ چوں قرآن بخوانی گمان مکن کہ مخاطمہ با قومی بود کہ بودند و درگذشتند بلکہ بحکم حدیث لتتبعن سنن من قبلکم ہیچ بلائے نبود مگر امروز نمونۂ آں موجود ست پس مقصود اصلی بیان کلیات آں مقاصد ست نہ خصوصیات آں حکایات ایں ست آنچہ دریں کتاب از بیان عقائد ایں فرق ضالہ و تقریر اجوبہ آنہا میسر شد و آں در فہم معانی آیات مخاصمہ انشاء اللہ کافی ست -

فصل دربقیہ مباحث علوم پنجگانہ باید دانست کہ نزول قرآن برائے تہذیب طوائف ناس ست

از عرب وعجم وحضر و بدو پس حکمت آلٰہی مقتضی آں باشد کہ در تذکیر بآلاء اللہ زیادہ از انچہ معلوم اکثر افراد
بنی آدم بود خطاب نکرد و نزیادہ ازاں بحث وتفتیش بکار نیاورد و سخن در اسماء اللہ وصفات اللہ
بوجہی مسوق ساخت کہ بادراکی وفطانتی کہ افراد انسان در اصل فطرت برآں مخلوق اند بدون ممارست
حکمت آلٰہیہ وبدون مزاولت علم کلام آنرا توانند احاطہ نمود و بفہم آں رسید پس اثبات ذات
مبدا اجمالاً فرمود کہ ایں علم ساریست در افراد بنی آدم ہیچ طائفہ ازیں جماعہ در اقالیم صالحہ واکمنہ
قریبہ باعتدال نہ بینی کہ منکر آں باشد وچوں اثبات صفات بطریق امعان وتحقیق حقایق بہ نسبت
ایشاں ممتنع بود واگر اصلاً بر صفات آلٰہی مطلع نشوند بمعرفت ربوبیت کہ انفع اشیاء در تہذیب
نفوس ہمانست نرسند حکمت آلٰہی مقتضی آں شد کہ از صفات کاملہ بشر کہ آں را امیدانند وبوجود
آں بمدح میان ایشاں جاریست چند برگزید وآنرا بازار معانی غامضہ کہ عقول بشر را باساحت
جلال او راہ نیست استعمال فرمود نکتہ لیس کمثلہ شئ تریاق واد عضال جہل مرکب ساخت و
چندے از صفات بشریہ کہ در اثبات مثل آں ثوران اوہام بجانب عقائد باطلہ حاصل میشد مثل اثبات
ولد وبکا وجزع منع فرمود اگر نیک بتگافی جریان بر مسطر علوم نوعیہ انسان غیر مکتسبہ ایشاں
وتمیز صفاتی کہ اثبات آں میتواں کرد و در انہا خللے نمے آید از صفاتی کہ ثوران اوہام باطلہ می نماید
امرے دقیق ست کہ اذہان عالیہ بآں نتواں رسید لا جرم ایں علم توقیفی آمد ورخصت تکلم بآنچہ
خواہند دادہ نشد واز آلاء اللہ وآیات قدرت او جل وعلا آں را اختیار فرمود کہ حضر و بدو وعرب و
عجم یکساں فہم کنند لہذا ذکر نعم نفسانیہ کہ مخصوص علماء واولیا باشد درمیان نیامد واز نعمتہاے
اتفاقیہ مخصوصہ بملوک خبر نداد پس آنچہ ذکر آں می بایست کرد مثل خلق سمٰوات وارض ست وانزال
ماء از سحاب وجاری ساختن آں از ارض وبرآوردن انواع اثمار وحبوب وازہار بواسطہ آب والہام
صناعات ضروریہ واقدار بر فعل آنہاست ودر مواضع بسیار تنبیہہ بر اختلاف احوال مردماں در وقت
ہجوم مصائب وانکشاف آنہا تقریر کردہ آمد ازامراض نفسانیہ کثیرۃ الوقوع ست واز ایام اللہ
یعنی وقائعی کہ آنرا احداث فرمودہ است از مثل انعام مطیعین وتعذیب عصاۃ آنرا اختیار فرمودہ
کہ بگوش ایشاں رسیدہ باشد واجمالاً ذکری ازاں شنیدہ باشند مثل قصص قوم نوح وعاد وثمود کہ عرب
آنرا اباً عن جد تلقی نمودہ بودند ومثل قصص حضرت ابراہیمؑ وانبیاے بنی اسرائیل کہ بسبب یہود باعراب

در قرون بسیار مانوس استماع ایشاں شده بود نه قصص شاذه غیر مانوسه ایراد فرمود و نه اخبار مجازات
فارس و هنود را ذکر نمود و از قصص مشهوره جامعی چند انتزاع فرموده که در تذکیر ایشاں بکار آید نه سرد
تمام قصص بجمیع خصوصیات آنکه دو حکمت درینجا آنست که چوں عوام قصهٔ نادره غایت ندرت
شنوند یا پیش ایشاں استقصا در ذکر خصوصیات قصص کرده شود به نفس آں قصص میل نمایند
و از تذکره که غرض اصلی همان ست در مانند و ایں سخن بداں ماند که عارفے گفته است که ازاں
باز که قواعد تجوید را مردماں یاد گرفتند از خشوع در تلاوت باز ماندند و ازاں باز که مفسران در
وجوه بعیدهٔ تفسیر سخن راندند علم تفسیر نادر کالعدم شد پس ازاں قصص که مکرر در قرآن مے آید قصه
خلق آدم از زمین ست و سجده کردن فرشتگان و سر باز زدن شیطان و ملعون شدن او و سعی کردن
او ازاں بعض در اغوائے بنی آدم ست و قصه مخاصمه حضرت نوح ع و هود ع و صالح ع و لوط ع و شعیب ع
با اقوام خودها در باب توحید و امر معروف و نهی منکر و سر باز زدن آں اقوام و شبهات رکیکه آوردن ایشاں
و جواب دادن حضرات انبیاء و عقوبت الٰهی آں اشقیاء را و ظهور نصرت او تعالیٰ به نسبت انبیاء و
تابعان ایشاں و قصص حضرت موسیٰ با فرعون و فرعونیان و با سفهاء بنی اسرائیل و مکابرهٔ ایں جماعت
با حضرت ایشاں و قیام خدائے تعالیٰ بعقوبت آں اشقیاء و ظهور نصرت او مرة بعد مرة به نسبت جناب اعلیٰ
و قصهٔ خلافت داؤد ع و سلیمان ع و آیات و کرامات ایشاں و محنت ایوب ع و یونس ع و ظهور رحمت الٰهی بر
ایشاں و استجابت دعائے زکریا ع و قصص عجیبهٔ حضرت عیسیٰ ع و تولد ایشاں بے پدر و تکلم ایشاں در مهد
و ظهور خوارق عادات از ایشاں پس ایں قصص باطوار مختلفه اجمالاً و تفصیلاً به حسب مقتضائے
اسلوب سور مذکور شد و ازاں قصص که در یک جا یا دو جا فقط مذکور شد رفع حضرت ادریس ع ست و
مناظرهٔ حضرت ابراهیم ع با نمرود و رؤیت احیاء طیر و ذبح فرزند و قصه حضرت یوسف ع و قصه تولد
حضرت موسیٰ ع و القائے ایشاں در یم و قتل ایشاں قبطی را و گریختن بمدین و تزوج آنجا و دیدن نار
بر شجره و سخن شنیدن ازاں و قصهٔ ذبح بقره و قصهٔ ملاقات حضرت موسیٰ ع با خضر ع و قصهٔ طالوت
و جالوت و قصهٔ بلقیس و قصهٔ ذو القرنین و قصهٔ اصحاب کهف و قصهٔ دو مرد که محاوره کردند با یکدیگر و
قصهٔ اصحاب جنت و قصهٔ رسل ثلٰثه حضرت عیسیٰ ع که او را کفار شهید ساختند و قصهٔ اصحاب الفیل
پس مقصود ازیں قصص نه معرفت نفس آنها ست بلکه مقصود انتقال ذهن سامع ست بو خامت

شرک و معاصی و عقوبت خدائے تعالیٰ بر آنہا و مطمئن شدن بنصرت خدائے تعالیٰ و ظہور عنایت او در باب مخلصین و از ذکر موت و ما بعد آں کیفیت موت انسان و بیچارگی او دراں ساعت و عرض جنت و نار بعد از موت و ظہور ملائکہ عذاب بیان فرمود و اشراط قیامت از نزول حضرت عیسیٰ علیہ السلام و خروج دجال و یاجوج و ماجوج و نفخۂ صعق و نفخۂ قیام و حشر و نشر و سوال و جواب و میزان و یافتن نامہائے اعمال بیمین و شمال و در آمدن مؤمنین بہ بہشت و در آمدن کفار بدوزخ و اختصام اہل نار تابعان و متبوعان بایکدیگر و منکر یکدیگر شدن و یکدیگر را لعن کردن و اختصاص اہل ایمان برؤیت خدائے تعالیٰ و تعداد انواع تعذیب از سلاسل و اغلال و حمیم و غساق و زقوم و انواع تنعیم از حور و قصور و انہار و مطاعم سنیہ و ملابس ناعمہ و زنان جمیلہ و صحبتہائے دلکشای اہل جنت بایکدیگر پس ایں قصص را در سور مختلفہ باجمال و تفصیل بحسب اقتضاء اسلوب آں سور متفرق گردانیدہ شد و کلیہ در مباحث احکام آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ملت حنیفیہ مبعوث شدند پس لازم آمد کہ شرائع آں ملت را باقی گذارند و ہیچ تغیرے باجہات آں مسائل راہ نیابد مگر تخصیص عموم و زیادت توقیتات و تحدیدات و مانند آں و خدائے تعالیٰ خواست کہ بدست آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم عرب را پاک کند و بدست عرب سائر اقالیم را پس لازم آمد کہ مادۂ شریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بر رسوم و عادات عرب باشد چوں مجموع شرائع ملت حنیفیہ و رسوم و عادات عرب را ملاحظہ کنی و تشریع آں حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ بمنزلہ اصلاح و تسویہ آنست تامل نمائے ہر حکمے را سببے دانستہ باشی و ہر امر و نہی را مصلحتے فہم کردہ باشی و تفصیل ایں سخن دراز ست بالجملہ در عبادات از طہارت و صلوٰۃ و صوم و زکوٰۃ و حج و ذکر فتورے عظیم راہ یافتہ بود از جہت تساہل در اقامت آں و اختلاف مردم دراں بسبب عدم معرفت بودن اکثر آں و دخول تحریفات اہل جاہلیت دراں قرآن عظیم آں ہمہ بے نسقی را بر انداخت و ہموارہ و سوی نمود و در تدبیر منزل رسوم ضارہ و تعدیہا و سرکشیہا بسیار راہ یافتہ بود و احکام سیاست مدنیہ نیز مختل شدہ بود قرآن عظیم ضبط اصول آں و تحدید و توقیت آں فرمود ازیں باب انواع کبائر و بسیارے از صغائر مذکور شد و مسائل صلوٰۃ بطریق اجمال مذکور کردہ شد و لفظ اقامت صلوٰۃ گفتہ آمد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم اذان و بنائے مساجد و جماعت و اوقات ہمہ تفصیل آں کردند و مسائل زکوٰۃ نیز باختصار فرمودہ شد

آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تفصیل آں فرمودند وصوم در سورۂ بقرہ وحج نیز ذکر کردہ شد وجہاد در سورۂ بقرہ وانفال وجاہائے متفرق وحدود در مائدہ ونور ومیراث در نسا ونکاح وطلاق در سورۂ بقرہ ونساء وطلاق وغیرہ آں چوں ازیں قسم کہ فائدہ آں عام است جمیع امت را گذشتی قسمے دیگر ست کہ سوال را کہ پیش آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردہ باشند جواب فرمودیا در حادثہ اہل ایمان بذل نفس واموال نمودند ومنافقان خویشتن آرا آرائے وامساک ورزیدند پس خدائے تعالیٰ مدح مومناں ونکوہش وتہدید منافقاں فرمود یا حادثہ واقع شد از قبیل تقریر امداد وکف ضرر ایشاں خدائے تعالیٰ منت بر مسلماناں نہاد وآں نعمتہا را یاد ایشاں داد حالتے پیش آمد کہ در آنجا تنبیہے وزجرے یا تعریضے وایمائے یا امرے ونہیے درکار میشود خدائے تعالیٰ در آں باب نازل ساخت آنچہ ازیں قبیل ست لابد ذکر آں قصص بطریق اجمال مفسر را میباید کرد تعریضات لقصۂ بدر در انفال واُحد در آل عمران وخندق در احزاب وحدیبیہ در فتح وبنی نضیر در حشر کردہ شدہ است وحث بر فتح مکہ وغزوۂ تبوک در برات و اشارت بہ حجۃ الوداع در مائدہ واشارۂ لقصۂ نکاح زینت در احزاب وتحریم سریہ در سورۂ تحریم وقصۂ افک در سورۂ نور واستماع جن تلاوت آنحضرت را در سورۂ جن واحقاف وقصۂ مسجد ضرار در سورۂ برات وقصۂ اسراء در اول بنی اسرائیل کردہ آمد وایں قسم نیز بتحقیق از باب تذکیر بایام اللہ است لیکن چوں حل تعریضات او موقوف بر سماع قصہ است از سائر اقسام او ممتاز کردہ شد۔

باب دوم در بیان وجوہ خفائے معانی نظم قرآن بہ نسبت اذہان اہل زمان وازالۂ آں بواضح بیان باید دانست کہ قرآن بلغت عرب راست راست بغیر تفاوت نازل شد وایشاں بسلیقۂ کہ داشتند فہم معنی منطوق آں میکردند کما قَالَ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ وَقَالَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ وَقَالَ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مرضی شارع عدم خوض بود در تاویل متشابہ قرآن وتصویر حقائق صفات الٰہیہ وتسمیہ مبہم واستقصائے قصص ومانند آں ولہذا باں حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کم سوال مے کردند وازیں باب اندک چیزے مرفوع شد اما چوں آں طبقہ در گذشت وعجم مداخلت کردند وآں لغت اولی متروک گشت ودر بعض مواضع صعوبت فہم مراد حاصل شد واحتیاج بہ تفتیش لغت ونحو افتاد وسوال وجواب در میان آمد وکتب تفسیر تصنیف شد لازم آمد کہ اجمالاً مواضع صعوبت را یاد کنیم وامثلہ آں را بیان نمائیم

تا حقه الخوض بزیادت بیان حاجت نه افتد و بمبالغت در کشف آن مواضع مضطر نشود پس عدم
وصول بمراد لفظ گاهی بسبب استعمال لفظ غریب است و علاج آن نقل معنی لفظ از صحابه و تابعین
و سائر اہل معانی و گاهی بسبب ندانستن منسوخ از ناسخ و گاهی بسبب یا و نداشتن اسباب
نزول و گاهی بسبب حذف مضاف یا موصوف یا غیر آن و گاهی ابدال چیزی بجای چیزی
یا ابدال حرفی بجای حرفی یا اسمی بجای اسمی یا فعلی بجای فعلی یا جمع بجای مفرد و بالعکس یا اسلوب
غیبت بجای خطاب و گاهی به تقدیم ما حقه التاخیر و بالعکس و گاهی بسبب انتشار ضمیر و تعدد
مراد از لفظ واحد و گاهی بسبب تکرار و اطناب و گاهی بسبب اختصار و ایجاز و گاهی بسبب استعمال
کنایه و تعریض و متشابه و مجاز عقلی یاران سعادتمند را باید که در مبدأ کلام بر حقیقت این امور و بعض
امثله آن مطلع شوند و در موضع تفصیل باشارتی و رمزی اکتفا نمایند۔

فصل اول در شرح غریب قرآن و بهترین شرح غریب آنست که اول از ترجمان القرآن عبد الله
ابن عباس رض از طریق ابن ابی طلحه صحیح شده است و بخاری در صحیح خود غالباً بر همین طریق اعتماد کرده است
و بعد از ان طریق ضحاک عن ابن عباس و جواب ابن عباس از سوالات نافع ابن الازرق و این هر سه
طریق را سیوطی در اتقان ذکر کرده است بعد از ان شرح غریبی که بخاری از ائمه تفسیر نقل کرده
است بعد از ان شرح غریبی که سائر مفسرین اصحاب و تابعین و تبع تابعین روایت کرده اند
و مرا مناسب می نماید که در باب پنجم ازین رساله جمله صالحه از شرح غریب قرآن با شان
نزول جمع کنم و آنرا رساله مستقله سازم تا اگر کسی خواهد داخل این رساله سازد و اگر کسی خواهد جداگانه
یادگیرد و للناس فیما یعشقون مذاهب درینجا می باید دانست که صحابه و تابعین گاهی
تفسیر میکردند لفظ را بلازم معنی او و گاهی متاخران تعقب می کنند آن تفسیر قدیم را از جهت تتبع
لغت و تفحص موارد استعمال و غرض درین رساله سرد آن تفسیرات سلف است بعینها و تنقیح و نقد آن را
موضعی ست غیر این موضع ع هر سخن وقتی و هر نکته مکانی دارد۔

فصل دوم از مواضع صعبه در فن تفسیر که مباحث آن بسیار است و اختلاف درینجا بسیار معرفت
ناسخ و منسوخ ست و اقوای وجوه صعبه اختلاف اصطلاح متقدمین و متاخرین ست درین باب آنچه
از استقراء کلام صحابه و تابعین معلوم می شود آنست که ایشان نسخ را استعمال میکردند بازاء معنی

لغوی که ازالهٔ چیزیست بچیزی نه بازای مصطلح اصولیان پس معنی نسخ نزدیک ایشان ازالهٔ بعض وصفات
آیتیست بآیت دیگر خواه انتهای مدت عمل باشد یا صرف کلام از معنی متبادر بغیر متبادر
بیان اتفاقی بودن قیدی یا تخصیص عامی یا بیان فارق درمیان منصوص وآنچه مقیس برآنست
ظاهرا یا ازاله عادت جاهلیت یا شریعت سابقه باب نسخ نزدیک ایشان باب واسع آمد وعقل را
درانجا جولانی شد واختلاف را گنجایش ولهذا عدد آیات منسوخه بپانصد رسانیده اند واگر نیک
بنگری غیر محصور است اما آنچه باصطلاح متاخرین منسوخ است عدد قلیل بیش نیست لاسیما
بحسب توجیهی که اختیار کرده ایم شیخ جلال الدین سیوطی در کتاب اتقان بعد ازان که از بعض
علما آنچه مذکور شد به بسط لایق تقریر نموده آنچه برای متاخرین منسوخ است بروفق شیخ ابن العربی
تحریر کرده قریب بیست آیت شمرده فقیر را در اکثر آن بیست نظر است فلننقل کلامه
مع التعقب من البقرة كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ الاٰية منسوخة قيل باٰية
المواريث وقيل بحديث لا وصية لوارث وقيل بالاجماع حكاه ابن العربي قلت بل هي
منسوخة باٰية يوصيكم الله في اولادكم وحديث لا وصية مبيّن للنسخ قوله تعالى
وعلى الذين يطيقونه فدية قيل منسوخة بقوله فمن شهد منكم الشهر
فليصمه وقيل محكمة ولا مقدرة قلت عندي وجه اٰخر وهو ان المعنى وعلى
الذين يطيقون الطعام فدية هي طعام مسكين فاضمر قبل الذكر لانه
متقدم رتبة وذكر الضمير لان المراد من الفدية هو الطعام والمراد منه
صدقة الفطر عقب الله تعالى الامر بالصيام في هذه الاٰية بصدقة الفطر كما عقب
الاٰية الثانية بتكبيرات العيد قوله تعالى احل لكم ليلة الصيام الرفث ناسخة
لقوله كما كتب على الذين من قبلكم لان مقتضاه الموافقة فيما كان عليهم من تحريم
الاكل والوطي بعد النوم ذكره ابن العربي وحكى قولا اٰخر انه نسخ لما كان بالسنة
قلت معنى كما كتب التشبيه في نفس الوجوب فلا نسخ انما هو تغير لما كان عندهم قبل الشرع
ولم نجد دليلا على ان النبي صلى الله عليه واٰله وسلم شرع لهم ذلك ولو سلم فانما كان ذلك
بالسنة وقوله تعالى يسئلونك عن الشهر الحرام الاٰية منسوخة بقوله وقاتلوا المشركين كافة

الاٰية اخرجه ابن جرير عن عطاء بن ميسرة قلت هذه الاٰية لا تدل على تحريم القتال بل تدل على تجويزه وهي من قبيل تسليم العلة واظهار المانع فالمعنى ان القتال في الشهر الحرام كبير شديد ولكن الفتنة اشد منه فيجوز في مقابلتها وهذا التوجيه ظاهر من سياقها كما لا يخفى وقوله تعالى والذين يتوفون الى قوله متاعا الى الحول منسوخة باٰية اربعة اشهر وعشرا والوصية منسوخة بالميراث والسكنى باقية عند قوم منسوخة عند اٰخرين بحديث ولا سكنى قلت هي كما قال منسوخة عند جمهور المفسرين ويمكن ان يقال يستحب او يجوز للميت الوصية ولا يجب على المرأة ان تسكن في وصيته وعليه ابن عباس وهذا التوجيه ظاهر من الاٰية وقوله تعالى وان تبدوا ما في انفسكم او تخفوه يحاسبكم به الله منسوخة بقوله لا يكلف الله نفسا الا وسعها قلت هو من باب تخصيص العام بينت الاٰية المتاخرة ان المراد ما في انفسكم من الاخلاص والنفاق لا من احاديث النفس التي لا اختيار فيها فان التكاليف لا يكون الا في ما هو في وسع الانسان **ومن اٰل عمران** اتقوا الله حق تقاته قيل انه منسوخ بقوله فاتقوا الله ما استطعتم وقيل لا بل هو محكم وليس فيها اٰية يصح فيها دعوى النسخ غير هذه الاٰية قلت حق تقاته في الشرك والكفر وما يرجع الى الاعتقاد وما استطعتم في الاعمال من لم يستطع الوضوء يتيمم ومن لم يستطع القيام يصلي قاعدا وهذا التوجيه ظاهر من سياق الاٰية وهو قوله ولا تموتن الا وانتم مسلمون **ومن النساء** والذين عقدت ايمانكم فاٰتوهم نصيبهم منسوخة بقوله واولوا الارحام بعضهم اولى ببعض قلت ظاهر الاٰية ان الميراث للمولى والبر والصلة لمولى الموالاة فلا نسخ وقوله تعالى واذا حضر القسمة الاٰية قيل منسوخة وقيل لا ولكن تهاون الناس في العمل بها قلت قال ابن عباس هي محكمة والامر للاستحباب وهذا اظهر وقوله تعالى واللاتي ياتين الفاحشة الاٰية منسوخة باٰية النور قلت لا نسخ في ذلك بل هو ممتد الى الغاية فلما جاءت الغاية بين النبي صلى الله عليه وسلم ان السبيل الموعود كذا وكذا فلا نسخ **ومن المائدة** ولا الشهر الحرام منسوخة باباحة القتال فيه قلت لا نجد في القراٰن ناسخا له ولا في السنة الصحيحة ولكن المعنى ان القتال المحرم يكون في الشهر الحرام اشد تغليظا كما قال النبي صلى الله عليه وسلم في الخطبة

دماءكم واموالكم حرام عليكم كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا وقوله تعالى فان جاؤك
فاحكم بينهم او اعرض عنهم منسوخة بقوله وان احكم بينهم بما انزل الله قلت معناه ان اخترت
الحكم فاحكم بما انزل الله ولا تتبع اهواءهم فالحاصل انه لنا ان نترك اهل الذمة ان يرفعوا القضايا
الى زعمائهم فيحكموا بما عندهم ولنا ان نحكم بما انزل الله علينا وقوله تعالى او آخران من غيركم
منسوخ بقوله واشهدوا ذوي عدل منكم قلت قال احمد بظاهر الآية ومعناها عند غيره او آخران
من غير اقاربكم فيكونون من سائر المسلمين **ومن الانفال** ان يكن منكم عشرون صابرون
الآية منسوخة بالآية بعدها قلت كما قال منسوخة **ومن البراءة** انفروا خفافا وثقالا منسوخة
بآيات العذر وهو قوله ليس على الاعمى حرج الآية وقوله ليس على الضعفاء الآيتين قلت خفافا اي مع
اقل ما يتاتى به الجهاد من مركوب وعبد للخدمة ونفقة يقنع بها وثقالا مع الخدام الكثير والمركب الكثير
فلا نسخ او نقول ليس النسخ متعينا **ومن سورة النور** الزاني لا ينكح الا زانية الآية منسوخ بقوله وانكحوا
الايامى منكم قلت قال احمد بظاهر الآية ومعناها عند غيره ان مرتكب الكبيرة ليس بكفؤ الا للزانية او
لا يستحب اختيار الزانية وقوله تعالى حرم ذلك اشارة الى الزنا والشرك فلا نسخ واما قوله فانكحوا الايامى
فهو لا ينسخ الخاص وقوله تعالى ليستاذنكم الذين ملكت ايمانكم الآية قيل منسوخة وقيل لا ولكن تهاون
الناس في العمل بها قلت مذهب ابن عباس انها ليست بمنسوخة وهذا الوجه اولى بالاعتماد
ومن الاحزاب لا يحل لك النساء من بعد الآية منسوخة بقوله انا احللنا لك ازواجك اللاتي
قلت يحتمل ان يكون الناسخ مقدما في التلاوة وهو الاظهر عندي **ومن المجادلة**
اذا ناجيتم الرسول فقدموا الآية منسوخة بالآية بعدها قلت هذا كما قال **ومن الممتحنة**
فآتوا الذين ذهبت ازواجهم مثل ما انفقوا قيل منسوخ بآية السيف وقيل بآية الغنيمة وقيل
محكم قلت الاظهر محكم ولكن الحكم في المهادنة وعند قوة الكفار **ومن المزمل** قم الليل
الا قليلا منسوخ بآخر السورة ثم نسخ الآخر بالصلوة الخمس قلت دعوى النسخ بالصلوة
الخمس غير متجهة بل الحق ان اول السورة في تاكيد الندب الى قيام الليل وآخرها نسخ التاكيد الى
مجرد الندب قال السيوطي موافقا لابن العربي فهذه احدى وعشرون آية منسوخة على خلاف في بعضها
ولا يصح دعوى النسخ في غيرها والاصح في آية الاستيذان والقسمة الاحكام عدم النسخ فصار تسعة عشر قلت

وعلی ما حررنا لا یتعین النسخ الا فی خمس آیات دیگر از مواضع صعبه معرفت اسباب نزول است و وجه صعوبت
دران باب نیز اختلاف متقدمین و متاخرین ست آنچه از استقراء کلام صحابه و تابعین معلوم می شود آنست که
نزلت فی کذا مختص برای قصه که در زمان آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بوده و سبب نزول آیت
گشته استعمال کنند بلکه گاهی یکی از ما صدق علیه آیه را که در زمان آنحضرت صلی الله علیه واله وسلم بوده است
یا بعد ازان حضرت ذکر کنند و گویند نزلت فی کذا و درینجا انطباق جمیع قیود لازم نیست بلکه اصل حکم می باید که
منطبق باشد پس گاهی سوالی که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آورده باشند یا حادثه که دران ایام
نیک فرجام متحقق شده باشد و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم حکم آنرا از آیتی استنباط کرده باشند و آن
آیت را دران باب تلاوت نموده باشند تقریر نمایند و گویند نزلت فی کذا و گاهی درین صورت ها
گویند فانزل الله تعالی قوله کذا یا فنزلت گویند و گویا این اشارت بآن ست که استنباط آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم ازان آیت و القای آن آیت دران ساعت بخاطر مبارک آنحضرت صلی الله علیه اله وسلم
نیز نوعی از وحی و نفث فی الروع (دل) ست ازین جهت می توان گفت فانزلت و اگر کسی درینجا تکرار نزول تعبیر
کند نیز می تواند شد و محدثین در ذیل آیات قرآن چیزهای بسیار تقریر می کنند که به حقیقت نه از قسم سبب نزول
باشد مثل استشهاد صحابه در مناظرات خود بآیت یا تمثل ایشان بآیت یا تلاوت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
آیت را برای استشهاد کلام خود یا روایت حدیثی که موافق آیت باشد در اصل غرض یا تعیین موضع نزول
یا تعیین اسما مذکورین بطریق ابهام یا طریق تلفظ کلمه قرآنیه یا فضل سور و آیات قرآن یا صورت
امتثال آنحضرت بامری از اوامر قرآن و این همه در حقیقت از اسباب نزول نیست و شرط مفسر
احاطه بآن نیست شرط مفسر معرفت دو چیز ست یکی قصصی که آیات تعریض بآن می کنند پس
فهم ایمان این آیات بغیر معرفت آن قصص میسر نمی شود و دیگر قصه که تخصیص عام یا مثل آن از وجوه
صرف از ظاهر نماید پس فهم مقصد آیات بدون آن قصص میسر نشود و درینجا می باید دانست که قصص
انبیای سابقین در حدیث کم مذکور شده و این قصص طویله عریضه که مفسرین تصدیع روایت آن می
کنند هم منقول از علمای اهل کتاب است الا ما شاء الله تعالی در صحیح بخاری آمده مرفوعا لا تصدقوا اهل
الکتاب و لا تکذبوهم و نیز باید دانست که صحابه و تابعین برای مذهب مشرکین و یهود و عادات جهالات
ایشان قصص جزئیه ذکر می کردند تا آن عقاید و آن عادات روشن تر شود و می گفتند نزلت الآیة فی کذا و اراده

ایشان آن بود که درین قبیل نازل شد این باشد یا مانند آن و یا نزدیک باین و اظهار آن صورت نه مقصد
خصوص آن صورت میکردند بلکه بنابر آنکه تصویر صالحه است آن امور کلیه را ولهذا بسیار است که اقوال
ایشان مختلف شود و هر یکی بجانبی کشد و فی الحقیقت مطلب یکی باشد ابو درداء رضی الله عنه همین نکته اشارت
کرده است آنجا که گفته کسی فقیه نمی شود تا آنکه یک آیه را بر محامل متعدده نه نهد و علی هذا اسلوب بسیار است
که در قرآن عظیم دو صورت مبین شود یکی صورت سعید و در آنجا بعض اوصاف سعادت بیان کرده
شود و دیگر صورت شقی و در آنجا بعض اوصاف شقاوت اظهار نموده آید و غرض ازین بیان احکام آن
اوصاف و اعمال باشد نه تعریض شخصی معین چنانکه فرمود (س ۲۶ ر ۲) ووصینا الانسان بوالدیه احسانا
حملته امه کرها ووضعته کرها بعد ازان دو صورت ذکر نمود صورت سعید و صورت شقی و مانند این در آیت (س ۱۴ ر ۹)
و اذا قیل لهم ماذا انزل ربکم قالوا اساطیر الاولین (س ۱۴ ر ۱۰) وقیل للذین اتقوا ماذا انزل
ربکم قالوا خیرا و بر همین طور حمل باید کرد آیت ضرب الله مثلا قریة کانت آمنة مطمئنة و آیت
(س ۹ ر ۱۴) هو الذی خلقکم من نفس واحدة وجعل منها زوجها لیسکن الیها فلما
تغشها الآیة. قد افلح المؤمنون الذین هم فی صلوتهم خاشعون + ولا تطع کل
حلاف مهین و درین صورت لازم نیست که آن خصوصیات بعینها در شخصی یافته شود چنانکه در آیت
کمثل حبة انبتت سبع سنابل فی کل سنبلة مائة حبة لازم نیست که حبه بدین صفت
یافته شود مقصود تصویر زیادت اجر است لاغیر اگر صورتی موافق آن در اکثر خصوصیات یا کل آن یافته شود
و از قبیل لزوم عالم بلتزم خواهد بود و گاهی شبهه ظاهر الورود را دفع کرده شود یا سوالی قریب الفهم را جواب
گفته آید بقصد ایضاح کلام سابق نه آنکه کسی در آن عصر سوال کرده باشد و شبهه بهم رسانیده بود و بسیار
است که صحابه در تقریر آن مقام سوالی فرض کنند و مطلب را در صورت جواب و سوال تقریر نمایند و
اگر بنظر تحقیق تفحص نمایم آنهم یک کلام است نسق نزول بعضی بعد بعضی گنجایش ندارد یک جمله است
منتظم تلک قیود آن بهم قاعده شده باشد و گاهی صحابه ذکر تقدم و تاخر کنند و مراد ایشان تقدم و تاخر رتبی باشد چنانکه
ابن عمر در آیت والذین یکنزون الذهب والفضة گفته است هذا قبل ان ینزل الزکوة فلما انزلت
جعلها الله تعالی طهورا للاموال معلوم است که سوره برات آخر سور است و این آیت در تضاعیف
قصص متاخره است و فرضیت زکوة پیش ازین بسالها بود ولیکن مراد ابن عمر تقدم اجمال است تفسیر از

تفصیل بالجمله آنچه شرط مفسر ست ازین انواع از دو نوع بیش نیست یکی قصص غزوات وغیر آن که در آیات
ایما بخصوصیات آن قصص واقع می شود تا آن قصص ندانند بفهم حقیقت آن نرسند دیگر فوائد بعض قیود و
سبب تشدد و در بعض مواضع که موقوف بر معرفت حال نزول باشد واین بحث اخیر بحقیقت فنی است از
فنون توجیه ومعنی توجیه بیان وجه کلام ست وحاصل این کلمه آنست که گاهی در آیتی شبهه ظاهره می آید از
استبعاد آن صورت که مدلول آیت ست یا تناقض در آیت باهم یا تصور یا صدق آیت بر ذهن مبتدی
مشکل می شود یا فائده قیدی بذهن او نمی نشیند چون مفسر حل این اشکال نماید آن حل را توجیه خوانند چنانکه در
آیت یا اخت هارون سوال کردند که میان حضرت موسی وحضرت عیسی مدت بسیار بود پس هارون چگونه
برادر مریم باشد گویا سائل در خاطر مضمر کرده بود که این هارون همان هارون برادر حضرت موسی ست پس
آنحضرت صلی الله علیه وسلم جواب دادند که بنی اسرائیل تسمیه میکردند باسماء صالحین که پیش از ایشان گذشته
بودند وچنانکه سوال میکردند که آدمی روز حشر بر روی خود چگونه مشی کند فرمودند ان الذی
امشاه فی الدنیا علی رجلیه لقادر ان یمشیه علی وجهه وچنانکه از ابن
عباس سوال کردند در یک آیت آمده لا یتساءلون ودر آیت دیگر واقبل بعضهم علی بعض یتساءلون
آمده وجه تطبیق چه باشد ایشان گفتند عدم تسائل در روز حشر ست وتسائل بعد دخول در جنت واز حضرت
عائشه سوال کردند که سعی بین الصفا والمروة اگر واجب ست چرا لا جناح گفته شد ایشان جواب دادند که
قومی ازان تحنث می کردند باین سبب لا جناح گفته شد وحضرت عمر از آن حضرت صلی الله علیه و
آله وسلم سوال کردند که قید ان خفتم چه معنی دارد فرمودند صدقة تصدق الله بها یعنی کرما در صدقه مضایقه
نمی کنند همچنین خدای تعالی این قید برای مضائقه ذکر نفرموده ست قید اتفاقی ست ومثالهای توجیه
بسیار ست ومقصود تنبیه ست بر معنی آن وما را مناسب می نماید که در باب پنجم آنچه بخاری وترمذی وحاکم
در تفسیر های خود از باب نزول وتوجیه مشکل ذکر کرده اند بسند درست تا صحابه یا تا حضرت پیغامبر صلی الله
علیه وآله وسلم بطریق تنقیح واختصار نقل کنیم برای دو فائده یکی آنکه حفظ این قدر آثار مفسر را ضروریست
چنانکه شرح غریب قرآن قدری که ذکر کردیم ضروریست دیگر آنکه دانسته شود که اکثر اسباب نزول
در فهم معانی آیات دخل ندارد اللهم الا شیء قلیل از قصص مذکور می شود ودرین تفاسیر ثلثه که اصح
تفاسیر ست نزدیک محدثین وآنچه محمد بن اسحق کلبی درین باب افراط کرده اند ودر دیر

هر آنچه قصه آورده اند نزدیک محدثین اکثر غیر صحیح ست و در اسناد آن نظر ست آنرا شرط تفسیر دانستن
خطای بیّن ست و بر حفظ آن تدبیر کتاب الله را موقوف داشتن حظ خود را از کتاب الله فوت کردن است

وما توفیقی الا بالله علیه توکلت وهو رب العرش العظیم ۰

فصل در بقیه مباحث این باب حذف بعضی اجزا یا ادوات کلام که اخفامی آرد و همچنین ابدال
چیزی از چیزی و تقدیم ما حقه التاخیر و تاخیر ما حقه التقدیم و استعمال متشابهات و تعریضات و کنایات خصوص
تصویر معنی مراد بصورت محسوسه که لازم آن معنی باشد و در عادة استعاره مکنیه و مجاز عقلی ست پس بطریق
اختصار به بعضی امثله این اشیا مطلع سازیم تا بصیرتی حاصل شود اما حذف پس آن چند قسمت دارد حذف
مضاف و موصوف و متعلق و غیر آن رس (۹) ولکن البر من امن ای بر من امن (س ۱۵ (۶)
واتینا ثمود الناقة مبصرة ای ایة مبصرة (۹) نہا مبصرة غیر عمیا (س ۱ (۱۱) واشربوا فی
قلوبهم العجل ای حب العجل رس ۱۵ (۲ ۲) قتلت نفسا زکیة بغیر نفس ای بغیر قتل نفس و فسادا
ای بغیر فساد ومن فی السموت والارض ای من فی السموت ومن فی الارض لان شیئا واحدا هو
فی السموت والارض رس ۱۵ (۸) ضعف الحیوة و ضعف الممات ای ضعف عذاب الحیات
وضعف عذاب الممات رس ۱۳ (۴) واسأل القریة ای اهل القریة س ۱۳ (۱۷) بدلوا نعمت الله
کفرا ای فعلوا مکان شکر نعمت الله کفرا رس ۱۵ (۱) یهدی للتی هی اقوم ای للخصلة التی هی اقوم رس ۲۳
(۱۹) بالتی هی احسن ای بالخصلة التی هی احسن رس ۱۷ (۷) سبقت لهم منا الحسنی ای الکلمة
الحسنی والعدة الحسنی رس ۱ (۲) علی ملک سلیمان ای علی عهد ملک سلیمان رس ۴ (۱۱) وعدتنا
وعاده ۱۲ علی رسلک ای علی السنة رسلک انا انزلناه فی لیلة القدر ای انزلنا القران وان لم یسبق له ذکر
رس ۲۳ (۱۲) حتی توارت بالحجاب ای توارت الشمس رس ۲۱ (۱۹) وما یلقها ای خصلة الصبر رس ۶
(۱۳) وعبد الطاغوت فیمن قرأ بالنصب ای جعل منهم من عبد الطاغوت رس ۱۹ (۳) فجعله نسبا
وصهرا ای جعل له نسبا وصهرا رس ۹ (۹) واختار موسی قومه ای من قومه س ۱۲ (۵) الا ان عادا کفروا
حذف وایصال ۱۲ ربهم ای کفروا نعمة ربهم او کفروا بربهم بنزع الخافض س ۱۳ (۵) تفتؤا ای لا تفتؤ ومعناه لا تزال
رس ۲۳ (۱۵) ما نعبدهم الا لیقربونا الی الله زلفی ای یقولون ما نعبدهم رس ۹ (۹) ان الذین اتخذوا العجل
ای الذین اتخذوا العجل الها (۲۳ (۵) تاتوننا عن الیمین ای وعن الشمال رس ۲۷ (۱۵)

فظلتم تفکھون انا لمغرمون ای تقولون انا لمغرمون (س ۲۵ (۲) لو نشاء لجعلنا منکم
ملائکۃ ای بدلا منکم (س ۹ (۱۵) کما اخرجک ربک ای امض باید دانست کہ حذف
جبران لاجزائی شرط یا مفعول فعل یا مبتدای جملہ و مانند ان وقتیکہ ما بعد دلالت میکند بر حذف آن در
قرآن مطرد ست (س ۸ (۵) فلو شاء لهدیٰکم اجمعین ای لو شاء هدایتکم لهدیٰکم (س ۱۱ (۱۶)
الحق من ربکم ای هذا الحق من ربک (س ۲۷ (۱۷) لا یستوی منکم من انفق
من قبل الفتح و قاتل اولئک اعظم درجة من الذین انفقوا من بعد و قاتلوا ای
لا یستوی من انفق من قبل الفتح و من انفق من بعد الفتح فحذف الثانی للدلالة
قوله اولئک اعظم درجة من الذین انفقوا من بعد (س ۲۳ (۲) و اذا قیل
لهم اتقوا ما بین ایدیکم و ما خلفکم لعلکم ترحمون و ما تاتیهم من آیة
من آیات ربهم الا کانوا عنها معرضین ای اذا قیل لهم اتقوا ما بین ایدیکم و ما
و ما خلفکم اعرضوا و نیز باید دانست کہ اصل در مثل و اذ قال ربک للملائکة و اذ قال موسیٰ
آنست کہ اذ ظرف فعلی باشد لیکن این را نقل کردند بمعنی تهویل و تخویف پس مانند آن ست کہ کسے
مواضع هائلہ را یاد وقائع هائلہ را یاد میکند بغیر ترکیب جملہ و بے وقوع در حیز اعراب بلکہ مقصود ذکر آنها ست
تا صورت آن در ذهن مخاطب مرتسم شود از آن حادثہ خوفی بر ضمیر او مستولی گردد پس تحقیق آن ست
کہ در امثال این مواضع تفتیش عامل او ضرور نیست و الله اعلم و نیز باید دانست کہ حذف جار از ان
مصدریہ در کلام عرب مطرد ست و معنی لان باشد بان وقت آن و نیز باید دانست کہ در مثل
ولو تری اذ الظالمون فی غمرات الموت ولو یری الذین ظلموا اذ یرون العذاب اصل آنست
کہ جواب شرط محذوف باشد اما این ترکیب را نقل کرده اند بمعنی تعجب پس حاجت تفتیش محذوف
نمانده ست و الله اعلم و اما ابدال تصرفیست کثیر الفنون گاهی باشد کہ فعلی را بجای فعلی ذکر نمایند برای اغراض
شتی کہ استقصاء ذکر آن اغراض وظیفہ این کتاب نیست (س ۱۷ (۱۳) هذا الذی یذکر آلهتکم ای
یسبب آلهتکم اصل کلام آن بود کہ هذا الذی یسب لیکن ذکر سب مکروه داشتند و آن را بدل کردند بذکر
و از این قبیل ست آنچہ در عرف میگویند کہ بدشمنان فلان کس عارض شده است و میگویند کہ بندگان حضرت
در ینجا تشریف آورده اند یا بندگان جناب عالی این مقدمہ را می دانند و مراد آنست کہ جناب عالی آمده اند

وجنابعالی این رامی دانند (س ۱۷ ر۷) منا لا یصحبون ای منا لاینصرون چون نصرت بدون اجتماع و صحبت صورت نمی بندد یصحبون بدل آن آوردند (س ۹ ر ۱۳) ثقلت فی السموٰت والارض ای خفیت لان الشیٔ اذا خفی علمه ثقل علی اهل السموٰت والارض (س ۴ ر ۱۲) فان طبن لکم عن شیٔ منه نفسا - ای عفون لکم من شیٔ من طیبة من نفس سهل وگاہے اسمے بجای اسمے (س ۱۹ ر ۵) فظلت اعناقهم لها خاضعین + ای خاضعة فکانت من القانتین ای من القانتات (س ۱۹ ر ۱۱) فما لهم من نصرین ای من ناصر (س ۲۹ ر ۶) فما منکم من احد عنه حاجزین ای من حاجز - والعصر ان الانسان لفی خسر ای افراد بنی ادم افراد اللفظ لانه اسم جنس یا ایها الانسان انک کادح الی ربک کدحا المعنی یا بنی ادم انکم افراد اللفظ لانه اسم جنس ؛ وحملها الانسان یعنی افراد الناس ؛ کذبت قوم نوح المرسلین ؛ ای نوحا وحده ؛ انا فتحنا لک (س ۲۹ ر ۵) انا القادرون ای انی لقادر (س ۲ ر ۴) ولکن الله یسلط رسله ؛ ای یسلط محمدا صلی الله علیه وسلم (س ۴ ر ۹) الذین قال لهم الناس ؛ ای عروة الثقفی وحده (س ۱ ر ۲۱) فاذاقها الله لباس الجوع ای طعم الجوع ابدال الطعم باللباس ایذانا بان الجوع له اثر من النحول والذبول یعم البدن ویشمله کاللباس (س ۱ ر ۶) صبغة الله ای دین الله ابدل بالصبغة ایذانا بانه کالصبغ یتلون به النفس ومشاکلة بقول النصاری فی العمودیة وطور سینین ای طور سینا سلام علی الیاسین ای علی الیاس قلب الاسمان للازدواج وگاہے حرفی بجائے حرفی دیگر آرند (س ۹ ر ۷) فلما تجلی ربه للجبل ای علی الجبل کما تجلی فی المرة الاولی علی الشجرة هو لها سابقون ای الیها سابقون (س ۱۹ ر ۱۶) لا یخاف لدی المرسلون الا من ظلم ؛ ای لکن من ظلم استینافی ؛ ولاصلبنکم فی جذوع النخل ای علی جذوع النخل (س ۲۷ ر ۴) ام لهم سلم یستمعون فیه ای یستمعون علیه ؛ السماء منفطر به ای منفطر فیه مستکبرین به ای عنه (س ۲ ر ۹) اخذته العزة بالاثم ای حملته العزة علی الاثم (س ۱۹ ر ۳) فاسأل به خبیرا ای فاسأل عنه ولا تاکلوا اموالهم الی اموالکم ای مع اموالکم الی المرافق ای مع المرافق (س ۲۹ ر ۱۹) یشرب بها عباد الله ای یشرب منها (س ۷ ر ۱۷) وما قدروا الله حق قدره اذ قالوا ما انزل الله علی بشر من شیٔ ای ان قالوا جمله بجائی جمله ایراد کنند مثلاً یک جمله دلالت میکند بر

حاصل مضمون جملهٔ ثانیه و سبب وجود آن پس بدل کرده می شود بآن جمله (س ۲ ر ۱۱) و ان تخالطوهم
فاخوانکم ای ان تخالطوهم لا باس بذلک لانهم اخوانکم و شان الاخ ان یخالط اخاه
(س ۱ ر ۱۲) لمثوبة من عند الله خیر ای لوجدوا ثوابا و مثوبة من عند الله خیر (س ۱۳ ر ۳)
ان یسرق فقد سرق اخ له من قبل ای ان سرق فلا عجب لانه سرق اخ له من قبل (س ۱ ر ۱۲)
من کان عدوا لجبریل فانه نزله علی قلبک باذن الله ای من کان عدوا لجبریل فان الله عدو له فانه نزله
علی قلبک بانه عدو لا ینبغی ان یعادیه الله تعالی فحذف فان الله عدو له بدلیل الآیة التالیة و ابدل
منه فانه نزله علی قلبک و گاهی اصل کلام مقتضی تنکیر است و در ان کلام با دخال لام و اضافت تصرف
کنند بمعنی برهان تنکیر اولی باشد (س ۲۵ ر ۱۳) و قیله یا رب ای قیل له یا رب فابدل بقیله لانه اخصر فی
اللفظ حق الیقین ای حق یقین اضیف لیکون ایسر فی اللفظ و گاهی سنن طبیعی کلام تذکیر ضمیر است یا تانیث
آن یا افراد آن پس از سنن طبیعی بر آرند و مذکر را مونث کنند و مونث را مذکر سازند و مفرد را جمع نمایند بسبب
میل معنی (س ۷ ر ۱۵) فلما رای الشمس بازغة قال هذا ربی هذا اکبر انا من القوم الظلمین (س ۱
ر ۲) مثلهم کمثل الذی استوقد نارا فلما اضاءت ما حوله ذهب الله بنورهم و گاهی بجای تثنیه مفرد ذکر کنند
(س ۱ ر ۱۶) الا ان اغنهم الله و رسوله من فضله (س ۱۲ ر ۳) ان کنت علی بینة من ربی و اتانی
رحمة من عنده فعمیت علیکم و الاصل فعمیتا فافرد لانهما کشیء واحد و مثله الله
و رسوله اعلم و گاهی مقتضای طبیعت کلام آنست که جزا را صورت جزا آرند و شرط را در صورت شرط
و جواب قسم را در صورت جواب قسم پس در کلام تصرف کنند و آن جزء جمله مستقله مستانفه سازند تا میل کنند به
معنی و اقامت چیزی نمایند که دلالت دارد بر آن بوجه الوجوه والنازعات غرقا والناشطات نشطا والسابحات
سبحا فالسابقات سبقا فالمدبرات امرا یوم ترجف الراجفة : المعنی البعث والحشر حق یدل علیه
یوم ترجف والسماء ذات البروج والیوم الموعود وشاهد ومشهود قتل اصحاب الاخدود والمعنی المجازاة
علی الاعمال حق : اذا السماء انشقت و اذنت لربها وحقت و اذا الارض مدت و القت ما فیها و تخلت
و اذنت لربها وحقت یا ایها الانسان انک کادح المعنی الحساب والجزاء کائن و گاهی قلب در اسلوب کلام
نمایند که اسلوب کلام مقتضی خطاب باشد و غائب آرند (س ۱۱ ر ۸) حتی اذا کنتم فی الفلک و جرین بهم بریح طیبة یا انشاء
بجای اخبار گیرند و اخبار را بجای انشاء (س ۲ ر ۲) فامشوا فی مناکبها ای لتمشوا ان کنتم مؤمنین ای

ایمانکم یقتضی هذا من اجل ذلک کتبنا علی بنی اسرائیل المعنی علی قیاس حال ابن ادم
کتبنا و علی مثال حال ابن ادم فابدل منه من اجل ذلک لان القیاس لا یکون الا بمادہ حظه
العلة فکان القیاس نوع من التعلیل ارایت در اصل بمعنی استفهام از رویت ست و اینجا نقل کرده اند
تا تنبیهی باشد بر استماع کلام آینده چنانکه در عرف گویند هیچ می بینی و هیچ می شنوی و تقدیم و تاخیر نیز صعوبت
فهم مراد بهم مے رساند چنانکه در شعر مشهور لبثینه شانها سلبت فوادی : بلا جرم اتیت به
سلاما و تعلق به بعید نیز صعوبت می آرد و آنچه ازین قبیل باشد (س ۱۴ ر ۴) الا ال لوط انا لمنجوهم
اجمعین الا امراته داخل علی الاستثناء فصعب فما یکذبک بعد بالدین متصل بقوله لقد
خلقنا الانسان فی احسن تقویم (س ۱۷ ر ۹) یدعوا لمن ضره اقرب من نفعه ای یدعو
من ضره : (س ۲۰ ر ۱۱) لتنوء بالعصبة اولی القوة ای لتنوء العصبة بها (س ۲۰ ر ۶) وامسحوا برءوسکم
وارجلکم ای اغسلوا ارجلکم (س ۱۶ ر ۱۷) ولولا کلمة سبقت من ربک لکان لزاما واجل مسمی
ای ولولا کلمة سبقت واجل مسمی لکان لزاما (س ۱۰ ر ۶) الا تفعلوه تکن فتنة : متصل بقوله
فعلیکم النصر (س ۲۸ ر ۷) الا قول ابراهیم متصل بقوله کانت لکم اسوة حسنة فی ابراهیم (س ۹
ر ۱۳) یسئلونک کانک حفی عنها ای یسئلونک عنها کانک حفی و زیاده ازین طبیعی نیز
اقسام است گاهی بصفت باشد (س ۷ ر ۱۰) ولا طائر یطیر بجناحیه (س ۲۹ ر ۷) ان الانسان خلق
هلوعا اذا مسه الشر جزوعا و اذا مسه الخیر منوعا و گاہے بتکرار (س ۲۰ ر ۱۶) للذین
استضعفوا لمن امن منهم و گاہے بعطف تفسیری (س ۲۶ ر ۲) حتی اذا بلغ اشده وبلغ اربعین
سنة و گاہے بتکرار (س ۱۱ ر ۱۱) وما یتبع الذین یدعون من دون الله شرکاء ان یتبعون
الا الظن اصل الکلام وما یتبع الذین یدعون من دون الله شرکاء الا الظن (س ۱ ر ۱۱)
ولما جاءهم کتاب من عند الله مصدق لما معهم وکانوا من قبل یستفتحون علی الذین کفروا
فلما جاءهم ما عرفوا کفروا به (س ۴ ر ۱۲) ولیخش الذین لو ترکوا من خلفهم ذریة ضعافا خافوا
علیهم فلیتقوا الله (س ۲ ر ۸) یسئلونک عن الاهلة قل هی مواقیت للناس والحج ای هی مواقیت
للناس باعتبار ان الله شرع لهم التوقیت بها والحج باعتبار ان التوقیت بها حاصل للحج و لو قیل
هے مواقیت للناس فی حجهم کان اخصر ولکن اطنب (س ۳۵ ر ۳) لتنذر ام القری ومن حولها

وتنذر یوم الجمع ای تنذر ام القری یوم الجمع (س ۲۵ ر ۳) وتری الجبال تحسبها جامدۃ ای تری الجبال جامدۃ ادخل الحسبان لان الرویۃ تجیٔ لمعان والمراد بہا معنی الحسبان (س ۲ ر ۱۰) کان الناس امۃ واحدۃ فبعث اللہ النبیین مبشرین ومنذرین وانزل معہم الکتاب بالحق لیحکم بین الناس فیما اختلفوا فیہ وما اختلف فیہ الا الذین اوتوہ من بعد ما جاءتہم البینات بغیا بینہم فہدی اللہ الذین اٰمنوا لما اختلفوا فیہ من الحق باذنہ واللہ یہدی من یشاء الی صراط مستقیم ادخل وما اختلف فیہ الا الذین اوتوہ فی تضاعیف الکلام المنتظم بعضہ ببعض بیانا لضمیر اختلفوا وایذانا بان المراد من الاختلاف ہہنا ہو الاختلاف الواقع فی امتہ الدعوۃ بعد نزول الکتاب بان اٰمن بعض وکفر بعض وگاہے بر سر فاعل یا مفعول حرف جر زیادہ کنند وآنرا بواسطہ حرف جر معمول فعل سازند بجہت توکید وصلت (س ۱ ر ۱) یوم یحمی ای ھی (س ۶ ر ۱۱) وقفینا علی اٰثارہم بعیسی ابن مریم ای قفیناھم بعیسی بن مریم ودرین مقام نکتہ باید دانست کہ واو در مواضع بسیار برائے توکید وصلت باشد نہ برای عطف اذا وقعت الواقعۃ وکنتم ازواجا ثلثۃ وفتحت ابوابہا ولیمحص اللہ وہمچنین فائیز زاید باشد قسطلانی در شرح کتاب الحج در باب المعتمر اذا طاف طواف العمرۃ ثم خرج ہل یجزیہ من طواف الوداع گفتہ ویجوز توسط العاطف بین الصفۃ والموصوف لتاکید لصوقہا بالموصوف نحو (س ۱ ر ۳) اذ یقول المنافقون والذین فی قلوبہم مرض قال سیبویہ ہو مثل مررت بزید وصاحبک اذا اردت بصاحبک زیدا وقال الزمخشری فی (س ۱۴ ر ۱) قولہ تعالی وما اہلکنا من قریۃ ولہا کتاب معلوم جملۃ واقعۃ صفۃ لقریۃ والقیاس ان لا یتوسط الواو بینہما کما فی قولہ تعالی وما اہلکنا من قریۃ الا لہا منذرون وانما توسطت کتاکید لصوق الصفۃ بالموصوف کما یقال فی الحال جاءنی زید علیہ ثوب وجاءنی وعلیہ ثوب انتہی وگاہے بسبب انتشار ضمیر وارادہ دو معنی از یک کلمہ صعوبت فہم مراد بہم رسد (س ۲۵ ر ۱۰) وانہم لیصدونہم عن السبیل ویحسبون انہم مہتدون یعنی ان الشیاطین لیصدون الناس عن السبیل ویحسب الناس انہم مہتدون وقال قرینہ فی موضع واحد المراد بہ الشیطان وفی الموضع الآخر الملک (س ۲ ر ۱۰) یسئلونک ماذا ینفقون قل ما انفقتم من خیر (س ۲ ر ۱۱) ویسئلونک

ماذا ینفقون قل العفو فاول معناه ای انفاق ینفقون وای نوع من الانفاق ینفقون وهو صادق بالسوال عن المصرف لان الانفاق یصیر باعتبار المصارف انواعا والثانی معناه ای مال ینفقون وازین قبیل ست آمدن لفظ جعل وشیء وامثال آن برای معانی بسی گاهی بمعنے خلق جعل الظلمات والنور وگاهی بمعنی اعتقد (س ۸ ر ۳) وجعلوا الله مما ذرا وشیٔ بجاے فاعل آید وبجاے مفعول به وگاهی مفعول مطلق وغیر آن (س ۲۷ ر ۴) ام خلقوا من غیر شیٔ ای من غیر خالق (س ۱۵ ر ۲۱) فلا تسالنی عن شیٔ ای عن شیٔ مما یتوقف فیه من امر ای امر ونباء وخطب وگاهی مجز عنه اراده کنند هو نبأ عظیم ای قصة عجیبة وهمچنین خیر وشر وآنچه بآن معنی آید در هر محل مختلف شود وازین قبیل ست انتشار در آیات آیتی که مقام اصلی آن بعد ایراد قصه است گاهی مبادرت کنند وآنرا قبل از تمام قصه ایراد نمایند باز عود کنند بقصه وآنرا اتمام فرمایند وگاهی در نزول متقدم باشد ودر تلاوت متاخر باشد (س ۲ ر ۱۷) الا انقلب وجهك در نزول مقدم ست وسیقول السفهاء متاخر ودر تلاوت بالعکس وگاهی جواب را درمیان قول کفار درج کنند (س ۳ ر ۱۶) ولا تؤمنوا الا لمن تبع دینکم قل ان الهدی هدی الله ان یؤتی احد مثل ما اوتیتم بالجمله این مباحث تفصیل بسیار می طلبد اما در آنچه گفتیم کفایت ست خواننده سعادتمند چون این امور را بخاطر مستحضر داشته باشد در اثنای خواندن باندک تاملی غرض سخن دریابد غیر مذکور را بر مذکور قیاس کند واز یک مثال باشله دیگر انتقال نماید۔

فصل باید دانست که محکم آنست که داننده لغت ازان کلام بجز یک معنی ادراک نکند واعتبار دانستن عرب اول است نه موشگافان زمان ما را که موشگافی بیجا آفتی ست عضال که محکم را متشابه می سازد ومعلوم را مجهول ومتشابه آنست که محتمل دو معنی باشد بسبب احتمال رجوع ضمیر بدو مرجع چنانکه شخصی گفت امان الامیر امرنی ان العن فلانا لعنه الله یا اشتراک کلمه در دو معنے مانند لامستم ورجاع دلمس بید واحتمال عطف بر قریب وبعید مانند وامسحوا برؤسکم وارجلکم فی قراءة الکسر واحتمال عطف واستیناف مانند لا یعلم تاویله الا الله والراسخون فی العلم وکنایت آنست که حکمی اثبات کنند وقصد نه ثبوت عین آن باشد بلکه قصد آنست که انتقال کند ذهن مخاطب بلازم آن بلزوم عادی یا عقلی چنانکه از عظیم الرماد معنی کثرت ضیافت دارید واز مبسوطتان معنی سخاوت ادراک شود

و تصویر معنی مراد بصورت محسوس از همین قبیل ست و آن عالی ست واسع و در اشعار عرب و خطب ایشان و
قرآن عظیم [illegible] پیغامبر ما صلی الله علیه وسلم بآن مشحون ست واجلب علیهم بخیلک ورجلک تشبیه
داده شد بر کسی وزدان چون یاران خود را آواز دهد که این سو حمله کن و ازان سو درآ وجعلنا من بین ایدیهم
سدا ومن خلفهم سدا وجعلنا فی اعناقهم اغلالا تشبیه داده شد اعراض ایشان را از تدبیر آیات
بکسی که او را مغلول کرده باشند یا بر هر جهت او سدی بنا کرده باشند پس هیچ نمی تواند دید واضمم الیک
جناحک من الرهب یعنی مجموع خاطر شو و پراگندگی نفس بگذار و نظر این باب در عرب آنست که
چون شجاعت کسی را تقریر کنند به شمشیر اشاره کنند که این طرف میزند و آن طرف میزند و مقصود چیرگی غلبه
او بر اهل آفاق به صفت شجاعت نباشد گو در تمام عمر شمشیر بدست نگرفته باشد یا گویند فلان میگوید که
در زمین کسی را نمی بینم که با من مبارزت تواند کرد و یا گویند فلان خود چنین میکند و اشاره کنند هیئتی که اهل
مبارزت در وقت غلبه بر خصم میکنند گو که این شخص گاهی این کلمه نگفته باشد و این فعل
نکرده باشد یا گویند فلان حلق مرا خفا کرده است و در گلوی من انداخته لقمان را بر کشیده است و تعریض آنست
که حکم عام یا منکر گویند و مقصود تعریض حال شخص خاص باشد یا تنبیه بر حال شخص معین و بعض خصوصیات
آن شخص در کلام درآید و مخاطب را بران شخص مطلع سازد و در مثل این موضع خواننده قرآن نگران خاطر
شود و محتاج آن قصه گردد و حضرت صلی الله علیه وآله وسلم چون میخواستند که بر شخصی انکار کنند می فرمودند
ما بال اقوام یفعلون کذا وکذا چنانکه وما کان لمؤمن ولا مؤمنة اذا قضی الله ورسوله
امرا الآیه تعریض ست زینب و برادر او را ولا یاتل اولوا الفضل منکم والسعة تعریض
بحضرت ابوبکر صدیق و درین صورتها تا آن قصه ندانند فهم مطلب نرسند و مجاز عقلی آنست که اسناد
کنند فعلی را بآنچه فاعل آن نیست و مفعول به سازند چیزی را که مفعول به آن نیست بعلاقه آن نیست بعلاقه
آن که میان این هر دو مشابهتی هست و متکلم ادعای آن کرده است که داخل در اعداد آنست و یکی از جنس آن
مانند آنکه گویند بنی الامیر القصر حال آنکه بانی معماران بودند یا مرا د انبت الربیع البقل حال آنکه منبت
حضرت حق ست در موسم ربیع والله اعلم بالصواب ◆

باب سوم در بیان اسلوب بدیع قرآن را بروش متون مبوب و مفصل ساخته نشده است تا هر مطلبی
ازان در بابی یا در فصلی مذکور شود بلکه قرآن را مانند مجموعه مکتوبات فرض کن چنانکه پادشاهان بر رعایای خود

بحسب اقتضای حال مثال می نویسند و بعد ازان مثال دیگر و علی ہذا القیاس تا آنکہ امثلہ بسیار جمع شود و شخصی آن
امثلہ را تدوین کند و مجموعہ مرتب سازد ہم چنین مالک علی الاطلاق بر پیغمبر خود صلے اللہ علیہ وسلم برائے
ہدایت بندگان بحسب اقتضای حال سورہ بعد سورہ نازل فرمود و در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
ہر سورتی علیحدہ محفوظ و مضبوط بود اما سورتہا را تدوین نفرمودہ بودند و در زمان حضرت ابو بکرؓ و عمر رضی اللہ
عنہما ہمہ سورتہا را در یک مجلد بترتیب خاص جمع نمودند و این مجموع بہ مصحف مسمی شد و در میان اصحاب
سورتہا را بہ چہار قسم مقسوم ساختہ بودند یکی سبع طوال سوراند و دیگر مئین کہ ہر یکی صد آیت ست یا اندکے
بیشتر و دیگر مثانی کہ از صد کم است و دیگر مفصل و در ترتیب مصحف دو سہ سورہ کہ از اعداد مثانی ست در
مئین داخل نمودہ شد بملاحظہ مناسبت سیاق آن با سیاق مئین و علی ہذا القیاس در بعض اقسام دیگر
تصرفی رفتہ است حضرت عثمانؓ مصاحفی چند ازان مصحف انتساخ فرمودہ بآفاق فرستادند تا ازان
مصاحف استفادہ نمایند و بہ ترتیبی دیگر میل نکنند چون اسلوب سورہا اسلوب مثالہای پادشاہان
مناسبت تمام داشت در ابتداء و انتہاء طریقۂ مکاتیب رعایت نمودہ شد چنانکہ بعض مکاتیب را بحمد خدای
تعالیٰ شروع کنند و بعض را بہ بیان غرض املاء آن و بعض را بہ بیان نام مرسل و مرسل الیہ و بعض رقعہا و
شقہا می باشند بغیر عنوان و بعض مکاتیب مطول می باشند و بعض مختصر ہم چنان خدائے تعالیٰ بعض سورہ
را بحمد و تسبیح شروع نمودہ و بعض را بہ بیان غرض املا نمودہ چنانکہ فرمود ذالک الکتاب لا ریب فیہ
ھدی للمتقین سورۃ انزلناھا و فرضناھا و این قسم بدان ماند ھذا ما صالح فلان و
فلان وھذا ما اوصی بہ فلان و آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در واقعہ حدیبیہ نوشتہ بودند ھذا ما قاضی
علیہ محمد بعضے را بذکر مرسل و مرسل الیہ چنانکہ فرمود تنزیل من اللہ العزیز الحکیم کتاب احکمت
ایاتہ ثم فصلت من لدن حکیم خبیر و این قسم بدان ماند کہ نویسند حکم حضرت خلافت صادر شد یا
نویسند سکنہ فلان شہر را از حضرت خلافت اعلام آنکہ و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نوشتہ بودند من محمد رسول اللہ
الی ھرقل عظیم الروم و بعضے را بروش رقعہا و شقہا بغیر عنوان چنانکہ فرمود اذا جاءک المنافقون. قد
سمع اللہ قول التی تجادلک فی زوجھا یا ایھا النبی لم تحرم و چون شہر فصاحات عرب قصائد
بودہ است و رسم در قصائد تشبیب بذکر مواضع عجیبہ و وقایع ہائلہ رسم قدیم ایشان بود این اسلوب را
در بعضے سور اختیار فرمود چنانچہ فرمود والصافات صفا فالزاجرات زجرا والذاریات ذروا فالحاملات

وقوع اذا الشمس کورت و اذا النجوم انکدرت و چنانکه او آخر مکاتیب را بجوامع کلم و نوادر و صایا و تاکید بر احکام سابقه و تهدید کسی که مخالفت آن کند ختم می کردند بهمان اسلوب خدای تعالیٰ اواخر سور را بجوامع کلم و منابع حکم و تاکید بلیغ و تهدید عظیم ختم فرمود و گاهے شروع کرده می شود و در انتهای سوره کلام بلیغ عظیم الفائده بدیع الاسلوب را بنوعی از حمد و تسبیح یا بنوعی از بیان نعم و امتنان چنانکه شروع فرموده بیانِ تباینِ مراتب خالق و مخلوق (رکوع ۲۰) بقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی آللّٰهُ خَیْرٌ اَمَّا یُشْرِکُوْنَ بعد از آن در پنج آیه این مدعا با بلغ وجوه و ابدع اسالیب بیان فرموده چنانکه شروع فرمود مخاصمه بنی اسرائیل را در اثنای سورهٔ بقره به یٰبَنِیْ اِسْرَائِیْلَ اذْکُرُوْا نِعْمَتِیَ الَّتِیْ به همین کلمه ختم فرمود پس ابتدای مخاصمه باین کلام و انتهای مخاصمه برین محلی دارد عظیم از بلاغت و هم چنین شروع فرمود مخاصمهٔ اهل کتابین در آل عمران بآیه اِنَّ الدِّیْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ تا تصویرِ محلِ نزاع باشد و توارد قیل و قال بر آن مدعا واقع شود والله اعلم بحقیقة الحال۔

فصل دوم در اکثر سور سنت الله جاری شده است به تقسیم سور بآیات چنانکه قصائد را بابیات منقسم میکردند غایة الامر آنکه در میان آیات تا ابیات فرقی نهاده شده است و آیات و ابیات هر دو نشاید که برای التذاذِ نفسِ متکلم و سامع انشا کرده می شود الا آنکه ابیات مقید اند به عروضی و قافیه که خلیل تدوینِ آن کرده است و شعرا آنرا از وی یاد گرفته اند و بنای آیات بر وزنی و قافیه است اجمالی که اشبه است بامر طبیعی نه بر افاعیل و تفاعیلِ عروضیان و قوافیِ معینهٔ ایشان که امریست صناعی اصطلاحی و تنقیح امری مشترک که در ابیات و آیات واقعست و نشاید بازاء آن امر عام اطلاق می نمائیم باز ضبط اموری که در آیات التزام آنها واقع شده است و آن بمنزله فصل ست تفصیل می طلبد والله ولی التوفیق تفصیل این اجمال آنکه فطرة سلیمه در قصائد موزونه مقفاة (جمع رجز ۱۲) و اراجیز (الله اعلم) و امثال آن لطفی ادراک میکند و حلاوتی ذوق می نماید چون در سببِ ادراکِ آن لطف تامل می کنیم می باید که در دو کلامی که بعض اجزای او با بعض موافقت دارد نفس مخاطب را لذتی داده است و انتظار مثل آن بخشیده بعد از آن چون بیت دیگر بهمان توافق اجزا بر نفس مخاطب واقع شد و امر منتظر بوجود آمد لذت دو بالا شد و چون هر دو بیت در قافیه اشتراک دارند لذتِ آن سه چندان گشت پس التذاذ بابیات بسبب این سرِ فطرتِ قدیمه آدمیان ست و همه فرقه سلیمه از اهل اقالیم معتدله بران متفق اند بعد از آن در توافق اجزاء در هر بیتی و در شروطِ قافیه مشترکه در ابیات مذاهب مختلفه و رسوم

متباینه واقع شد عرب قانونی دارند که خلیل با صلاح آن کرده و به عروض مسمی دارند و سلیقه ایشان آن را محکم ساخت
و همچنین اهل هر زمان وضعی اختیار کرده اند و راه سلوک نموده اند چون ازین اسلوب متعدده مذهب مناط
امر جامع انتزاع کنیم و سیر شعر تأمل نمائیم موافقت تخمینی باشد لاغیر نمی بینی که عرب بجای مستفعلن
مفاعلن و مفتعلن می آرند و بجای فاعلاتن فعلاتن و فاعلاتن بر قاعده ایشان شمرده و موافقت ضرب
بیت با ضرب بیت دیگر و عروض بیت با عروض بیت دیگر مهم می دانند و در حشو زحافات بسیار
تجویز می کنند بخلاف شعرای فارس که زحافات پیش ایشان مستهجن است و همچنین شعرای عرب اگر
در یک بیت قافیه مقصور باشد و در بیت دیگر ممدود حسن انگارند بخلاف شعرای عجم و همچنین شعرای
عرب حامل و داخل و نازل را از یک قسم گیرند بخلاف شعرای عجم و همچنین وقوع یک کلمه در مصراعین
بوجهی که نصف آن از مصراعی باشد و نصف از مصراعی دیگر پیش عرب صحیح بود و پیش عجم بالجمله امر مشترک
موافقت تخمینی است نه موافقت تحقیقی و هنود اوزان اشعار خود را بر عدد حروف نهاده اند بغیر ملاحظه
حرکات و سکنات و از آن نیز لذت دهنده است و بعضی اهل بدو را شنیده ایم که در تغریدات خود کلمه
بجهة التذاذ می کنند کلامی متوافق باهم بتوافق تخمینی یا ردیفی که کلمه باشد یا زیاده تر از کلمه اختیار کرده اند
مثل قصاید آن را انشاد می کنند و از آن لذتی بر می گیرند و هر قومی را سنتی خاص است در نظم نمودها
و علی هذا القیاس اتفاق امم در التذاذ از لحون و نغمات واقع است و اختلاف ایشان در رسوم تفریع و قواعد
متحقق است یونانیان اوزانی استنباط کرده اند و آنها را بمقامات مسمی ساخته اند و از مقامات آوازات
و شعبات برآورده اند و فی شعبه التفصیل برای خود درست ساخته و اهل هند شش راگ تفطن نموده و از راگ
راگها راگنیها تفریع کرده اند و اهل بدو را دیده ایم که ازین هر دو اصطلاح دست باز داشته
بحسب سلیقه خود تالیفی و ایقاعی را تفطن نموده اوزانی چند بغیر ضبط کلیات و حصر جزئیات بهنگام آراسته
اند و چون بعد ازین ملاحظه حدس را حکم کنیم امر مشترک بجز موافقت تخمینی بدست نمی آید همچنین عقل را
کار بهمان امر مشترک اجمالیست نه با تفصیل قوافی مردفه و موصله و ذوق سلیم را دستی با همان حلاوت است
نه بحر طویل و مدید حضرت علامی چون خواست که با این مشت خاک هم زبان شود و منظر بهمان حسن اجمالی
انداخت نه بر قوالب مستحسنه عند قوم دون قوم و مالک الملک چون اراده فرمود که بر وحشی آدمیان
سخن گوید همان اصل البسیط را ضبط فرمود نه این قوانین متغیره به تغیر ادوار و اطوار تمسک به قوانین

وتنظرون در آخر سورهٔ صاد حالانکه اوائل این سور مبنی بر فاصلهٔ دیگر بوده است کما لایخفی پس در اکثر سور این وزن وقافیه که تعبیر از ان رفت مهم داشته آمد اگر در آخر آیه لفظی که صلاحیت داشته باشد قافیه شود فیها والا وصل کرده آید بجمله که بیان الاء الله باشد یا تنبیهی باشد مخاطب را چنانکه گویند وهو الحکیم الخبیر وکان الله علیما حکیما وکان الله بما تعملون خبیرا لعلکم تتقون ان فی ذالک لآیات لاولی الالباب ان فی ذالک لآیات لقوم یتفکرون ودر مواضع اطنابی ودر مثل این مواضع بکار رفته است مثلا واسئل به خبیرا وگاهی تقدیم وتاخیر استعمال کرده اند وگاهی قلب وزیاده مثل الیاسین وطور سینین در الیاس وطور سینا وعمل آمد اینجا باید دانست که انسجام کلام وسهولت آن بر لسان بسبب آنکه مثل سائر است یا ذکر آن در آیت مکرر آمده است کلام طویل را با کلام قصیر موزون میسازد وگاهی فقره های اولی را اکثر از فقره های ثانیه آرند در آن عذوبت کلام فائده دهد خذوه فغلوه ثم الجحیم صلوه ثم فی سلسلة ذرعها سبعون ذراعا فاسلکوه گویا در مثل این کلام متکلم ضمار می کند در نفس که فقره اولی با ثانیه مجموعا در یک پله است وثالثه وحدها در یک پله وهم چنین گاهی آیت ذات قوائم ثلث باشد یوم تبیض وجوه وتسود وجوه فاما الذین اسودت وجوههم الآیة واما الذین ابیضت وجوههم الآیة وعامه اول را با ثانی جمع کرده آیت طولانی شمارند وگاهی در یک آیت دو فاصله می آرند چنانکه در بیت هم چنین می باشد کالذی فی ترف والبدر فی شرف • والبحر فی کرم والدهر فی همم وگاهی یک آیت را در از تر از دیگر آیت آرند وسر در اینجا آنست که چون حسن کلام را که ناشی از تقارب وزن و وجدان امر منتظر که قافیه است در یک پله نهد وحسن کلام را که ناشی از سهولت ادا وموافقت طبع کلام وعدم لحوق تغیر در انست در پلهٔ دیگر نهد فطرت سلیمه جانب معنی را راجح داند پس یک انتظار را مهمل گذاشته می شود ودر انتظار ثانی ایفای حق کرده می آید وآنکه گفتیم در صدر بحث که در اکثر سور سنة الله برین جاری شده به جهت آنست که در بعض سور رعایت این قسم وزن وقافیه بظهور نیامده است پس یک طائفه بر طور خطب خطیبان وامثال نکته فهمان واقع شده سمر النساکه حضرت عائشه رضی الله عنها روایت کرده است شنیده باشی وقوافی آنرا دانسته باشی ودر بعض سور بر طور نامهای عرب بدون رعایت چیزی واقع شده مثل محاورهٔ بعض ناس با بعض الا آنکه ختم هر کلامی به چیزی که مبنی اختتام باشد کرده آمد وهمانا سر در اینجا آنست که اهل لغت عرب وقف است در موضعی که نفس منتهی شود ونشاط کلام متلاشی گردد ومستحسن در محل وقف انتهای نفس برده است ازین جهت

صورت آیات پیدا شده است این ست آنچه این فقیر را فتح شده است والله اعلم اگر پرسند که مطالب فنون خمسه چرا در قرآن عظیم مکرر گفته شد چرا بر یک موضع اکتفا نرفت گوییم آنچه خواهیم که سامع را افاده نماییم دو قسم می باشد یکی آنکه مقصود آنجا مجرد تعلیم ما لا یعلم بود و بس مخاطب حکمی را نمی دانست و ذهن او ادراک آن نکرده بود باستماع این کلام آن مجهول معلوم شود و آن نادانسته دانسته گردد و دیگر آنکه مقصود استحضار صورت آن علم در مدرکه او باشد تا ازان لذت فراوان گیرد و قوای قلبیه و ادراکیه در آن علم فانی شوند و رنگ این علم بر همه قوی غالب آید چنانکه معنی شعری را که ما آنرا دانسته ایم مکرر می گوییم و هر بار لذتی می یابیم و برای این لذت تکرار آن دوست می داریم و قرآن عظیم به نسبت هر یکی از مطالب فنون خمسه هر دو قسم افاده اراده فرمود تعلیم ما لا یعلم به نسبت جاهل و رنگین ساختن نفوس بآن علوم به سبب تکرار به نسبت عالم اللهم الا اکثر مباحث احکام که تکرار دران حاصل نشد زیرا که افاده دوم آنجا مطلوب نبود و لهذا در شریعت به تکرار تلاوت امر فرمودند به مجرد فهم اکتفا ننمودند این قدر فرق نهاده اند که اکثر احوال تکرار آن مسائل بعبارت تازه و اسلوب جدید اختیار فرموده اند تا اوقع باشد در نفوس و الذ باشد در اذهان اگر تکرار بیک لفظ کنند چیزی باشد که وظیفه آن را تکرار می نمایند و در صورت اختلاف تعبیرات و تغایر اسالیب ذهن خوض کند و خاطر بکلی دران فرو رود اگر پرسند که در سورت های قرآن این مطالب را چرا منتشر فرمودند و رعایت ترتیب نکردند چرا نشد که نخست آلاء الله را ذکر فرمایند و استیفای حق آن نمایند بعد ازان شروع کنند در ایام الله و اتمام آن کنند بعد ازان مخاصمه کفار نمایند گوییم اگرچه قدرت الهیه شامل همه ممکنات ست اما حاکم درین ابواب حکمت است و حکمت موافقت مبعوث الیهم ست در لسان و در اسلوب بیان و اشاره باین معنی رفته است در آیه لقالوا ءاعجمی وعربی و تا نزول قرآن در میان عرب هیچ کتابی نبود نه کتاب الهی و نه مؤلف بشر و ترتیبی که حالا مصنفین اختراع نموده اند عرب آنرا نمی دانستند اگر این را باور نمی کنی قصاید شعرای مخضرمین را تامل کن و رسائل آنحضرت صلی الله علیه وسلم و مکاتیب حضرت عمر را برخوان تا این معنی روشن شود پس اگر خلاف طور ایشان گفته شود بحیرت در یابند و چیزی نا آشنا بگوش ایشان رسد و فهم ایشان را مشوش سازد و نیز مقصود نه مجرد افاده ست بلکه افاده مع الاستحضار و التکرار و این معنی در غیر مرتب اقوی و اتم ست اگر ترا پرسند وزنی و قافیه که نزدیک شعرا معتبر ست ازین وزن و قافیه لذیذتر ست آنرا چرا اختیار نکردند گوییم لذیذتر بودن مختلف

ست باختلاف اقوام دانا نان وبقی التسلیم ابداع طوری از وزن وقافیه بزبان حضرت پیغمبر صلی الله علیه
وآله وسلم که امی بودند آمده ظاهر است بر نبوت حضرت ایشان واگر بوزن وقافیه شعر قرآن نازل می شد
آنها خیال می کردند که همان شعر است که در عرب مشهور بوده است واز آن حساب بعضی گفتند چنانکه بلغا
از اهل نظم ونثر چون می خواهند که مزیت ورجحان خود بر معاصرین بر عکس آنها واثبات کنند صنائع تازه
اختراع می نمایند وگویند کسی هست که باین طور غزل گوید ونامه نویسد واگر بر طور قدیم انشا کند براعت جز تحسین
در انشا نشود واگر پرسند که اعجاز قرآن بچه وجه است گوئیم تحقیق پیش ما آنست که بوجوه بسیار است از آنجمله اسلوب
بدیع زیرا که عرب را میادین چند بود که در آنها جواد بلاغت را جولان میدادند وگوی مسابقت از اقران می
ربودند قصائد وخطب ورسائل ومحاورات اسلوبی که غیر این چهار وضع باشد نمی دانستند وبر ابداع آن قادر نبودند
پس ابداع اسلوبی که غیر اسالیب ایشان بر زبان آنحضرت که امی بودند عین اعجاز باشد واز آن جمله اخبار
از قصص واحکام ملل سابقه بوجهی که مصدق کتب سابقه باشد بغیر تعلم واز آنجمله اخبار باحوال آینده پس
هر وقتی که چیزی از آن بر طبق اخبار بوجود آمد اعجاز تازه بظهور رسید واز آنجمله درجه علیا از بلاغت که مقدور
بشر نباشد وچون ما بعد عرب اول آمده ایم کنه آن نمی توانیم رسید لیکن این قدر می دانیم که استعمال کلمات
وترکیبات عذبه جزله با لطافت وعدم تکلف قدری که در قرآن می یابیم در هیچ قصیده از قصائد متقدمین و
متاخرین نمی یابیم واین امری ذوقی که مهره از شعر آنرا بخوبی می توانند دانست وعوام آن فاقد اند ونیز
دانسته ایم که در انواع تذکیر ومخاصمه هر جا معانی را بلباس دیگر پوشانیده می شود باسلوب سوره که ... و
دست تطاول از دامن آن کوتاه است واگر کسی این معنی فهمد باید که در ایراد قصص انبیا که در سورة اعراف
وهود وشعرا واقع شود تامل کند باز همه قصص را در صافات بیند وباز همان قصص را در ذاریات تا نظر تمام
کرده فهم چنین وکیر تعذیب عصاة وتنعیم مطیعین ودر هر مقام برنگی دیگر ادا کرده می شود ومخاصمه اهل کتاب که
بصورت علیحده در هر مقام جلوه داده می شود والکلام فی هذا یطول ونیز می دانیم که رعایت مقتضی مقام
که فنی از معانی تفصیل اوست واستعارات وکنایات که فن بیان کافل اوست با وجود رعایت حال مخاطبین
که امیین بودند تا کجا از این صناعات بهتر از آنچه در فن قرآن عظیم است متصور نمی شود زیرا که مطلوب اینجا
آنست که در مخاطبات بشر وقعه که هر کس از آن آشنا اند نکته عام فهم خاص را پسند وافضل کرده شود واین
معنی کالجمع بین الضدین است شعر ز فرق تا بقدم هر کجا که می نگرم کرشمه دامن دل می کشد که جا اینجا

و از آن جمله وجهی است که خبیر متدبر در اسرار شرائع را فهم آن میسر نیست و آن آنست که این علوم
خمسه نفس اینها دلیل بودن قرآن نازل من الله به جهت هدایت بنی آدم چنانکه عالم طب چون در قانون نظر
بکند و در وجه در رفتن او در بیان اسباب و علامات امراض و وصف ادویه بکند هیچ شک نمی کند
در آنکه مؤلف آن کامل است در صناعت طب همچنین چون عالم اسرار شرائع می داند که تهذیب نفوس
کدام کدام چیز است افراد انسان را آن التفات نمود بعد از آن در فنون خمسه تامل میکند بی شک و ریبی یابد که این
فنون در معانی خود بوجهی واقع اند که از آن بهتر صورت نه بندد بیت

آفتاب آمد دلیل آفتاب　　　گر دلیلت باید از وی رخ متاب

باب چهارم در بیان فنون تفسیر و حل اختلاف واقع در تفسیر صحابه و تابعین

باید دانست که مفسرین فرقهای مختلف اند جماعتی روایت آثار مناسبه آیات قصد کرده اند خواه حدیث
مرفوع باشد یا موقوف یا قول تابعی یا خبر اسرائیلی و این روش محدثان است و فرقه تاویل آیات صفات
اسما پیش گرفته اند پس آنچه موافق مذهب تنزیه نیافتند آن را از ظاهر صرف نمودند و تعلق مخالفان را
به بعض آیات رد کرده اند و این طریقه متکلمان است و قومی استنباط احکام فقهیه و ترجیح بعض مجتهدات
بر بعض و جواب متمسک مخالف ایراد میکنند و این روش فقهای اصولیان است و جمعی نحو و لغت قرآن
را ایضاح می نمایند و شواهد کلام عرب در هر باب بوفور تمام ایراد می کنند و این وضع نحات و لغویان است
و گروهی نکات معانی و بیان را هرچه تمام تر بیان نمایند و درین باب داد سخن می دهند و اینها آئین ادبا ست
و بعض قرات قرآن را که از استادان ماثور است روایت میکنند و هیچ دقیقه درین باب فرو گذاشت
نمی نمایند و این صفت قراست و برخی به نکات متعلقه بعلم سلوک یا علم حقائق ادنی مناسبت بیان
میکنند و این روش صوفیان است بالجمله میدان واسع است و مقصد هر مسلمانی تفهیم معانی قرآن متعلق شده
هر کسی در فن خود خوض نموده است و بقدر قوت فصاحت و فهم خود سخن گفته است و مذهب اصحاب خود را منظور
نظر داشته است از اینجا در فن تفسیر بحری پیدا گردید که به تقریر راست نیاید و در کتب بسیار چه پیدا و چه
بشمار محصور نشوند و جمعی جمع این همه قصد کردند و گاهی تبانی داد و گاهی بفارسی سخن گفتند و در اختصار و اطناب
متفرق شدند و دامان علم را کشاده تر ساختند و این فقیر را بحمد الله و توفیقه در هر یکی ازین فنون

مناسبتی حاصل شده است و در اکثر اصول آن وجمله صالحه از فروع آن بدست آمده ست ونوعی از
استقلال وتحقیق در هر بابی بوجهی که شبیه باجتهاد فی المذاهب باشد صورت بسته است و دوسه فن دیگر
از فنون تفسیر از دریای فیض الهی بخاطر ریخته است اگر راست پرسی من شاگرد بیواسطه قرآن عظیم چنانکه او
یسی روح پرفتوح حضرت رسالتم صلے اللہ علیہ وسلم مانند آنکه مستفید بیواسطه کعبه حسنی ام شبیه بآنکه
اثر پذیر بیواسطه صلوة عظمی ام ولوان لی فی کل منبت شعرة لسانا لما استوفیت واجب حمده
درین رساله لازم دیده شد که دوسه حرف از هر فن نوشته شود.

فصل در بیان آثار مرویه در کتب تفسیر اهل حدیث وآنچه بدان تعلق دارد واز جمله آثار مرویه که در کتب تفسیر
بیان سبب نزول باشد. وسبب نزول دو قسم است قسمی آنست که حادثه واقع شد که دران ایمان مومنان و
نفاق منافقان بر روی امتحان آمد چنانکه در احد واحزاب اتفاق افتاد خدای تعالی مدح ایشان ونکوهش
آنان نازل ساخت تا فیصل گردد میان دو فریق ودرین بیان تعریضات بسیار بخصوصیات این حادثه
بظهور می رسد پس واجب است که بکلام مختصر آن حادثه را شرح داده آید تا سوق آن کلام بر خواننده
روشن شود وقسمی آنست که معنی آیت بعموم خود تام ست بغیر احتیاج دانستن حادثه که سبب نزول شده است
وحکم بعموم لفظ است نه خصوص سبب را قدمای مفسرین بقصد احاطه آثار مناسبه بآن آیت یا بقصد
بیان ماصدق آن عموم آن قصه را ذکر کردند این قسم را ذکر کردن ضرور نیست پیش این فقیر محقق شده است
که صحابه وتابعین بسیار بود که نزلت الآیة فی کذا میگفتند وغرض ایشان تصویر ماصدق آن آیت بود
وذکر بعض حوادث که آیت آنرا بعموم خود شامل شده است خواه این قصه متقدم باشد یا متاخر اسرائیلی باشد
یا جاهلی یا اسلامی تمام قیود آیت را در گرفته شد یا بعض آنرا والله اعلم ازین تحقیق دانسته شد که اجتهاد را درین
قسم دخلی هست وقصص متعدده را آنجا گنجایش هست پس هر که این نکته مستحضر دارد حل مختلفات سبب
نزول بادنی عنایت می تواند نمود واز انجمله تفصیل قصص است که باصل آن در نظم قرآن تعریضی رفته
باشد مفسران از اخبار بنی اسرائیل یا از علم سیر استقصای آن قصه کنند وبه جمیع خصوصیات
آنرا ذکر نمایند وانجا نیز تفصیل هست آنچه در آیت تعریض بظاهر آن رفته است بوجهی که داننده لغت
آنجا استفاده شود وتفحص آن نماید وذکر آن عهده مفسر ست وآنچه خارج است ازین باب مثل ذکر بقره
بنی اسرائیل که نر بود یا ماده یا بیان کلب اصحاب کهف که ابقع بود یا احمر تکلیف مالا یعنی ست وصحابه

آنرا نسخ می‌انگاشتند و از قبیل تضییع اوقات می‌شمردند و اینجا نیز دو نکته باید بخاطر نگاهداشت یکی آنکه اصل درین باب
ایراد قصص مسموعه است بی تصرف عقل اما جمعی از قدمای مفسرین آن تعریض را پیشوای خود سازند و محلی
مناسب آن تعریض فرض کنند و آنرا در رنگ احتمال تقریر کنند متاخران در شبهه افتند و چون اسالیب تقریر
دران زمان منقح نشده بود تقریر علی سبیل الاحتمال بتقریر بالجزم بسیار است که مشتبه شود یکی را بجای دیگر
گیرند و این امر یا مجتهد فیه است نظر عقل را در اینجا گنجایش است و قیل و قال را درین باب عنان کشاده است
هر که این نکته را دریابد در بسیاری از مواضع اختلاف مفسران حکم فیصل می‌توان کرد و در بسیاری مناظرات
صحابه می‌توان دانست که قول نیست بلکه تفتیشی است علمی که بعض مجتهدان با بعضی در میان می‌آرند و بر همین
محمل این فقیر حمل میکند قول ابن عباس را در آیه فَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ لَا أَجِدُ
فِي كِتَابِ اللهِ إِلَّا الْمَسْحَ لَكِنَّهُمْ أَبَوْا إِلَّا الْغُسْلَ، پس آنچه فقیر میفهمد آنست که این مذهب بوجود
مسح نیست و جزم بتحمل آیت بر رکنیت مسح نیست آنچه پیش ابن عباس مقرر است همان غسل است لیکن
اینجا اشکالی را تقریر می‌نمایند و احتمالی را اظهار می‌کنند تا به بینند که علمای عصر درین تعارض چه نوع
تطبیق میدهند و کدام راه سلوک می‌نمایند بعض آنانکه حقیقت روزمره سلف مطلع نبودند این را قول ابن
عباس دانستند و مذهب او نهادند حاشا ثم حاشا نکته دوم آنکه نقل از بنی اسرائیل دسیسه است که در دین ما
داخل شد بعد از آنکه لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ قاعده مقرره است پس دو چیز لازم آمد
یکی آنکه تا تعریض قرآن را در سنت حضرت پیغمبر بیان یافته شود مرتکب نقل از اهل کتاب نباید شد مثلا چون محمل
آیت وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ در سنت نبویه یافته می‌شود و آن قصه
ترک انشاء الله و مواخذه بر آنست مرتکب ذکر قصه صخره مارد چرا باید شد دوم آنکه الضرورة تتقدر بقدر الضرورة
را در نظر داشته قدر اقتضای تعریض سخن باید گفت تا بشهادة قرآن تصدیق کرده باشد و از زیادت زبان
باید کشید درینجا نکته ایست بغایت لطیف آنرا نیز باید دانست که در قرآن عظیم گاهی حکایت کرده می‌شود
یک قصه را در جای باجمال و در جای بتفصیل چنانکه فرمود قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ بعد ازان فرمود
أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ، پس
این مقوله همان مقوله مقدم است بنوعی از تفصیل پس تفسیر این اجمال می‌توان دانست و از اجمال به
تفصیل می‌توان پی برد مثلا در سورهٔ مریم قصه حضرت عیسی اجمالا ذکر فرمود وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ

وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا و در آل عمران مفصلاً وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ
رَبِّكُمْ درین مقوله بشارت تفصیلی ست و آن مقوله بشارت اجمالی پس ازینجا عبد ضعیف استنباط کرد که معنی آیت
آنست رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ مُخْبِرًا بِأَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ و این داخل ست در حیز بشارت نه متعلق بمحذوف
چنانکه سیوطی اشاره کرده ست حیث قال فَلَمَّا بَعَثَهُ اللّٰهُ قَالَ إِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ بِأَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ
والله اعلم و از ان جمله شرح غریب ست و بنای آن بر تتبع لغت عرب ست تا تفطن بسیاق و سباق
آیت و دانستن مناسبت لفظ باجزای جمله که دران واقع شده ست پس درینجا نیز عقل را مدخل ست و
اختلاف را گنجایش زیرا که یک کلمه در لغت عرب برای معانی شتی آید و عقول در تتبع استعمالات عرب و
تفطن مناسبت بسابق و لاحق مختلف باشند و لهذا اقوال صحابه و تابعین درینباب مختلف شد و بهترین
راه سلوک کردن مفسر منصف را در باب شرح غریب آن باید سنجیدگی در استعمالات عرب که کدام جا اقوی
و ارجح ست و دیگر در مناسبت سابق و لاحق که کدام وجه اولی و اقعد ست بعد احکام مقدمات و تتبع موارد
استعمال و تفحص آثار فقیر درینباب استنباطهای تازه کرده ست که لطف آن پوشیده نخواهد بود الا بر بی انصافی
غلیظ الطبع مثلا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى را بمعنی تکافؤ قتلی و یکی با دیگری در یک حکم شریک
بودن حمل نموده تا در فهم الْأُنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ فی مؤنث نسخ نکشد و مرتکب توجیهاتی که بادی التفات از هم می باشد
نگردد و مثلا يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ را بمعنی يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَشْهُرِ یعنی أَشْهُرِ الْحَجِّ فقال هِيَ
مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ و مثلا هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ
لِأَوَّلِ الْحَشْرِ أَيْ لِأَوَّلِ جَمْعِ الْجُنُودِ لِقَوْلِهِ تَعَالَىٰ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ
وَقَوْلِهِ تَعَالَىٰ وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ و این قصه بنی نضیر واقعه ست و درمیان سنت اقوی
و از ان جمله بیان ناسخ و منسوخ ست درینجا دو نکته باید دانست یکی آنکه صحابه و تابعین نسخ را استعمال
میکردند بر غیر معنی که مصطلح اصولیان ست و آن قریب ست به معنی لغوی که ازاله ست پس معنی نسخ نزدیک
ایشان ازاله بعض اوصاف آیت متقدمه بآیت متاخره خواه انتهای مدت عمل باشد یا صرف
کلام از معنی متبادر بغیر معنی متبادر یا بیان ملغی بودن قیدی تخصیص عامی یا بیان فارق درمیان
منصوص و آنچه مقیس بر آنست ظاهرا و مانند آن و این باب واسع ست و عقل را درانجا جولانی ست و اختلاف
را گنجایش و لهذا عدد آیات منسوخه را بپانصد رسانیده دیگر آنکه نسخ بمعنی اصطلاحی اصل درمیان آن

معرفت تاریخ ست اما گاهی اجماع سلف صالح یا اتفاق علما را علامت نسخ گردانند و بنسخ قائل
شوند و بسیاری از فقهاے مرتکب این امر شده اند دیکن که ما صدق آیت غیر ما صدق اجماع
باشد بالجمله در آثاری که مبنی از نسخ اند غور بسیارست و لغور رسیدن دشوار ست و محدثان را
بیرون ازین اقسام چیزهای دیگرست که آنرا نیز ایرادمی نمایند مثل مناظرهٔ صحابه در مسئله و استشهاد
باین آیت یا تمثیل ایشان بذکر این آیت یا تلاوت آن حضرت صلے اللہ علیه وآله وسلم این آیت
را بطریق استشهاد در روایت حدیثی که موافق این آیت باشد در اصل معنی و طریق تلفظ بآنکه منقولی
باشد از آنحضرت صلے اللہ علیه وسلم یا صحابه۔

فصل در باقی لطائف این باب از انجمله استنباط احکام ست و این باب بغایت متسع ست و عقل را
اطلاع بر فحادی وایماآت واقتضاءات میدان وسیع ست و اختلاف کلی حاصل ست و این فقیر را حسب
استنباطات در ده قسم و ترتیب آن اقسام بخاطر ریخته اند و آن مقاله میزانی ست عظیم برای سنجیدن
بسیاری از احکام مستنبطه و از انجمله توجیه ست فنی ست کثیر الشعب که شراح در شرح متون
بکار برند امتحان ذکای ایشان باشد و تباین مراتب بسبب آن بظهور آید صحابه با وجود عدم تنقیح
قوانین توجیه دران عصر در توجیه قرآن سخن گفته اند و اکثار آن کرده و حقیقت توجیه آنست که اگر
اگر در کلام مصنف صعوبت فهم حاصل شود شارح توقف کند و آن صعوبت را حل نماید و چون اذهان
خوانندگان کتاب در یک مرتبه نباشند توجیه بنسبت مبتدیان دیگرست و بنسبت منتهیان دیگر بسا
صعوبت فهم که منتهی را بخاطر رسد و محتاج حل آن گردد و مبتدی غافل ازان باشد بلکه لحاظ آن نتواند
و بسا طالکلام که بر ذهن مبتدی صعب باشد نه بر ذهن منتهی اما آنکه احاطه جوانب اذهان کرده است بحال
جمهور خوانندگان فرود می آید و به حسب اذهان ایشان سخن میگویند پس در آیات مخاصمه عمده توجیه
تحریم مذاهب آن فرق ست و تنقیح وجه الزام و در آیات احکام تصویر صورتهاے مسئله مذکور و فوائد قیود
از احتراز و غیر آن و در آیات تذکیر بآلاء الله تصویر آن نعم و بیان مواضع جزئیه آن و در آیات تذکیر بایام الله
بیان ترکیب بعض قصه بر بعض و ایفای حق تعریضیکه در سر و قصه می باشد و در تذکیر بالموت و ما بعده
تصویر آن صورتها و تقریر آن حالتها و از فنون توجیه ست تقریب آنچه بعید از فهم باشد بسبب عدم
الفت بآن و قطع معارضه ست در میان دو دلیل یا در میان دو تعریض یا در میان معقول و منقول

و تفریق درمیان دو ملتبس و تطبیق درمیان دو مختلف و بیان صدق وعده که اشارت بآن رفته است و بیان کیفیت عمل آنحضرت ﷺ بآنچه در قرآن عظیم مامور شدند بالجمله توجیه در تفسیر صحابه بسیار است و حق آن مقام ادا کرده نمی شود تا آنکه وجه صعوبت مفصلاً بیان کرده شود و بعد ازان در حل صعوبت تفصیل سخن گفته آید و بعد ازان آن قول را سنجیده شود و آنچه متکلمان غلو میکنند از تاویل متشابهات بیان حقیقت صفات مذهب من نیست مذهب من مالک و ثوری و ابن مبارک و سائر قدما است و آن امرار متشابهات ست بر ظواهر آن و ترک خوض در تاویل آن و در احکام مستنبطه تنوع کردن و احکام مذهب خود نمودن و وضع دیگر را بر انداختن و احتیال کردن برائے دفع دلائل قرآنیه نزدیک من صحیح نیست می ترسم که از قبیل تدارء بالقرآن باشد طالب مدلول آیات باید بود و مذهب خود مدلول آیت را باید گرفت گو بهر آن رفته باشد موافق یا مخالف و اما لغت قرآن را از استعمالات عرب اول اخذ باید کرد و اعتماد کلی بر آثار صحابه و تابعین باید نمود و در نحو قرآن خللی عجیب راه یافته ست و آن آنست که جماعه مذهب سیبویه را اختیار کرده اند و هرچه موافق آن نیست آنرا تاویل میکنند هرچه تاویل بعید باشد و این نزدیک من صحیح نیست اتباع اقوی و اوفق بسیاق و سباق باید کرد مذهب سیبویه باشد یا مذهب فراء و در مثل وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ حضرت عثمان گفته اند ستقيمها العرب بالسنتها و تحقیق این کلمه نزدیک فقیر آنست که مخالف روزمرهٔ مشهور نیز روزمره است و عرب اول را در اثنائے خطب محاورات بسیار واقع می شد که خلاف قاعدهٔ مشهوره بر زبان گذشتی و چون قرآن بلغت عرب اول نازل شد اگر احیاناً بجائی واو یا آمده باشد یا بجائے تثنیه مضمر و یا بجائے مذکر مونث چه عجب پس آنچه محقق ست آنست که ترجمه وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ بمعنی مرفوع باید گفت والله اعلم و اما معانے و بیان علمی ست حادث بعد انقراض صحابه و تابعین پس آنچه در عرف جمهور عرب مفهوم مے شود علی الراس والعین و آنچه امر مخفی ست که بجز متعمقان آن فن ادراک نه کنند لا نسلم که در قرآن مطلوب باشد و اما اشارات صوفیه و اعتبارات ایشان بحقیقت از فن تفسیر نیست بلکه نزدیک استماع قرآن چیزها بر دل سالک ظاهر میگردد و درمیان نظم قرآن و حالتی که آن سالک دارد یا معرفتیکه او را حاصل ست متولد می شود چنانکه کسی قصهٔ مجنون و لیلی شنود و معشوقه خود را یاد کند و معامله که درمیان وی و محبوب وے میگذرد مستحضر سازد و درینجا فائده ایست اهم آنرا باید دانست که آنحضرت ﷺ فن اعتبار را معتبر داشته اند

و دران راه سلوک فرموده اند تا سنت ارشد علمای امت را فتح طریقی باشد علوم موهوبهٔ ایشان را مانند
آنکه آیه فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰی وَاتَّقٰی در مسئله قدر تمثیل خواندند اگرچه معنے منطوق آیه آنست که هرکه این کارها
کرده است او را راه جنت و نعیم نمائیم و هرکه اضداد آن عمل آورده است او را راه دوزخ و تعذیب بکشائیم لیکن
بطریق اعتبار توان دانست که هر کسی را برای حالتی آفریده از روی آن حالت بروے جاری میکند من حیث یدری
او لا یدری پس باین اعتبار آیه را به مسئله قدر ربطی واقع شد و همچنین آیه وَنَفْسٍ وَّمَا سَوّٰىهَا معنے منطوقش
آنست که بر بر و اثم مطلع ساخت لیکن خلق صورت علمیه بر و اثم را بآن بر و اثم اجمالا در وقت نفخ
روح مشابهتی هست پس باعتباری توان باین آیه درین مسئله استشهاد کرد والله اعلم۔

فصل غریب قرآن که در احادیث آن را بمزید اهتمام و بیان فضل تخصیص کرده شد انواع است پس
غریب در فن تذکیر بآلاء الله آیتی ست که جامع باشد جمله عظیمه را از صفات حق عزوجل مثل آیة الکرسی و سورهٔ اخلاص
آخر سورهٔ حشر و اول سورهٔ مومن و غریب فن تذکیر بایام الله آیتی ست که قصهٔ قلیل الذکر در آن آیه بیان کرده
شود یا قصه معلومه را بتفصیل هرچه تمامتر آورده شود یا قصهٔ عظیم الفائده را که محل اعتبارات بسیار است ذکر
کرده شود لهذا آنحضرت ﷺ در قصهٔ حضرت موسی و حضرت خضر فرمودند که آرزو کردم که موسی با خضر زیاده تر
صبر کردی تا خدای تعالی بر ما قصهٔ آن ذکر فرمودی و غریب فن تذکیر بالموت و ما بعد آن آیتیست که جامع
باشد احوال قیامت را مثلا و لهذا در حدیث آمده است که هرکه خواهد که قیامت را گویا بچشم خود می بیند
سورهٔ اِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ بخواند و غریب فن احکام آیتی ست که مشتمل باشد بر بیان حدود و تعیین وضع
خاص مانند تعیین صد تازیانه در حد زنا و تعیین سه حیض یا سه طهر در عدهٔ مطلقه و تعیین حصص مواریث و غریب
فن مخاصمه آیتی ست که در ان سوق جواب نهجی غریب واقع شود که قاطع شبه بابلغ وجوه باشد یا مقرون کرده
شود ببیان حال این فریق بمثل واضح کَمَثَلِ الَّذِی اسْتَوْقَدَ نَارًا و همچنین بیان شناعت عبادات
اصنام و فرق در مرتبه خالق و مخلوق و مالک و مملوک بامثله عجیبه بیان کرده شود یا حبط اعمال اهل ریا
و سمعه بابلغ وجوه بیان کرده آید و غرائب قرآن در ابواب مذکوره محصور نیست گاہے غریب از جهت
بلاغت کلام و رائق بودن اسلوب آن باشد مثل سورهٔ الرحمٰن و لهذا آن را در حدیث عروس القرآن
نامیده شده و گاہے غرایب از جهت تصویر صورت سعید و شقی باشد در حدیث آمده است لِکُلِّ اٰیَةٍ مِّنْهَا
ظَهْرٌ وَّبَطْنٌ وَلِکُلِّ حَدٍّ مُّطَّلَعٌ پس باید دانست که ظهر این علوم پنجگانه چیزیست که مدلول کلام و منطوق

آن باشد و بطن در تذکیر بآلاء الله تفکر ست و در آلاء و مراقبه حق ست و در تذکیر بایام الله معرفت مناط
مدح و ذم و ثواب و عذاب ست از آن قصص و پند پذیر یافتن و در تذکیر بالجنة والنار ظهور خوف و رجا و آن
امور برای العین ساختن و در آیات احکام استنباط احکام خفیه بفحاوی و ایمارات و در محاجت فرق ضاله
معرفت اصل آن قبائح و لاحق ساختن مثل آن بآن و مطلع ظهر معرفت لسان عرب و آثار متعلقه به فن تفسیر
مطلع بطن لطف ذهن و استقامت فهم با نور باطن و حالت سکینه است والله اعلم۔

فصل از علوم وهبیه در علم تفسیر که بآن اشارت کردیم تاویل قصص انبیاست علیهم السلام و فقیر برای
این فن رساله تالیف کرده است مسماة بتاویل الاحادیث و مراد از تاویل آنست که هر قصه که واقع شد آنرا مبدا
می باشد از استعداد پیغامبر و قوم او از تدبیری که خدا تعالی در آن وقت خواسته است و گویا برهمین معنے اشاره
رفته است در آیه وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ دیگر تنقیح علوم خمسه که منطوق قرآن عظیم همانست و استیفای
از آن باب در اول رساله گذشت فلیرجع دیگر ترجمه بزبان فارسی بوجهی که مشابه عربی باشد در قدر کلام و در تخصیص
و تعمیم وغیر آن و آنرا در فتح الرحمان فی ترجمة القرآن ثبت نمودیم هرچند در بعض مواضع بسبب خوف عدم
فهم ناظران بدون تفصیل آن شرط را ترک کرده باشیم دیگر علوم خواص قرآنست سابقه جماعه در خواص قرآن
تکلم نموده اند بدو وجه بوجهی که بدعا ماند و بوجهیکه بسحر ماند استغفر الله منه و این فقیر را بیرون از آنچه منقول است
بابی فتح نموده اند و بیک بارگی اسماء حسنے و آیات عظمی و ادعیه متبرکه را در کنار من نهاده اند که این عطیه
ماست در تصریف اما هر آیتے و هر اسمی و دعائی مشروط است بشروطیکه در قاعده نمی گنجد بلکه قاعده آن
انتظار عالم غیب است چنانکه حالت استخاره می باشد تا از عالم غیب بکدام آیت و اسم اشاره میرود
د بیان آیت و اسم را بر طورے از اطوار مقرره نزدیک اهل فن تلاوت باید کرد و اینست آنچه درین رساله
قصد ایراد آن کرده بودیم الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً۔

فصل یکی از علوم که برین وهم ضعیف نزول فرموده حل معنی مقطعات قرآنست و آن موقوف بر تمهید
مقدمه است باید دانست که حروف تهجی که اصول کلمات عربست هر یکی را از آنها معنے هست بسیط از غایت
تانگی تعبیر از آن بغیر رمز اجمالی بعنوان کرد از همین جاست که بسیاری از مواد متقاربه متفق یا متقارب
می باشند در معنی مانند آنکه از کیا از اهل ادب ذکر کرده اند که هر کجا نون و فا جمع شده است دلالت میکند
بر معنی خروج بوجهی کما از وجوه مانند نفر و نفث و نفح و نفخ و نفق و نفد و نفذ و هر کجا فا و لام جمع

شده است دلالت میکند بر معنی شگافتن مثل فلق و فلج و فلح و فلذ و فلد و ازهمین جاست که اذکیا از اهل
ادب میدانند که عرب بسیار است که یک کلمه را بر وجوه بسیار نطق کنند به تبدیل حروف متقاربه مثل
دق و دک و مرج و ملج بالجمله شواهد این معنی بسیار است و ما را اینجا مقصود تنبیهی ست لاغیر و اینهمه لغت عرب
ست اگرچه عرب فحج و تنقیح آن نرسند و نحاة نیز ادراک آن نکنند چنانکه مفهوم تعریف جنس و خواص ترکیب
اگر از عرب فحج بپرسی بر تنقیح حقیقت آن قادر نباشد هرچند اعمال اینها میکنند باز سوختگان کلام عرب نیز
بر یک طبق نیستند بعضی الطف است در ذهن از بعض بسا مفهوم که جمعی آنرا تنقیح کردن و دیگران بر تنقیح
آن نرسیدند و این علم نیز از لغت عرب است اما دست اکثر سوختگان از تنقیح آن مفهوم قاصر است
پس حروف مقطعه اسمای سور اند بآن معنی که مجملاً دلالت میکنند بر انچه مفصلاً در سوره مذکور می شود
شبیه بآنکه نام کتابی چیزی مقرر میکنند که حقیقت آن کتاب را پیش ذهن سامع واضح گرداند
چنانکه بخاری کتاب خود را بالجامع الصحیح المسند فی حدیث رسول الله نام کرده است پس معنی الم
اینست غیب غیر متعین متعین شد به نسبت عالم شهادت که متدلس است زیراکه همزه و ها هر دو بمعنے
غیب اند الا آنکه ها غیب این عالم است و همزه غیب عالم مجرد و لهذا در وقت استفهام او ام میگویند
و در وقت عطف او زیراکه ام مستقیم عنه امر منتشر است و آن غیب است به نسبت متعین و هم چنین
متردد فیه غیب است و اول امر همزه زیاده کنند تا دلالت کند بر آنکه صورتی بخاطر او بسته است
که تفصیلش فلان ماده باشد و در ضمائر ها را اختیار کرده اند زیراکه غیب این عالم است و متعین را فی الجمله
اجمالی حاصل شده و لام بمعنی تعین لهذا در وقت تعریف لام زیاده می کنند و میم چون هر دو شفت
بآن مجتمع می شود و دلالت میکند بر هیولی متدلس که حقائق شتی در ان مجتمع شدند و مقید گشتند
و از فضاے مجرد بحبس تقید و تحیز افتادند پس الم کنایت از فیض مجرد است که بعالم تحیز در آمده بحسب
عادات و علوم ایشان متعین شدند و قسوة قلب ایشان را بتذکیر مقابله کرد و اقوال فاسده و اعمال
کاسده را بمحاجه و تهدید برو انهم مصادمه نمود و تمام سوره شرح و بیان آنست که الم مثل المص است
الا آنکه را بر تجرد دلالت میکند یعنی غیبی که متعین شد بتدلس و بار مره دیگر بتدلس در آمد و متعین
شد و میم باز نیز هم چنین و این کنایه ست از علوم مصادمه بقباحتهاے بنی آدم مصادمه بعد
مصادمه و آن صادق ست بقصص انبیا و مقالات ایشان تا بعد مرے و بهول و جوا

مکرر و طا و صاد هر دو عبارت ست از حرکت ارتفاع از عالم دنس بعالم متعالی الا آنکه طا دلالت می کند
بر عظم و نجاست یا تلوث و تدنس آن متحرک و صاد بصفا و لطافت و سین دلالت می کند بر سریان
و متلاشی ان پراگنده گشتن و رسم آفاق پس طٰه مقامات انبیا ست که آثار متوجه شدن ایشان
است بعالم اعلی که صورت غیبی پیدا گردد درین عالم به بیان اجمالی و مذکور شدن در کتب و مانند آن و
طٰسٓمٓ مقامات انبیا ست که آثار حرکات فوقانیه ایشان ست که ساری در عالم متدنس
و پراگنده گشت در آفاق و حا همان ها ست که معنے آن گفته شد الا آنکه چون شعشعانی و ظهوری و تمیزی
داشته باشد اورا بحا تعبیر کنند پس معنی حٰمٓ اجمالیست نورانی و متشعشع که در پیوست بخصائص
عالم متدنس از عقائد باطله و اعمال فاسده و این کنایه ست از رد اقوال ایشان و ظهور حق در شبهات
و مناظرات و عادات ایشان و عین دلالت میکند بر ظهور شعشعانیه و متعین شدن و قاف مثل میم
دلالت میکند برین عالم لیکن از جهت قوت و شدت و میم از جهت اجتماع صور در وے
و تراکم آن پس عسق حق متشعشع ست ساری شده در عالم دنس و نون عبارت ست از نوریکه در ظلمت
ساری و پراگنده شود مانند حالتیکه در وقت صبح صادق یا نزدیک غروب شمس می شود و یا همچنان
مگر آنکه در یا نورانیت کمتر فهمیده می شود به نسبت نون و تعین کمتر بنسبت ها پس یٰسٓ کنایه از معانیست
که منتشر شود در عالم و ص هیئتی که پیدا شد نزدیک توجه انبیا بپروردگار خویش جبلة و کسبا دقیق قوتی و شدتی
و کرهی که درین عالم متعین شد چنانکه کسی گوید مرا قصد من این هیئت ست که درین عالم پیدا شده از جهت
کسر و مصادمه و ک مثل قاف ست الا آنکه معنے قوت کمتر از قاف فهمیده می شود پس معنے کٓهٰیٰعٓصٓ
عالم متدنس ظلمانی ست که در و متعین شد بعض علوم غیر متشعشعه و متشعشعه نزدیک رجوع بپروردگار اعلی
بالجمله معنی این کلمات را بطریق ذوق فهمانیدند و آن معانی اجمالیه را بجز این کلمات که تجسم پیدا آمد تقریر
کردن مقدور نیست هرچند این کلمات وافی بکنه آن نیستند بلکه تبیان اند من وجه دون وجه

واللہ اعلم بالصواب

باب پنجم

در ذکر جملهٔ صالحهٔ شرح غریب قرآن واسباب نزول آن که مفسر را حفظ آن قدر ضرورست و خوض در تفسیر بدون حفظ آن ممنوع و محظور واین باب بخطبهٔ علیحده شروع کرده شد تا رسالهٔ باشد مستقل اگر کسے خواہد جدا نویسد وللناس فیما یعشقون مذاهب

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي انزل القرآن شفاء ورحمة للمؤمنين وألهم الصحابة والتابعين وسائر علماء الدين ان يعتنوا بتفسير غرائبه وبيان اسباب نزوله لتتم النعمة وتكمل الرحمة وتتضح معالم اليقين وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه والتابعين لهم باحسان اجمعين اما بعد فيقول العبد الضعيف ولي الله بن عبد الرحيم عاملهما الله تعالى بفضله العظيم هذه جملة من شرح غريب القرآن من آثار حبر هذه الامة عبد الله بن عباس رضي الله عنه من طريق ابن ابي طلحة رضي الله عنه وكملتها بطريق الضحاك عنه كما فعل ذلك شيخ مشائخنا الامام الجليل جلال الدين السيوطي في كتابه الاتقان اعلى الله درجته في الجنان ورايت بعض الغرائب بقي غير مفسر في تلك الفريقين فكملتها بطريق مسائل نافع بن الازرق عنه وبما ذكره البخاري في صحيحه فانه اصح ما يروى في هذا الباب ثم بغير ذلك مما ذكره الثقات من اهل النقل وقليل ما هو وجمعت مع ذلك ما يحتاج اليه المفسر من اسباب النزول منتخبا له من اصح تفاسير المحدثين الكرام اعني تفسير البخاري والترمذي والحاكم اعلى الله منازلهم في دار الاسلام فجاءت بحمد الله رسالة مفيدة في بابها عدة نافعة لمن اراد ان يقتحم في عبابها وسميتها فتح الخبير بما لا بد من حفظه في علم التفسير والحمد لله اولا وآخرا وظاهرا وباطنا من سورة الفاتحة

الحمد لله الشكر لله رب العلمين مالك المخلوقات كلها الرحمن الرحيم اسمان من الرحمة مالك يوم الدين قاضي يوم الجزاء اياك نعبد نخصك ونقصدك واياك نستعين نسألك بطلب المعونة اهدنا الصراط المستقيم كتاب الله وقيل رسول الله صلى الله عليه وسلم وصاحباه صراط الذين انعمت عليهم بالهداية وهم الانبياء والصلحاء غير المغضوب عليهم ولا الضالين

وهم قوم موسیٰ وعیسیٰ قبل ان یغیروا انعم الله عز وجل قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم الیهود مغضوب علیهم والنصاری ضلال **من سورة البقرة** لاریب فیه
لا شك فیه ختم الله علی قلوبهم طبع الله علیها یؤمنون یصدقون للمتقین للمؤمنین الذین
یتقون الشرك ویعملون بطاعتی ویقیمون الصلوة اتمام الرکوع والسجود والتلاوة والخشوع
والاقبال علیها فیها ویدیمونها مرض نفاق وشك ومن الناس من یقول نزلت
فی المنافقین اظهروا کلمة الایمان فی الکفر فنفی الله عنهم الایمان بقوله
وما هم بمؤمنین یخادعون الله باظهار غیر ما هم علیه الا انفسهم بالکفر
وتعویق الناس عن الایمان واذا خلوا انصرفوا الی شیطینهم کبرائهم عذاب الیم
نکال موجع یکذبون یبدلون ویحرفون السفهاء الجهال فی طغیانهم
کفرهم یعمهون یتمادون وقیل یلعبون ویترددون وقودها الناس
والحجارة حجارة من کبریت خلقها الله عنده کیف شاء انی جاعل
فی الارض خلیفه قد کان فی الارض قبل ان یخلق آدم بالفی عام بنو الجان
فافسدوا فی الارض فبعث الله جنودا من الملائکة فضربوهم حتی الحقوهم
بجزائر البحر فقالت الملائکة اتجعل فیها من یفسد فیها کما فعل الجن
ونقدس لك التقدیس التطهیر رغدا واسعا واتوا به متشابها یشبه
بعضه بعضا ویختلف فی الطعم وذلك ابلغ فی باب الاعجاب خلدون باقون
لا یخرجون منها ولا تلبسوا تخلطوا انفسهم یظلمون یضرون وقولوا حطة قیل لبنی
اسرآءیل قولوا حطة قالوا حبة فی شعرة وفی ذلکم بلاء نعمة الی بارئکم خالقکم وفومها
الحنطة المن الصمغة والسلوی الطیر خاسئین ذلیلین وباءوا انقلبوا نکالا عقوبة
ما بین یدیها من بعدهم وما خلفها الذین بقوا معهم وموعظة تذکرة لا فارض
الهرمة عوان النصف بین البکر والهرمة فاقع صاف لا ذلول لم یذللها العمل تثیر الارض
ولا تعمل الحرث مسلمة من العیوب لا شیة لا بیاض فادارأتم اختلفتم بما فتح الله
علیکم بما اکرمکم به بروح القدس الاسم الذی کان عیسی علیه السلام
یحیی به الموتی یستفتحون یستنصرون علی الذین کفروا کانت یهود خیبر تقاتل
غطفان فتهزم فعاذت بهذا الدعاء اللهم انا نسألك بحق محمد النبی الامی
الذی وعدتنا ان تخرجه لنا فی آخر الزمان الا نصرتنا علیهم فهزموا
غطفان الا امانی الا احادیث قلوبنا غلف فی غطاء بئسما اشتروا به انفسهم باعوا نصیبهم

من الآخرة بطمع اليسير من الدنيا يود احدهم لو يعمر قول الاعاجم اذا عطس احدهم
ده هزار سال بزی وهزار سال نوروز ومهرجان بخور راعنا من الرعونة اذا ارادوا
ان يحمقوا انسانا قالوا راعنا ما ننسخ نبدل او ننسها نتركها فلا نبدلها قانتون مطيعون
وقيل مقرون فثم وجه الله نزلت في التطوع على الدابة وقيل في تحري القبلة في الليلة
المظلمة واذ ابتلى ابراهيم ربه بكلمات ابتلاه بطهارة خمس في الراس وخمس في الجسد وهي
الخصال الفطرة مثابة يثوبون اليه ثم يرجعون القواعد اساس البيت حنيفا حاجا
صبغة دين اتحاجوننا اتخاصموننا شطره نحوه صلى رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
الى بيت المقدس ستة عشر شهرا او سبعة عشر شهرا وكان يحبه ان يكون قبلته قبل البيت
فحولت القبلة وكان مات قبل ان تحول رجال لم يدروا ما يقولون فيهم فانزل الله وما كان الله
ليضيع ايمانكم لتكونوا شهداء قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يدعى بنوح فيقال
هل بلغت فيقول نعم فيدعى قومه فيقولون ما اتانا من النذير فيقال من شهودك فيقول
محمد وامته فيؤتى بكم فتشهدون الشعائر علامات واحدها شعيرة فلا جناح فلا حرج انما قيل
فلا جناح لان قوما كانوا يتحرجون ان يطوفوا بين الصفا والمروة والا فهو واجب ينظرون
يؤخرون خطوات الشيطان عمله الفينا وجدنا اهل به لغير الله ذبح للطاغوت ابن السبيل
الضيف الذي نزل بالمسلمين ان ترك خيرا مالا جنفا اثما وقيل الجور الميل في الوصية الباساء
الفقر الضراء المرض عفي ترك وعلى الذين يطيقونه فدية هي منسوخة وقيل وهي محكمة
للشيخ الكبير والمراة الكبيرة لما نزل صوم رمضان كانوا لا يقربون النساء رمضان كله
وكان رجال يخونون انفسهم فنزلت احل لكم ليلة الصيام الرفث الخيط الابيض من الخيط
الاسود بياض النهار من سواد الليل فهو صبح اذا انفلق كان رجال اذا ارادوا الصوم ربط
احدهم في رجله الخيط الابيض والخيط الاسود فانزل الله تعالى من الفجر العاكف المقيم التهلكة
والهلاك واحد قال بعض الانصار لبعض ان اموالنا قد ضاعت وان الله اعز الاسلام
وكثر ناصروه فلو اقمنا في اموالنا فنزلت ولا تلقوا بايديكم الى التهلكة الاقامة على الاموال
ترك الغزوات وقيل نزلت في النفقة يعني الاسراف فيها ثقفتموهم وجدتموهم لا تكون فتنة
شرك كانوا اذا احرموا في الجاهلية اتوا البيوت من ظهورها فانزل الله تعالى وليس البر بان تاتوا البيوت
الآية فمن كان منكم مريضا او به اذى نزلت في كعب بن عجرة كانت عكاظ ومجنة وذو المجاز اسواقا
في الجاهلية فتاثموا ان يتجروا في المواسم فنزلت ليس عليكم جناح ان تبتغوا فضلا من ربكم في مواسم
الحج كانت قريش ومن دان دينها يفيضون بالمزدلفة وكان سائر العرب يقفون بعرفات

فذالك قوله ثم افيضوا من حيث افاض الناس خلاق نصيب الد الخصام الجدال المخاصم فی
الباطل السلم الطاعة كافة جميعا قل العفو ما لا تبين فی اموالكم لا عنتكم لاحرجكم وضيق عليكم
كانت اليهود اذا حاضت المراة منهم لم يواكلوها ولم يشاربوها فسئل النبی صلى الله عليه وسلم فانزل الله
قل هو اذی فامروا ان يفعلوا كل شئ ما خلا النكاح قال النبی صلى الله عليه وسلم اقبل و ادبر اتق الدبر
والحيضة وكانت اليهود تقول اذا جامعها من ورائها جاء الولد احول فنزلت نساؤكم حرث لكم
فاتوا حرثكم حدود الله طاعة الله كانت اخت معقل بن يسار طلقها زوجها فتركها حتى انقضت
عدتها فخطبها فابى معقل فنزلت فلا تعضلوهن ولا تعضلوهن لا تقهروهن لا تواعدوهن سرا
السر الجماع مالم تمسوهن او تفرضوا لهن المس الجماع والفريضة الصداق صلوة الوسطى صلوة العصر
لقوله صلى الله عليه وآله وسلم حبسونا عن صلوة الوسطى حتى غابت الشمس قال زيد بن ارقم كنا
نتكلم فی الصلوة يتكلم احدنا اخاه فی حاجته حتى نزلت وقوموا لله قانتين الم تر الى الذين خرجوا
من ديارهم كانوا اربعة آلاف خرجوا من ديارهم فرارا من الطاعون فقال لهم الله موتوا
فماتوا فمر بهم نبی فسال الله ان يحييهم فاحياهم فيه سكينة رحمة سنة نعاس ولا يؤده لا يثقله
عليها وكالذی مر على قرية عزير نبی الله لم يتسنه لم يغيره السنون صفوان حجر صلدا ليس عليه شئ
وقيل بلبس ايود احدكم ان تكون له جنة قال عمر ضربت مثلا لرجل يعمل بطاعة الله ثم
بعث الله له الشيطان فعمل بالمعاصی حتى اغرق اعماله اعصار الريح الشديدة صر برد فصرهن
قطعهن الحافا يقال الحف على والح يمحق الله الربوا يذهب ولا تيمموا الخبيث نزلت فی رجال
كانوا يتصدقون بالقنو من الشيص والحشف فاذنوا فاعلموا وان تبدوا ما فی انفسكم نسخت
بقوله لا يكلف الله نفسا الا وسعها غفرانك مغفرتك من سورة ال عمران نزل النصف
الاخير من ال عمران فی قصة واحدة زيغ شك ابتغاء الفتنة المتشابهات كداب كصنيع
وقيل حال بالقسط بالعدل والخيل المسومة المطهمة الحسان الا ان تتقوا منهم تقاة التقاة
التكلم باللسان والقلب مطمئن بالايمان حصورا الذی لا ياتی النساء الا رمزا الاشارة باليد
والوحی بالراس الاكمه الذی يولد وهو اعمى متوفيك مميتك ايهم يكفل مريم بضم لما نزلت
ندع ابناءنا وابناءكم دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم عليا وفاطمة وحسنا وحسينا فقال اللهم
هؤلاء اهل بيتی سواء بيننا وبينكم العدل والقصد ربيون جمع ربانيين علماء فقهاء قال
الاشعث بن قيس كان بينی وبين رجل من اليهود ارض فجحدنی فقدمته الى النبی صلى الله عليه وسلم
فقال لی الك بينة قلت لا فقال لليهودی احلف فقلت يا رسول الله اذا يحلف فيذهب بمالی
فانزل الله تعالى ان الذين يشترون بعهد الله وايمانهم ثمنا لا خلاق لا خير ان اسرائيل اخذه

عرق النساء فجعل ان شفاه الله ان لا یاکل لحما فیه عرق قال فحرمته الیهود فنزلت کل الطعام
کان حلا الآیۃ من استطاع الیه سبیلا قیل ما السبیل یا رسول الله قال الزاد والراحلۃ شفا
حفرۃ وهو حرفها تبوئ المؤمنین توطن المؤمنین اذ همت طائفتان منکم ان تفشلا بنو حارثۃ
وبنو سلمۃ من فورهم من غضبهم المسوم الذی له سیماء بعلامۃ ان رسول الله صلی الله علیه وسلم شج
وجهه وکسرت رباعیته فجعل یقول کیف یفلح امۃ فعلوا هذا بنبیهم فانزل الله تعالی لیس لک من
الامر شیء وقال ابن عمر قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یوم احد اللهم العن ابا سفیان اللهم العن الحارث
ابن هشام اللهم العن صفوان بن امیۃ فنزلت لیس لک من الامر شیء ولا تهنوا لا تضعفوا القرح
الجراح اذ تحسونهم تستاصلونهم قیل تقتلونهم غزا واحدها غاز امنۃ نعاسا قال ابو طلحۃ غشینا
النعاس ونحن فی مصافنا وما کان لنبی ان یغل نزلت فی قطیفۃ افتقدت یوم بدر فقال بعض الناس
لعل رسول الله صلی الله علیه وسلم اخذها استجابوا اجابوا فقد فاز سعد بنجا لا تحسبن الذین
یفرحون نزلت فی الیهود سالهم النبی صلی الله علیه وسلم عن شیء فکتموه من سورۃ النساء حوبا کبیرا
اثما عظیما قالت عائشۃ ان رجلا کانت له یتیمۃ فنکحها وکان لها عذق وکان یمسکها علیه لیس لها من
نفسه شیء فنزلت فیه ان خفتم الا تقسطوا فی الیتامی ذلک ادنی ان لا تعولوا الا تمیلوا نحلۃ مهرا وابتلوا
اختبروا انستم عرفتم رشدا اصلاحا واما قوا مکم من معائشکم ومن کان فقیرا فلیاکل بالمعروف
قالت عائشۃ مکان قیامه علیه بمعروف کلالۃ من لم یترک والدا ولا ولدا کانوا اذا مات الرجل کان اولیاؤه
احق بامراته فنزلت لا یحل لکم ان ترثوا النساء کرها لما کان یوم اوطاس صبنا نساء لهن ازواج
فی المشرکین فکرههن رجال فانزل الله المحصنات من النساء الا ما ملکت ایمانکم المحصنات کل ذات زوج طولا
سعۃ محصنات غیر مسافحات عفائف غیر زوان فی السر والعلانیۃ ولا متخذات اخدان الاخلاء فاذا
احصن تزوجن العنت الزنا موالی عصبۃ قیل ورثۃ والذین عقدت ایمانکم فاتوهم نصیبهم من النصر
والرفادۃ والوصیۃ وقد ذهب المیراث ویوصی له قالت ام سلمۃ یغزو الرجال ولا نغزو ولا نقاتل
فنستشهد وانما لنا نصف المیراث فانزل الله ولا تتمنوا ما فضل الله الآیۃ قوامون الامراء قانتات مطیعات
والجار ذی القربی الذی بینک وبینه قرابۃ والجار الجنب الذی لیس بینک وبینه قرابۃ والصاحب
بالجنب الرفیق مثقال ذرۃ زنۃ ذرۃ نطمس وجوها نسویها اطمس الکتاب محاه صعیدا وجه الارض آیۃ
التیمم نزلت فی قلادۃ عائشۃ وتوقفهم لها علی غیر ماء سئل ابن عباس عن قوله تعالی والله ربنا ما کنا
مشرکین وقوله لا یکتمون الله حدیثا قال انهم لما راوا یوم القیمۃ انه لا یدخل الجنۃ الا اهل الاسلام
قالوا تعالوا فلنجحد فختم الله علی افواههم فتکلمت ایدیهم وارجلهم فلا یکتمون الله حدیثا قال علی دعا
رجل من انصار قبل تحریم الخمر فحضرت صلوۃ المغرب فتقدم رجل فقرأ قل یا ایها الکفرون فالتبس علیه

فنزلت لا تقربوا الصلوة وانتم سكارى فتيلا الذى فى شق بطن النواة واسمع غير مسمع يقولون
اسمع لا سمعت ليا بالسنتهم تحريفا بالكذب الجبت السحر والطاغوت الشيطان نقيرا النقطة التى فى ظهر
النواة ومنها تنبت النخلة اولى الامر اهل الفقه والدين اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولى
الامر نزلت فى عبد الله بن حذافة والمعنى ان طاعة الله والرسول مقدمة اذا عرض ا فتنة
حسيبا كافيا ثبات عصبا سرايا متفرقين مقيتا حفيظا وقيل قادرا مقتدرا رجع ناس من
اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم من احد كان الناس منهم فرقتين فريق يقول اقتلهم وفريق
يقول لا فنزلت فما لكم فى المنافقين فئتين اركسهم ردهم قيل حبسهم قيل بددهم حصرت ضاقت كان رجل
فى غنيمة له فلحقه المسلمون فقال السلام عليكم فقتلوه واخذ الغنيمة فانزل الله تعالى ولا تقولوا
لمن القى اليكم السلام لست مؤمنا اولى الضرر اهل العذر لما نزلت لا يستوى القاعدون من
المؤمنين دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم زيدا فكتبها فجاء ابن ام مكتوم فشكا ضرارته فانزل الله
تعالى غير اولى الضرر ان ناسا من المسلمين كانوا مع المشركين يكثرون سوادهم على رسول الله يأتى السهم يرمى فيصيب
احدهم فيقتله او يضرب فيقتل فانزل الله تعالى ان الذين توفهم الملائكة ظالمى انفسهم مراغما متحولا
التحول من الارض الى الارض وسعة الرزق ان تقصروا من الصلوة سئل عمر عنها فقال صدقة
تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته موقوتا مفروضا وقته عليهم ان رسول الله صلى الله عليه وسلم
نزل بين ضجنان وعسفان فقال المشركون ان لهؤلاء صلوة هى احب اليهم من ابائهم وابنائهم فميلوا عليهم
ميلة واحدة فنزلت صلوة الخوف ان خفتم ان يفتنكم يضلكم بالعذاب الجهد تالمون توجعون ولا تكن
للخائنين خصيما نزلت فى بنى ابيرق سرقوا درعا لعم قتادة بن النعمان نجواهم ان يدعون الا اناثا يعنى الموات
حجرا ومدرا مريدا متمردا فليبتكن بتكه قطعه فليغيرن خلق الله دين الله لما نزلت من يعمل سوء يجز به
شق ذلك على المسلمين فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم سددوا وقاربوا ففى كل ما يصيب المؤمن
كفارة حتى الشوكة يشاكها وقالت عائشة وما يصيبكم فى الدنيا وان امرأة خافت من بعلها نشوزا
بغضا الرجل يكون عند المرأة ليس بمستكثر منها يريد ان يفارقها فيقول اجعلك من شانى فى حل
واحضرت الانفس الشح هواه فى الشئ يحرص عليه كالمعلقة لا هى ايمة ولا هى ذات زوج وان تلووا السنتكم
بالشهادة او تعرضوا عنها وقولهم على مريم بهتانا عظيما يعنى رموها بالزنا وان من اهل
الكتاب الا ليؤمنن به قبل موته خروج عيسى بن مريم ومن سورة المائدة قالت عائشة فى المائدة انها
اخر سورة نزلت فما وجدتم فيها من حلال فاستحلوه وما وجدتم من حرام فحرموه اوفوا بالعقود ما احل
الله وما حرم وما فرض وما حد فى القران كله يجرمنكم يحملنكم شنان عداوة امين عامدين ايمت تيممنا
واحد البر ما امرت به التقوى ما نهيت عنه المنخنقة التى تخنق فتموت والموقوذة التى تضرب

بالخشبة فتموت والمتردية التي تتردى من الجبل والنطيحة الشاة التي تنتطح الشاة وما اكل السبع
ما اخذ الا ما ذكيتم ذبحتم وبه روح والنصب انصاب يذبحون عليها استقسموا ان يجيل القداح
فان نهته فانتهى وان امرته فعل ما امرته الازلام القداح يستقسمون بها في الامور غير متجانف
متعمد لاثم الجوارح الكلاب والفهود والصقور واشباهها مكلبين ضواري وطعام الذين اوتوا
الكتاب ذبائحهم اجورهن مهورهن لا مسلم لمسلم ولا تمسوهن واللاتي دخلتم بهن والافضاء
النكاح تيمموا تعمدوا وعزرتموهم اعنتموهم فافرق افصل الوسيلة الحاجة انما جزاء الذين يحاربون
الله نزلت في قوم من عرينة وعكل استوخموا المدينة فخرجوا الى ابل النبي صلى الله عليه وسلم فشربوا
من ابوالها والبانها وصحوا فقتلوا الراعي وطردوا الابل قال ابو قلابة جوزوا بذلك لارتدادهم
لمحاربة الله والكفر ومن يرد الله فتنته ضلالته سمّعون للكذب يسمعون الكذب اكالون للسحت وهو
الرشوة بما استحفظوا استودعوا وقفينا على آثارهم اتبعنا على آثار الانبياء اي بعثنا ومهيمنا
امينا والقران امين على كل كتاب قبله شرعة ومنهاجا سبيلا وسنة وقيل الشرعة الدين والمنهاج
الطريق فسوف ياتي الله بقوم يحبهم ويحبونه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم هم قومك يا ابا موسى اذلة
على المؤمنين رحماء يد الله مغلولة يعنون بخيل امسك ما عنده تعالى الله عن ذلك قال رجل يا رسول
الله اني اذا اصبت اللحم انتشرت للنساء واخذتني شهوة فحرمت على اللحم فانزل الله تعالى يا ايها
الذين امنوا لا تحرموا طيبات ما احل الله لكم قال عمر اللهم بين لنا في الخمر بيان شفاء فنزلت يسئلونك
عن الخمر والميسر ثم قال اللهم بين لنا في الخمر بيان شفاء فنزلت لا تقربوا الصلوة وانتم سكارى ثم
قال اللهم بين لنا في الخمر بيان شفاء فنزلت انما يريد الشيطان لما نزل تحريم الخمر قال بعضهم قتل قوم
وهي في بطونهم فانزل الله تعالى ليس على الذين امنوا وعملوا الصلحت جناح فيما طعموا لما نزل اية الحج قالوا
يا رسول الله افي كل عام قال لا ولو قلت نعم لوجب فانزل الله تعالى يا ايها الذين امنوا لا تسئلوا عن
اشياء ان تبد لكم تسؤكم وقيل قال رجل يا رسول الله من ابي قال ابوك فلان فنزلت عن سعيد
بن المسيب البحيرة التي يمنع درها للطواغيت فلا يحلبها احد من الناس وقيل هي الناقة اذا انتجت
خمسة ابطن نظروا الى الخامس فان كان ذكرا ذبحوه فاكله الرجال دون النساء وان كانت انثى جدعوا
اذنها واما السائبة فكانوا يسيبون من الانعام لالهتهم لا يركبون ظهرا ولا يحلبون لها لبنا ولا يجزون
لها وبرا ولا يحملون عليها شيئا واما الوصيلة فالشاة اذا نتجت سبعة ابطن نظروا الى السابع فان كان
ذكرا وانثى وهو ميت اشترك فيه الرجال والنساء وان كانت انثى وذكرا في بطن استحيوها وقالوا
وصلته اخته فحرمته علينا وقيل الناقة البكر تبكر في اول نتاج الابل ثم تثني بعد بانثى وكانوا
يسيبونها لطواغيتهم ان وصلت احدهما بالاخرى ليس بينهما ذكر واما الحام فالفحل من الابل اذا ولد

لولدٍ قالوا حمی ظهره فلا یحملون علیه شیٔ ولا یجزّون له وبرا ولا یمنعونه من حمی رعی ولا من حوض یشرب
منه وان کان الحوض لغیر صاحبه وقیل فحل الابل یضرب الضراب المعدود فاذا قضی ضرابه فدعوه
للطواغیت واعفوه من الحمل وسموه الحام سئل رسول الله صلی الله علیه وسلم عن هذه الآیة یایها الذین امنوا
علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل اذا اهتدیتم فقال بل ائتمروا بالمعروف وتناهوا عن المنکر حتی اذا رأیت شحا
مطاعا وهوی متبعا ودنیا مؤثرة واعجاب کل ذی رای برأیه فعلیک بخاصة نفسک ودع العوام
یایها الذین امنوا شهادة بینکم نزلت فی تمیم الداری وعدی بن بداء خانا جاما من فضة من ترکة
بُدیل فاحلفهما رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم وجد الجام بمکة فقیل اشتری منهما فقام رجلان من
اولیاء السهمی فحلفا شهادتنا احق من شهادتهما وان الجام لصاحبهم سورة الانعام یعدلون یجعلون
له عدلا تمترون تشکون مدرارا یتبع بعضها بعضا وللبسنا یشبهنا ثم لم تکن فتنتهم حجتهم وقیل معذرتهم
اساطیر وهی الترهات واحدها اسطورة واسطارة وقراصا واما الوقر فانه الحمل وهم ینهون عنه
وینأون عنه نزلت فی ابی طالب کان ینهی المشرکین ان یوذوه وینأی عنه ینأون یتباعدون قال
ابوجهل قد نعلم یا محمد انک تصل الرحم وتصدق الحدیث ولا نکذبک ولکن نکذب الذی جئت به
فانزل الله تعالی فانهم لا یکذبونک ولکن الظلمین بایت الله یجحدون نفقا سربا سلما مصعدا الباساء
من الباس وتکون من البوس هو شدة الفقر الضراء الامراض والاوجاع فلما نسوا ترکوا مبلسون
ایسون یصدفون یعدلون وقیل یعرضون عن الحق جهرة معاینة تدعون من دون الله تعبدون
ما جرحتم کسبتم من الاثم یفرطون یضیعون قل هو القادر علی ان یبعث علیکم عذابا قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم اما انها کائنة ولم یأت تاویلها بعد یلبسکم یخلطکم شیعا اهواء مختلفة وقیل فرقا
لکل نبأ مستقر حقیقة وقیل وقت ومکان ان تبسل تفضح وقیل تحبس ان تعدل تقسط
ابسلوا افضحوا استهوته ازلته فلما جن اظلم افلت زالت الشمس عن کبد السماء لما نزلت ولم
یلبسوا ایمانهم بظلم قال الصحابة وایّنا لم یظلم فنزلت ان الشرک لظلم عظیم وقال علی رض هذه فی ابراهیم و
اصحابه لیست فی هذه الامة وما قدروا الله حق قدره ما عظموه حق تعظیمه باسطوا ایدیهم
البسط الضرب عذاب الهون الذی یقع به الهون الشدید خولناکم اعطیناکم فالق الاصباح ضوء
الشمس بالنهار وضوء القمر باللیل حسبانا عدد الایام والشهور والسنین قیل رجوما للشیاطین
مستقر فی الصلب مستودع فی الرحم قنوان دانیة قصار النخل اللاصقة عذوقها بالارض وقیل
القنو العذق والاثنان والجماعة قنوان مثل صنو وصنوان وینعه نضجه وخرقوا له بنین تخرصوا
وافتعلوا ذلک کذبا وکفرا درست تعلمت قبلا معاینة ومواجهة ولتصغی لتمیل ولیقترفوا لیکتسبوا
زخرف القول کل شیٔ حسنة وسیئة وهو باطل فهو زخرف اتی ناس النبی صلی الله علیه وسلم قالوا یا رسول الله

ناکل ما نقتل ولا ناکل ما یقتل الله فانزل الله فکلوا مما ذکر اسم الله علیه میتا فاحییناہ ضالا
فهدیناه صغار مذلة وهوان علی مکانتکم ناحیتکم وحالتکم التی انتم علیها وحرث حجر حرام
حمولة الابل والخیل والبغال والحمیر وکل شئ یحمل علیه وفرشا الغنم معروشات ما یعرش
من الکرم کل ذی ظفر البعیر والنعامة وغیر ذلک مسفوحا مهراقا ما حملت ظهورهما ما علق بهما
من الشحم الحوایا المبعر اولاق الفقر درا ستهم تلاوتهم صدف اعرض لا ینفع نفسا ایمانها لم تکن
آمنت من قبل اذا طلعت الشمس من مغربها **سورة الاعراف** ولقد خلقناکم ثم صورناکم
خلقوا فی اصلاب الرجال وصوروا فی ارحام النساء صراط طریق مذؤما ملوما یخصفن یلزقان
الورق سوآتهما کنایة عن فرجیهما قبیله قبیلة الذی هو منهم ریشا المال ریاشا مالا وکانت المرأة
فی الجاهلیة تطوف وهی عریانة فنزلت قل من حرم زینة الله التی الی آخره قال حذیفة اصحاب
الاعراف قوم تجاوزت بهم حسناتهم عن النار وقصر سیأتهم عن الجنة بینما هم فی الاعراف اذا طلع
علیهم ربک فیقول قوموا ادخلوا الجنة فانی قد غفرت لکم غواش ما غشوا به نکدا قلیلا حثیثا
سریعا اقلت حملت قوما عمین کفارا عمیت قلوبهم بسطة شدة تنحتون الجبال تشققونها الرجفة
الزلزلة الشدیدة جاثمین میتین لا تبخسوا لا تظلموا وتصدون تصرفون عوجا الزیغ افتح اقض
کان لم یغنوا لم یقیموا اسی احزن عفوا کثروا ارجه اخره تلقف تلقم ویذرک والهتک یترک
عبادتک الطوفان المطر القمل الجراد الذی لیس له اجنحة یطیروا یتشاءموا الرجز السخط یعرشون
یبنون متبر هالک وقیل خسران میقات ربه الوقت الذی قدره الله دکا مدقوقا خوار صوت
سقط فی ایدیهم کل من ندم فقد سقط فی یده اسفا الحزین واختار موسی قومه دعی موسی فبعث
الله سبعین فجعل دعاءه لمن آمن بمحمد صلی الله علیه وسلم واتبعه فساکتبها للذین یتقون فخذها بقوة بجد
وجزم ان هی الا فتنتک ان هو الا عذابک هدنا ورجعنا اصرهم ثقل عهدهم مواثیقهم وعزروه
حموه ووقروه فانبجست انفجرت یعدون فی السبت یتعدون له یتجاوزون نبأ الذی آتیناه آیاتنا
هو بلعم بن باعوراء شرعا ظاهرة علی الماء بئیس شدید وبلوناهم عاملناهم معاملة المختبر نتقنا
رفعنا الاسباط قبائل بنی اسرائیل واذا اخذ ربک الآیة خلق الله آدم ثم مسح ظهره فاستخرج
منه ذریة فقال خلقت هؤلاء للجنة وبعمل اهل الجنة یعملون ثم مسح ظهره فاستخرج منه ذریة
فقال خلقت هؤلاء للنار وبعمل اهل النار یعملون ذرأنا خلقنا اخلد الی الارض اقعد ومال الی
الدنیا سنستدرجهم ای فنأتیهم من مأمنهم ایان مرسها متی وقوعها وخروجها حفی عنها عالم
بها ولطیف خذ العفو انفق الفضل وامر بالمعروف والمعروف الذی یعرف حسنه ینزغنک
یستخفنک طائف ملة یمدونهم یزیدون لولا اجتبیتها لولا احدثتها او تلقیتها فانشأتها

لما حملت حوا طاف بها ابليس وكان لا تعيش لها ولد فقال سميه عبد الحارث فعاش وكان ذلك
من وحي الشيطان وامره تضرعا وخيفة استكانة وخوفا **سورة الانفال** والبراءة نزلت
الانفال في البدر قال سعد لما كان يوم بدر سالت سيفا فنزلت يسئلونك عن الانفال نافلة
عطية وجلت فرقت ذات الشوكة الجدبهم دفين متتابعين فوجا بعد فوج كل بنان الاطراف وقيل
اطراف الاصابع شاقوا الله ورسوله باينوهما وخالفوهما زحفا مجتمعين متدانيين متحرفا مقطفا
مستطردا يطلب العودة او متحيزا منضما جاء كم الفتح المدد لما يحييكم يصلحكم ليثبتوك ليوثقوك
فرقانا نصرا قال ابو جهل ان كان هذا هو الحق من عندك الخ فنزلت وما كان الله ليعذبهم وانت
فيهم مكاء وتصدية المكاء ادخال الاصابع في افواههم والتصدية الصفير فيركمه يجمعه يوم
الفرقان يوم بدر فرق الله فيه بين الحق والباطل اذ انتم بالعدوة الدنيا وهم بالعدوة القصوى
نزول بشفير الوادي الادنى الى المدينة وعدوكم نزول بشفير الوادي الاقصى الى مكة والركب
اصحاب الابل يعني العير فتفشلوا تجبنوا وتذهب ريحكم دولتكم وغلبتكم بطرا طغيانا جار لكم
حافظ نكص على عقبيه رجع موليا وذوقوا باشروا وجربوا وليس هذا من ذوق الفم فشرد بهم
من خلفهم نكل بهم من بعدهم يعني تفرق بجمع كل ناقض عهد خيانة نقضا للعهد وان جنحوا
طلبوا ومالوا حرض المؤمنين حضهم ان يكون منكم عشرون صابرون يغلبوا مائتين لما نزلت
كتب عليهم ان لا يفر واحد من عشرة نزلت الآن خفف الله فكتب ان لا يفر مائة من مائتين ما
استطعتم من قوة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الا ان القوة الرمي لما كان يوم بدر وقعوا في الغنائم
قبل ان تحل لهم فانزل الله تعالى لولا كتاب من الله سبق كان الناس يوم بدر على ثلث منازل ثلث
يقاتل العدو وثلث يجمع المتاع ويأخذ الاسارى وثلث عند الخيمة يحرسون رسول الله صلى الله
عليه وسلم فاختصموا فانتزع الله الغنيمة من ايديهم فجعله الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقسمه على
السواء **من سورة البراءة** ولا يتهمو ما اراهم لم يكتبوا البسملة على سورة براءة قال عثمان رض
كانه للانفال من اوائل ما نزلت بالمدينة وكانت براءة من آخر القران وكانت قصتها شبيهة
لقصتها فظننت انها منها فقبض النبي صلى الله عليه وسلم ولم يبين لنا انها منها فمن اجل ذلك قرنت بينهما
ولم اكتب بسم الله الرحمن الرحيم قال علي رض البسملة امان وهذه السورة براءة لما نزل ولما بعث رسول الله صلى الله عليه
وسلم عليا فنادى باربعة الله ورسوله بريئة من كل مشرك فسيحوا في الارض اربعة اشهر ولا يحجن بعد
العام مشرك ولا يطوفن بالبيت عريانا ولا يدخل الجنة الا مؤمن براءة اذان اعلام سيحوا سيروا
مرصد طريق لا يرقبوا لا يحفظوا الا ولا ذمة الال القرابة والذمة العهد وليجة اولياء ودخلة
سقاية الحاج سقاهم الشراب في الموسم عيلة فقرا بضاهؤن يشبهون ذلك الدين القيم القضاء القيم

هو القائل أنی یؤفکون کیف یکذبون وقیل کیف یصرفون عن الحق بعد وضوح الدلیل أن یطفؤا
یخمدوا کافة جمیعا لیواطؤا لیوافقوا ویشبهوا انفروا اخرجوا اثاقلتم اجبنتم المقام عرضا غنیمة
الشقة السیر والمسافة وقیل السفر فثبطهم حبسهم خذلهم خبالا فسادا ولاوضعوا لاسرعوا
بالنمیمة وقلبوا لک الامور اجتهدوا فی الحیلة علیک والکید بک ولا تفتنی لا تخرجنی ولا تؤثمنی احدی
الحسنیین فتحا او شهادة ملجأ مهربا الملجأ الحرز فی الجبل مغارات الغیران السرادیب وقیل السرادیب
فی الارض المخسفة مدخلا السرب والماوی یجمحون یسرعون یلمزک یعیبک یطعن علیک والعاملین
علیها السعاة المؤلفة قلوبهم یتألفهم بالعطیة هو اذن یسمع من کل احد نسوا الله فنسیهم
ترکوا طاعة الله فترکهم من ثوابه وکرامته بخلاقهم بدینهم ونصیبهم المؤتفکات وهی قوم لوط
ائتفکت انقلبت بها الارض عدن خلد عدنت بارض اقمت بها واغلظ اذهب الرفق عنهم
لما توفی عبد الله ابن ابی قام رسول الله صلی الله علیه وسلم لیصلی علیه فانزل الله تعالی ولا تصل علی احد
منهم ما نقموا ما کرهوا یلمزون یعیبون ویغتابون ویطعنون الا جهدهم هو القلیل الذی یتعیش به
اذا نصحوا لله ورسوله اخلصوا اعمالهم من الغش المعذرون اهل العذر صلوت الرسول استغفاره
مردوا علی النفاق لجوا فیه وابوا غیره تطهرهم بها وتزکیهم وتنحوها کثیرا والزکوة الطاعة والاخلاص ان
صلوتک سکن لهم رحمة لهم مرجون لامر الله مؤخرون لیقضی الله فیهم هو قاض ضرارا یضارون
بها ارصادا انتظارا شفا جرف علی جرف فهواة الشفا والشفیر وهو حده والجرف ما یجرف من السیول
والاودیة هار هائر یقال تهورت البئر اذا انهدمت وانهارت مثله ریبة شک الا ان تقطع قلوبهم
الموت سئل رسول الله صلی الله علیه وسلم عن السائحین قال هم الصائمون قال علی رض سمعت رجلا
یستغفر لابویه وهما مشرکان فقلت أتستغفر لابویک وهما مشرکان فقال الیس قد استغفر ابراهیم
علیه السلام لابیه وهو مشرک فذکرته للنبی صلی الله علیه وسلم فنزلت وما کان استغفار ابراهیم لابیه الا عن موعدة
وعدها ایاه فقال جابر لما مات ابو طالب قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا ازال استغفر لک حتی ینهانی الله
فانزل الله ما کان للنبی لاواه المؤمن من التواب قیل دعاء کثیر البکاء وقیل بلسان الحبشة الرحیم
شفقا وفرقا وعلی الثلثة الذین خلفوا کعب بن مالک وصاحبیه مخمصة مجاعة نصب اعیاء
من التعب ولا یطؤن موطأ ولا یقفون موقفا نفروا اسرا وقتالا طائفة عصبة غلظة شدة
یفتنون یبتلون عزیز شدید ما عنتم ما شق علیکم سورة یونس ع لهم قدم صدق سابقة
لهم السعادة فی الذکر وقیل محمد صلی الله علیه وسلم وقیل الاعمال الصالحة وقیل خیر دعواهم دعاءهم
ولا ادراکم لا اعلمکم واذا اذقنا الناس رحمة مطرا اذا لهم مکر قول بالتکذیب ای اذا اخصبوا
بطروا حتی اذا کنتم فی الفلک وجرین بهم المعنی بکم احیط بهم دنوا من الهلکة فاختلط به نبات الارض

فنبت بالماء من كل لون زخرفها زينتها وحسنها حصيدا لا شيء فيها كان لم تغن بالامس لم تكن
بالامس ولا يرهق لا يغشى قتر سواد من الكآبة ترهقهم ذلة يصيبهم ذل وخزي وهوان عاصم
مانع اغشيت البست زيلنا فرقنا تبلوا تختبر تفيضون تفعلون وما يعزب يغيب لهم البشرى
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم هي الرؤيا الصالحة يراها المسلم او ترى له الا يخرصون يقولون ما
لا يكون مبصرا مضيئا لتهتدوا به في حوائجكم اجمعوا امركم اعزموا على امر غمة مخفيا غير ظاهر
ثم اقضوا الي ولا تنظرون امضوا الي ولا تؤخرون يعني امضوا الي بمكركم وهلكم لتلفتنا لتردنا
الكبرياء الملك والعز اطمس على اموالهم يعني امسخها واذهبها عن صورتها واشدد على قلوبهم
اطبع عليها حتى لا تلين وعدوا ظلما ننجيك نلقيك على نجوة من الارض وهو المكان المرتفع قال
رسول الله صلى الله عليه وسلم كان جبرئيل يدس الطين في في فرعون مخافة ان يقول لا اله الا الله
حقت سبقت وقيل وجبت الرجس العذاب **سورة هود** فصلت بينت يثنون يكنون
وقيل شك وامتراء في الحق ليستخفوا منه ليتواروا من الله ان استطاعوا يستغشون ثيابهم يتدثرون
بها ويغطون بينهم يعلم مستقرها ياتيها رزقها حيث كانت ومستودعها حيث تموت ما يحبسه
ما يحبس العذاب عنا حاق نزل واحاط لا جرم بلى واخبتوا خافوا وقيل اطمانوا وقيل تابوا اراذلنا
سقاطنا بادي الرأي ما ظهر لنا وقيل اتبعوك في ظاهر الرأي وباطنهم على خلاف ذلك عميت
خفيت لعنادكم الحق انلزمكموها انضطركم الى معرفتها تزدري تستصغر ان يغويكم
ان يضلكم اجرامي هو مصدر اجرمت يعني عقوبة جرمي الفلك وهي السفينة فلا تبتئس لا تحزن
لا تخاطبني لا تراجعني وفار التنور نبع مجريها مسيرها هو مصدر اجريت ومرسيها موقفها
ارسيت حسرت معزل ناحية ابلعي اشربي اقلعي امسكي اعتراك من عراه اي اصابه
يعني اصابك ومسك اخذ بناصيتها اي في ملكه وسلطانه عنيد وعاند وعنود واحد وهو
تاكيد التجبر استعمركم جعلكم عمارا غير تخسير التضليل كان لم يغنوا لم يعيشوا وقيل كان لم يكونوا
بعجل حنيذ نضيج مما يشوى بالحجارة نكرهم وانكرهم واستنكرهم واحد واوجس اضمر الروع
الفزع منيب مقبل الى طاعة الله تعالى سيء بهم ساء ظنا بقومه وضاق بهم بإضيافه ذرعا صدرا يوم
عصيب شديد يهرعون اليه يسرعون ويقبلون اليه بالغضب بقطع من الليل بسواد ولا يلتفت
يتخلف وقيل لا ينظر وراءه من سجيل من طين طبخ منضود يتلو بعضهم بعضا مسومة معلمة
ولا تعثوا ولا تسعوا لا يجرمنكم لا يكسبنكم رهطك عشيرتك وراءكم ظهريا اي لم تلتفتوا اليه
والقيتموه خلف ظهوركم الورد المورود الداخل المدخول الرفد المرفود اللعنة بعد اللعنة وقيل
العون المعين رفدته اعنته تتبيب بلاء وهلاك وتخسير زفير صوت شديد شهيق

صوت ضعيف غير مجذ وذ غير منقطع ولا تركنوا تدنوا وقيل تميلوا ان رجلا اصاب قبلة حرام من
امرأة فاتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فذكر ذلك فانزلت واقم الصلوة طرفي النهار وزلفا من الليل
وزلفا ساعات بعد ساعات اترفوا اهلكوا اولوا بقية دين وفضل وتمييز

من سورة يوسف

غيابت الجب موضع مظلم من البير وقيل كل شئ غيب عنك شيئا فهو غيابة والجب الركية
التي لم تطو السيارة مارة الطريق سولت زينت اشده قيل ان ياخذ في النقصان وراودته طلبت
منه ان يوقعها هيت لك هيأت لك وقيل هلم وتعال لولا ان راى برهان ربه مثل له يعقوب
ضرب صدره فخرجت شهوته من انامله قدت قميصه قطعته شغفها غلبها متكأ مجلسا وقيل
طعاما يقطع بالسكين قيل هو الاترج اكبرنه اعظمنه فاستعصم امتنع واى اصب ميل قضى
الامر الذي فيه تستفتيان لما حكيا ما رأياه وعبر يوسف فقال احدهما ما رأينا شيئا فقال قضي الامر
اضغاث احلام ما لا تاويل له بعد امة بعد حين تحصنون تخزنون وتدخرون يعصرون الاعناب
والدهن حصحص تبين ووضح ونمير اهلنا نجلب اليهم الطعام الا ان يحاط بكم ان تموتوا كلكم
الا حاجة في نفس يعقوب قضيها لكن حاجة يعني ان ذلك الدخول قضاء حاجة وهي ارادته ان يكون
دخولهم من ابواب متفرقة شفقة عليهم اوى ضمه اليه العير الرفقة صواع الملك يعني السقاية وهو
المكوك الفارسي الذي يلتقي طرفاه كانت تشرب به الاعاجم خلصوا نجيا انفردوا متناجين
تفتؤا لا تزال حرضا الدنف الهالك من شدة الوجع يذيبك الهم لا تثريب لا تعيير فصلت خرجت
تفندون تسفهوني وتجهلوني مزجاة قليلة غاشية من عذاب الله عقوبة عامة مجللة تغشاهم
هذه سبيلي سنتي ومنهاجي ودعوتي حتى اذا استيأس الرسل وظنوا انهم قد كذبوا قالت عائشة
كذبوا بالتشديد وليست بالتخفيف لم يكن الرسل تظن ذلك بربها ولكن اتباع الرسل طال عليهم
البلاء حتى ظنت الرسل انهم قد كذبوهم وقال ابن عباس بالتخفيف هو كقوله حتى يقول الرسول
والذين امنوا معه

سورة الرعد

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الرعد ملك من الملائكة
موكل بالسحاب معه مخاريق من نار يسوق السحاب حيث شاء الله وجعل فيها رواسي وتدها
بالجبال قطع متجاورات متدانيات تدانى بعضها قريب من بعض صنوان مجتمع ونفضل بعضها
على بعض في الاكل قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الدقل والفارسي والحلو والحامض المثلات العقوبات
قيل الامثال والاشباه وقيل ما اصاب القرون الماضية من العذاب هاد نبي او داع الى الله ما تغيض
الارحام تنقصه من مدة الحمل عالم الغيب والشهادة السر والعلانية وسارب بالنهار السائر الظاهر
المار على طريق معقبات الملائكة يحفظونه من امر الله باذنه من وال يلي امرهم وينشئ يخلق شديد
المحال اي القوة وقيل شديد المكر والعداوة وقيل شديد العقوبة بقدرها على طاقتها وبمقدار

تابيلاها زبدا ما يعلو الماء رابيا عاليا من ربى يربو فاما الزبد فيذهب جفاء وهو ما رمى به
الوادي يقال اجفأت القدر اذا غلت فعلاها الزبد ثم يسكن فيذهب الزبد بلا منفعة فكذلك
يميز الحق من الباطل المهاد الفراش ويدرؤن يدفعون الا متاع قليل ذاهب يتمتع به ثم يفنى طوبى
فرح وقرة عين افلم ييأس يعلم متاب توبتي قارعة داهية فامليت امللت لهم من الملى من واق مانع
حاجز يمحوا الله ما يشاء ويثبت يمحو بالدعاء ما يشاء من القدر ويثبت ما يشاء ننقصها بموت
علمائها وفقهائها وقيل بالفتوح على المسلمين لا معقب لا مغير **سورة ابراهيم** قال رسول
الله صلى الله عليه وسلم المسلم اذا سئل في القبر يشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله فذلك قوله
يثبت الله الذين امنوا واذ تأذن ربكم اعلمكم لمن خاف مقامي حيث يقيمه الله بين يديه من ورائه
قدامه فردوا ايديهم في افواههم هذا مثل كفوا عما امروا به وقيل عضوا عليها صديد قيح ودم
ولا يكاد يسيغه ولا يجيزه في الحلق الا بعد ابطاء في يوم عاصف شديد هبوب الريح لكم تبعا
واحدها تابع مغنون دافعون بمصرخكم بمغيثكم استصرخني استغاثني يستصرخه من الصراخ
اجتثت استوصلت وانتزعت دار البوار الهلاك سئل علي من الذين بدلوا نعمت الله كفرا
واحلوا قومهم دار البوار قال منافقوا قريش ولا خلال مخالة وقرابة مصدر خاللته خلالا دائبين
مقيمين على طاعة الله مهطعين ناظرين وقيل مقبلين مذعنين خاشعين وقيل مسرعين
الى الداعي مقنعي رؤسهم رافعي رؤسهم الى السماء هواء خالية مقرنين موصولين بشياطينهم في
الاصفاد الوثاق والاصفاد سلاسل الحديد والاغلال سرابيلهم قمصهم من قطران النحاس المذاب
سورة الحجر يلههم الامل يشغلهم كتاب معلوم اجل ينتهون اليه سكرت ابصارنا اي سدت
وغشيت بروجا منازل للشمس والقمر معايش من الثمار والحبوب لواقح حوامل لانها تحمل الماء
والتراب والسحاب من صلصال طين خلط برمل فصلصل كما يصلصل الفخار ويقال منتن من
حما طين اسود وقيل هو الطين المتغير جماعته حماة مسنون مصبوب وقيل متغير الرائحة هذا
صراط علي مستقيم يرجع الى الله وعليه طريقه يعني هذا طريق مرجعه الى نصب اعياء وقيل عناء
وجلون فزعون لا توجل لا تخف قوم منكرون انكرهم لوط واتبع ادبارهم على آثارهم تلك اهلك
لئلا يتخلف منهم احد لعمرك بعيشك وبحيوتك سكرتهم في ضلالتهم يعمهون يتمادون الصيحة
الهلكة مشرقين داخلين في وقت شروق الشمس للمتوسمين للناظرين وقيل المتفرسين
المتثبتين في النظر حتى يعرفوا حقيقة سمة الشيء وانها يعني مدينة قوم لوط لبسبيل مقيم على
طريق قومك الى الشام وهو طريق لا يندرس ولا يخفى لبامام مبين كل ما ائتممت واهتديت به
يعني بطريق واضح الصفح الجميل اعراضا بغير فحش آتيناك سبعا من المثاني والقرآن العظيم يعني

الفاتحة وهی سبع آیات وتثنی فی کل صلوة امتن الله علی رسوله بهذه السورة کما امتن علیه بجمیع
القرآن قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ام القرآن وهی سبع المثانی المقتسمین الذین حلفوا ومنه
لا اقسم جعلوا القرآن عضین هم اهل الکتاب جزوه اجزاء فامنوا ببعضه وکفروا ببعضه هو قول
ابن عباس فاصدع اظهر ما تؤمر اجهر بامرك **سورة النحل** امر الله عذابه بالروح بالوحی دفء
الثیاب قیل ما استدفات به من الاکسیة والابنیة جمال زینة تریحون تردونها الی مراحها
بالعشی حین تسرحون تخرجونها الی المرعی بالغداة الا بشق الانفس یعنی المشقة قصد السبیل
البیان وقیل الاسلام والطریق المستقیم الذی یؤدی الی رضاء الله تعالی ومنها جائر عادل
مائل الی الاهواء المختلفة تسیمون ترعون مواشیکم لحما طریا السمك مواخر شواق الماء
ان تمید بکم ای تحرك بکم تکفأ وعلامات یعنی الجبال فهن علامات للطریق بالنهار ویاخذهم فی تقلبهم
اختلافهم للسفر والتجارة فما هم بمعجزین بممتنعین علی الله علی تخوف تنقص من اعمالهم یتفیئو
یتمیل وله الدین الطاعة واصبا دائما تجئرون ترفعون اصواتکم بالاستغاثة وهو کظیم مغموم
یدسه یخفیه مفرطون منسیون ومترکون سائغا جائزا فی حلوقهم سکرا وهو الخمر والسکر ما حرم
الله من ثمرتها ورزقا حسنا ما احل الله وهو الخل والزبیب والتمر اوحی ربك الی النحل الهمها وقذف
فی انفسها ذللا منقادا مسخرة وحفدة یعنی ولد الولد وقیل الاصهار هم الاعوان وهو کل ثقیل
ووبال تستخفونها یوم ظعنکم یخفف علیکم حملها فی اسفارکم اثاثا طنافس واکسیة وبسطا
اکنانا یعنی الغیران والاسراب سرابیل قمصا تقیکم الحر تمنعکم الحر واما سرابیل تقیکم باسکم
فان الدروع تمنعکم شدة الطعن والضرب والرمی ولا هم یستعتبون بطلب منهم این یرجعون
الی ما یرضی الله الفحشاء الزنا یعظکم یوصیکم نقضت غزلها افسدته کانت خرقاء اذا برمت غزلها
نقضته من بعد قوة الغزل بامراره وفتله انکاثا قطعا وخرقا دخلا بینکم ای غشا وخدیعة
وکل شیء لم یصح فهو دخل اربی من امة اکثر واعلی من قوم فتزل قدم بعد ثبوتها نزل عن الایمان
بعد المعرفة بالله ینفد یفنی وینقطع باق دائم لا ینقطع فاذا قرات القرآن فاستعذ بالله فاذا
اردت ان تقرأ القرآن فاسال الله ان یعیذك وهذا مقدم ومؤخر وذلك ان الاستعاذة قبل
القراءة ومعناها الاعتصام بالله روح القدس جبرئیل لسان الذی یلحدون الیه لغة الذی
یمیلون القول الیه ویزعمون انه یعلمه اعجمی لا یفصح ولا یتکلم بالعربیة قال الکفار انما یعلم محمدا عبید
بن الحضرمی وهو صاحب الکتاب فقال الله لسان الذی یلحدون الخ من بعد ما فتنوا ای عذبوا
امة قانتا معلم الخیر مطیعا واتیناه فی الدنیا حسنة یعنی الذکر والثناء الحسن فی الناس **سورة**
بنی اسرائیل سبحان الذی براءة له من السوء اسری بعبده سیر محمدا صلی الله علیه وسلم

اشارة الى قصة المعراج انه كان عبدا شكورا من سليمان كان نوح عليه السلام اذا طعم طعاما
ولبس ثوبا حمد الله فسمي عبدا شكورا وقضينا الى بني اسرائيل اوحينا اليهم واعلمناهم ولتعلن
لتبتغن وعلوا ولهما يعني اولى الفسادين عبادا لنا يعني جالوت وقومه فجاسوا خلال الديار فمشوا
وترددوا وسط منازلهم ثم رددنا لكم الكرة عليهم رددنا الدولة لكم عليهم بقتل جالوت اكثر نفيرا
اكثر عددا من عدوكم ليتبروا ليدمروا ويخربوا ما علوا عليه حصيرا سجنا ومحبسا عجولا يعجل بالدعاء
في الشر عجلة بالدعاء في الخير مبصرة مضيئة يبصر فيها فصلناه بيناه امرنا مترفيها امرناهم على
لسان رسول بالطاعة وعنى المترفين الجبابرين والمسلطين وقيل سلطنا شرارها فحق وجب
القول العذاب فدمرناها اهلكناها العاجلة الدنيا وسعى لها سعيها عمل بعمل ائمة الله من عطاء
ربك يعني الدنيا وهي مقسومة بين البر والفاجر محظورا ممنوعا في الدنيا من المؤمنين والكافرين
وقضى امر ولا تقل لهما اف يعني رد بلين الكلام ولا تستثقل شيئا من امرهما واخفض الين
جانبك للاوابين الراجعين عن معاصي الله ولا تبذر ولا تنفق في الباطل ابتغاء رحمة انتظار
رزق ميسورا لينا سهلا ملوما تلوم نفسك وتلام محسورا ليس عندك شيء حسرت الرجل
بالمسئلة اذا افنيت جميع ما عنده خشية املاق مخافة الفقر خطأ اثما لوليه وارثه واحسن تاويلا عاقبة
ولا تقف ولا تقل في شيء بما لا تعلم مرحا بالكبر والفخر لن تخرق الارض لن تنقبها افاصفكم اي
اثركم واخلص لكم صرفنا وجهنا وبينا من كل مثل يوجب الاعتبار به والتفكر فيه حجابا
مستورا معناه ساترا واذ هم نجوى مصدر من ناجيت فوصفهم بها والمعنى يتناجون بالتكذيب
والاستهزاء فسينغضون اليك رؤسهم يحركونها تكذيبا واستهزاء بهذا القول وقيل يهزون
فتستجيبون بحمده يجيبون بحمده حين لا ينفعهم الحمد ينزغ يفسد ولا تحويلا من السقم والفقر
الى الصحة والغنى اولئك الذين يدعون كان ناس من الانس يعبدون ناسا من الجن فاسلم
الجن فتمسك هؤلاء بدينهم ايهم اقرب هو اقرب الى رحمة الله وما جعلنا الرؤيا التي اريناك
قال ابن عباس هي رؤيا عين اريها رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ليلة اسري به والشجرة
الملعونة وهي الزقوم لاحتنكن ذريته لاستاصلنهم بالاغواء ولاستولين عليهم جزاء موفورا
وافرا واستفزز ازعجه واستخفه بصوتك وهو الغناء والمزامير واجلب عليهم وصح بخيلك
ورجلك بالفرسان والماشي على رجليه يزجي يجري ويسير حاصبا الريح العاصف قاصفا من
الريح ريحا شديدة تقصف الفلك وتكسره تبيعا ثائرا وناصرا فتيلا وهو القشرة التي تكون في
شق النواة واضل سبيلا ابعد حجة ليفتنونك ليستزلونك ضعف الحيوة وضعف الممات
عذاب الدنيا وعذاب الاخرة ليستفزونك ليزعجونك واذا لا يلبثون خلافك لم يلبثوا حتى

يسيرا صلوا خلفك لدلوك الشمس من وقت زوالها الى غسق الليل قبالة ظلامه وقرآن الفجر صلوة
الفجر مشهودا تشهده ملائكة الليل وملائكة النهار نافلة زيادة مقاما محمودا يقيمك ربك في مقام
محمود وهو مقام الشفاعة يوم القيامة وزهق الباطل اضمحل الشرك زهوقا زائلا يزهق يهلك قيل اعرض
يئوسا قنوطا آئس من رحمة الله على شاكلته على مذهبه طريقته قيل ناحيته قل الروح من امر ربي اي
من علم ربي قالت اليهود يا ابا القاسم حدثنا عن الروح فنزلت الروح من امر ربي كسفا قطعا قبيلا
عيانا خبت طفئت ورفاتا غبارا قتورا مقترا بخيلا مثبورا ملعونا وقيل محبوسا من الخير فرقناه فصلناه
يخرون للاذقان للوجوه ولا تجهر بصلوتك ولا تخافت بها اطلب بين الجهر والاعلان بين المخافة
والخفض طريقا لا جهرا شديدا ولا خفضا لا تسمع اذنيك كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا رفع صوته
بالقرآن سبه المشركون ومن انزله ومن جاء به فانزل الله ولا تجهر الخ ولي من الذل لم يحالف احدا
سورة الكهف عوجا ملتبسا واختلافا قيما عدلا باخع مهلك اسفا ندما الكهف الفتح في
الجبل الرقيم الكتاب وقيل اللوح من رصاص كتب عاملهم اسماءهم ثم طرحه في خزانه فضربنا على آذانهم
فضرب الله على آذانهم فناموا ثم بعثناهم احييناهم امدا غاية ربطنا على قلوبهم الهمناهم صبرا شططا افراطا
مرفقا كلما رفقت به تزاور تميل تقرضهم تذرهم فجوة متسع بالوصيد بالفناء ازكى اكثر ولا تعد
عيناك عنهم لا تتعد الى غيرهم فرطا ندما سرادقها مثل السرادق والحجرة التي تطيف بالفساطيط
كالمهل عكر الزيت ولم تظلم لم تنقص وكان له ثمر ذهب وفضة يحاوره يجاوبه من المحاورة لكنا هو الله
ربي لكن انا هو الله ربي ثم حذف الالف وادغم احد النونين في الاخرى حسبانا من السماء نارا زلقا
لا يثبت فيه قدم هنالك الولاية مصدر الولي عقبا عاقبة وهي الآخرة الباقيات الصلحات ذكر الله موبقا
مهلكا قبلا وقيل قبلا استينافا وقيل مقابلة ليدحضوا ليزيلوا ليدحض الزيغ موئلا ملجأ
حقبا دهرا طويلا سربا مذهبا يسرب يسلك قصصا رجعا يقصان آثارهما الذي اتياه من لدنا
علما خضر عليه السلام خشينا ان يرهقهما طغيانا وكفرا ان يحملهما حبه على ان يتابعاه على دينه اقرب
رحما من الرحم وهي اشد مبالغة من الرحمة كان تحته كنز لهما ذهب وفضة من كل شيء سببا علما
عين حمئة حارة الصدفين الجبلين فما اسطاعوا ان يظهروه يعلوه جعله دكا الزقه يقال دكه زلزله لا
يستطيعون سمعا لا يعقلون يحسنون انهم يحسنون صنعا قال علي منهم الحرورية قال سعد لا ولكنهم
الصوامع والحرورية قوم زاغوا فازاغ الله قلوبهم قال ابي ولكن الخوارج هم الفاسقون الذين
ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه **سورة مريم** لم نجعل له من قبل سميا مثلا سويا
من غير خرس حنانا من لدنا رحمة من عندنا بشرا سويا هو عيسى جبارا شقيا عصيا قالت
اليهود انكم تقرءون يا اخت هارون وقد كان بين موسى وعيسى ما كان فاخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم

انهم كانوا يسمون باسماء انبيائهم والصالحين قبلهم فاجاءها المخاض الجاها وجع الولادة سريا النهر
الصغير رطبا جنيا طريا اثاثا متاع البيت اعتزلت شيئا فريا عظيما اسمع بهم وابصر الكفار يومئذ اسمع
شيئا وابصره وانذرهم يوم الحسرة اذا نودي يا اهل الجنة خلود ولا موت ويا اهل النار خلود
ولا موت لارجمنك لاشتمنك لسان صدق عليا الثناء الحسن واهجرني واجتنبني حفيا لطيفا
وبكيا جماعة باك غيا خسرانا لا يسمعون فيها لغوا باطلا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لجبرئيل
ما يمنعك ان لا تزورنا اكثر مما تزورنا فنزلت وما نتنزل الا بامر ربك وما كان ربك نسيا
الحفير هل تعلم له سميا لم يسم احد الرحمن غيره عتيا عصيا صليا صلى يصلى يعني دخولا واحتراقا
وان منكم الا واردها يردونها ثم يصدون باعمالهم حتما مقضيا الحتم الواجب حسن نديا النادي
المجلس اثاثا مالا ورءيا منظرا وقيل الري الشراب قال خباب جئت العاص بن وايل اتقاضى
حقا لى عنده قال لا اعطيك حتى تكفر بمحمد فقلت لا حتى تموت ثم تبعث قال واني لميت ثم مبعوث
قلت نعم قال ان لى هنالك مالا وولدا فنزلت افرايت الذي كفر باياتنا ادا اقولا عظيما تؤزهم
ازا تغويهم اغواء وقيل تزعجهم ازعاجا نعد لهم عدا نعد انفاسهم التي يتنفسون في الدنيا
وردا عطاشا عهدا شهادة ان لا اله الا الله هدا هد ما كدا اعوجاجا ركزا صوتا وقيل حسا سورة
طه وادي المقدس المبارك واسمه طوى اكاد اخفيها لا اظهر عليها احدا غيري سيرتها حالتها
واحلل عقدة من لساني كل ما لم ينطق بحرف اوفيه تمتمة اوفافاه فهي عقدة ازري ظهري ان يفرط
ان يعجل يطغى يتعدى فاوجس اضمر خوفا وفتناك اختبرناك اختبارا ولا تنيا ولا تضعفا
اعطى كل شئ خلقه خلق لكل شئ زوجه ثم هدى لمنكحه ومطعمه ومشربه ومسكنه لا يضل لا يخطئ
في جذوع على جذوع النهى التقى تارة حاجة فيسحتكم فيهلككم السلوى طائر يشبه بالسماني ولا تطغوا
لا تضلوا فقد هوى شقي بملكنا بامرنا ظلت اقمت لننسفنه في اليم لننسدرينه في البحر هساء بئس
يتخافتون يتشاورون قاعا مستويا وقيل الاملس وقيل يعلوه الماء صفصفا الصفصف
لا نبات فيه وقيل المستوى من الارض عوجا واديا امتا سرابيه مكانا سوى منصف بينهم
يبسا يابسا على قدر موعد خطبك مالك مساس مصدر ماسه مساسا معيشة ضنكا
الضنك الشديد وقيل الشقاء قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عذاب القبر خشعت الاصوات
سكنت همسا الصوت الخفي وقيل حس الاقدام والوطي الخفي والكلام الخفي وعنت الوجوه ذلت
ولا يخاف ظلما ان يظلم فيزاد في سيئاته من زينة القوم الحلي الذي استعاروا من آل فرعون
فقذفناها القيناها القى السامري صنع المثلى تانيث الامثل يقول بدينكم مثلهم طريقة
اعدلهم هضما لا يظلم فيهضم من حسناته خوار صياح حشرتني اعمى عن حجتي وكنت بصيرا في الدنيا

لا تظمؤ لا تعطش ولا تضحى لا يصيبك حر **سورة الانبياء** ما احسوا توقعوا من احست
خامدين ميتين لعلكم تسألون تفهمون الويل واد في جهنم لا يستحسرون لا يعيون ارتضى رضي
في فلك دوران يسبحون يجرون وقيل يدورون ولا يصحبون لا يجارون ننقصها من اطرافها
ننقص اهلها وبركتها التماثيل الاصنام جذاذا حطاما ثم نكسوا ردوا نفشت النفش الرعي
بالليل صنعة لبوس لكم الدروع ان لن نقدر عليه لن نأخذه بالعذاب الذي اصابه امتكم ملتكم واحدة
دينكم دين واحد تقطعوا امرهم اختلفوا حدب شرف ينسلون يقبلون حصب جهنم قيل
حطب لما نزلت انكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم انتم لها واردون قال المشركين
الملائكة وعيسى عزير يعبدون من دون الله فنزلت ان الذين سبقت لهم منا الحسنى
حسيسها الحسيس الحس احد هو من الصوت الخفي السجل الصحيفة كطي السجل للكتب كطي الصحيفة
على الكتاب قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا ايها الناس انكم محشورون الى الله عراة غرلا ثم قرأ كما بدأنا
اول خلق نعيده اذ تتكلم علمتكم **سورة الحج** ان زلزلة الساعة شيء عظيم قال رسول الله صلى الله عليه
وسلم ذلك يوم يقول الله لآدم ابعث بعث النار تسعمائة وتسعة وتسعين في النار وواحد في الجنة تذهل
تشتغل بهيج حسن ... ثاني عطفه مستكبرا في نفسه يصهر يذاب من يعبد الله على حرف شك وقيل يقدم
الرجل المدينة ... ولدت امرأته غلاما ونتجت خيله قال هذا دين صالح وان لم تلد امرأته ولم تنتج
خيله قال هذا دين سوء هذان خصمان اختصموا في ربهم نزلت في الذين بارزوا يوم بدر حمزة وعلي
وعبيدة وعتبة وشيبة والوليد فليمدد بسبب الى السماء بحبل الى سقف البيت وهدوا الى الطيب
الهموا الى القرآن وهدوا الى صراط الحميد الاسلام من كل فج عميق طريق بعيد البائس الفقير الذي
لا يجد شيئا من شدة الحال تفثهم وضع احرامهم من حلق الراس ولبس الثياب وقص الاظفار ونحو ذلك
بالبيت العتيق قال رسول الله صلى الله عليه وسلم انما سمي بيت العتيق لانه لم يظهر عليه جبار منسكا عيدا
المخبتين المطمئنين القانع المتعفف والذي يقنع بما اعطي المعتر السائل اذن للذين يقاتلون
هي اول آية نزلت في القتال وقصر مشيد بالجص والآجر اذا تمنى القى الشيطان في امنيته اذا
حدث القى الشيطان في حديثه فيبطل الله ما يلقي الشيطان ويحكم الله آياته يسطون يفرطون من
السطوة **سورة المؤمنون** افلح المؤمنون فازوا وسعدوا خاشعون ساكتون خائفون من سلالة
النطفة سبع طرائق سموات تنبت بالدهن هو الزيت واترفناهم وسعناهم هيهات هيهات بعد غثاء
الزبد ما ارتفع من الماء وما لا ينفع به ربوة المكان المرتفع قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الفردوس
ربوة الجنة واوسطها وافضلها اطوارا يتبع بعضها بعضا ذات قرار خصب ومعين ماء ظاهر
امتكم دينكم قلوبهم وجلة خائفين سألت عائشة النبي صلى الله عليه وسلم عن هذه الآية والذين يؤتون

ما اتوا وقلوبهم وجلة اهم الذين يشربون الخمر ويسرقون قال لا يا بنت الصديق ولكنهم الذين
يصومون ويتصدقون وهم يخافون ان لا يقبل منهم اولئك الذين يسارعون فى الخيرات وهم
لها سابقون سبقت لهم السعادة يجئرون يستغيثون سامرا تهجرون حول البيت يقولون هجرا لناكصون
تدبرون عن الصراط لناكبون عن الحق عادلون تسحرون تكذبون جاء رجل ابن عباس فقال يا
ابن عباس ان فى نفسى من القرآن شيئا اسمع الله يقول وكان الله على كل شئ قديرا اكان هذا امر قد
كان وقال فلا انساب بينهم يومئذ ولا يتساءلون وقال فى آية اخرى واقبل بعضهم على بعض
يتساءلون قال ابن عباس اما قوله كان الله على كل شئ قديرا فانه لم يزل ولا يزال واما قوله فلا
يتساءلون ففى النفخة الاولى واما قوله يتساءلون فاذا دخلوا الجنة كالحون عابسون قال النبى صلى الله عليه وسلم
هم فيها كالحون تشويهم النار فتقلص شفته العليا حتى تبلغ وسط راسه وتسترخى شفته السفلى
حتى تضرب سرته سورة النور انزلناها بيناها وفرضناها وانزلنا فيها فرائض مختلفة قال مرثد يا رسول
الله انكح عناقا وكانت من البغايا بمكة فنزلت الزانى لا ينكح الا زانية يرمون المحصنات الحرائر والذين
يرمون ازواجهم نزلت فى هلال بن امية قذف امراته عند النبى صلى الله عليه وسلم بشريك بن سحماء وقيل
فى عويمر ان الذين جاؤا بالافك نزلت فى قصة عائشة رض عنها اذ تلقونه تقولونه ويرويه بعضكم عن
بعض ما زكى ما اهتدى ولا يأتل لا يقسم فبهتهم حسابهم تستأنسوا تستأذنوا ولا يبدين زينتهن
الا لبعولتهن لا يبتدين خلخالها ومعضديها ونحرها وشعرها الا لزوجها قال ابن مسعود لا خلخال
ولا قرط ولا قلادة الا ما ظهر منها قال الثياب غير اولى الاربة المغفل الذى لا يشتهى النساء
او الطفل الذين لم يظهروا لم يدروا لما بهم من الصغر ان علمتم فيهم خيرا ان علمتم لهم حيلة فتياتكم اماءكم
البغاء الزنا نور السموات هادى اهل السموات والارض مثل نوره هداه فى قلب المؤمن كمشكوة موضع الفتيلة
وقيل الكوة فى بيوت المساجد ان ترفع تكرم ويذكر فيها اسمه يتلى فيها كتابه يسبح يصلى بالغدو صلوة
الغداة والاصال صلوة العصر رجال لا تلهيهم تجارة عن ذكر الله قال ابن عباس كانوا اتجر الناس وابيعه
ولكن لم تكن تلهيهم تجارتهم ولا بيعهم عن ذكر الله بقيعة ارض مستوية بعضها ضوء من خلاله من بين
السحاب مذعنين مطيعين تحية السلام سورة الفرقان تبارك تفاعل من البركة يمشى تبغى ثبورا
ويلا بورا هلكى عتوا طغوا هباء منثورا ما يسفى الريح الذين يحشرون على وجوههم قيل يا نبى الله كيف
يحشر الكافر على وجهه يوم القيمة قال اليس الذى امشاه على الرجلين فى الدنيا بقادر على ان يمشيه على وجهه يوم
القيمة الرس المعدن مد الظل ما بين طلوع الفجر الى طلوع الشمس ساكنا دائما عليه دليلا طلوع الشمس قبضا
يسيرا سريعا جعل الليل والنهار خلفة من فاته شئ من الليل ان يعمله ادركه بالنهار ومن النهار ادركه
بالليل وعباد الرحمن المؤمنون هونا بالطاعة والعفاف والتواضع غراما ملازما اشد بلاء كلزوم الغريم

وقیل هلا الا ویقتلون النفس التی حرم الله الا بالحق لما نزلت قال اهل مکة فقد عدلنا بالله وقتلنا
النفس التی حرم الله واتینا الفواحش فانزل الله عز وجل الا من تاب امن الآیة اثاما العقوبة هب لنا من
ازواجنا وذریاتنا قرة اعین فی طاعة الله وما شیٔ اقر لعین المؤمن ان یری حبیبة فی طاعة الله ما یعبؤا یعتد به
یقال ما عبأت به شیئا لزاما هلاکا سورة الشعراء کالطود کالجبل ازلفنا جمعنا الشرذمة طائفة قلیلة فکبکبوا
جمعوا ریع شرف مصانع کل بناء فهو مصنعة لعلکم کانکم تخلدون خلق الاولین دین الاولین فارهین
حاذقین وقیل مرحین تعثوا اشد الفساد تعیثون تبنون هضیم منضم بعضه الی بعض وقیل
تنفتت اذا مس مسحرین مسحورین الایکة الغیضة وقیل هی شجر الجبلة الخلق یوم الظلة اظلال
العذاب اخفض جناحک الن جانبک فی کل واد یهیمون فی کل لغو یخوضون سورة النمل بورک
قدس بشهاب قبس شعلة من النار تصطلون منه اوزعنی جعلنی یخرج الخبأ یعلم کل خفیة فی السماء
والارض لا قبل لهم لا طاقة لهم الصرح کل ملاط اتخذ من القواریر والصرح القصر وجماعته صروح
عرش عظیم سریر کریم یأتی مسلمین طائعین نکروا غیروا طائرکم مصائبکم اداراک علمهم غاب علمهم ردف
قرب یوزعون یحبسون وقیل یدفعون وقیل یحبس اولهم علی آخرهم حتی تنام الطیر داخرین صاغرین
جامدة قائمة اتقن احکم سورة القصص قصیه اتبعی اثره عن جنب بعد یأتمرون یتشاورون
آنست ابصرت جذوة قطعة غلیظة من الخشب لیس فیها لهب وقیل شهاب ... عضدک
سنعینک العضد المعین قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لعمه قل لا اله الا الله اشهد لک بها یوم القیمة قال
لولا ان تعیرونی قریش انما حمل علیه الجزع لاقررت بها عینک فانزل الله تعالی انک لا تهدی من احببت
فعمیت علیهم الانباء الحجج سرمدا دائما التنوء تثقل لرادک الی معادک الی مکة کل شیٔ هالک الا وجهه الا ملکه ویقال
الا ما ارید به وجه الله سورة العنکبوت تخلقون افکا تصنعون کذبا انتقاما واوزارا قالت ام سعد لسعد
الیس قد امر الله بالبر والله لا اطعم طعاما ولا اشرب شرابا حتی اموت او تکفر فنزلت ووصینا الانسان بوالدیه
حسنا وان جاهداک علی ان تشرک بی الآیة وتأتون فی نادیکم المنکر کانوا یحذفون اهل الارض یسخرون
منهم سورة الروم کانت فارس یوم نزلت هذه الآیة الم غلبت الروم قاهرین للروم وکان المسلمون
یحبون ظهور الروم وکانت قریش تحب ظهور فارس فانزل الله هذه الآیة فظهرت غلبة الروم علی فارس
فی السنة السابعة ادنی الارض طرف الشام اهون ایسر یصدعون یتفرقون فلا یربوا من اعطی یبتغی
افضل فلا اجر له فیها یحبرون ینعمون یمهدون یسوون المضاجع الودق المطر السوأی الاساءة لا تبدیل
لخلق الله لدین الله الفطرة الاسلام سورة لقمان ولا تصعر خدک للناس لا تتکبر فتحقر عباد الله وتعرض
عنهم بوجهک اذا کلموک التصعر الاعراض بالوجه الغرور الشیطان ختار غدار سورة الم السجدة
تتجافی جنوبهم عن المضاجع نزلت فی انتظار الصلوة نسیناکم ترکناکم العذاب الادنی مصائب الدنیا

واسقامها وبلائها مهين ضعيف نطفة الرجل الجرز التي لا تمطر لا يغني عنها شيئا ولم يهد
اولم يبين سورة الاحزاب كان الناس يدعون زيد بن حارثة زيد بن محمد حتى نزل القرآن
ادعوهم لآبائهم قام نبي الله فخطر خطرة فقال المنافقون الا ترون له قلبان قلب معهم وقلب معكم
فانزل الله ما جعل الله لرجل من قلبين في جوفه فمنهم من قضى نحبه اجله الذي قدر قال رسول الله صلعم
طلحة ممن قضى نحبه صياصيهم حصونهم سلقوكم استقبلوكم بالسنة حداد الطعن باللسان
فيطمع الذي في قلبه مرض الفجور والزنا قالت امرأة ما ارى كل شيء الا للرجال وما ارى النساء
يذكرن بشيء فنزلت ان المسلمين والمسلمات وتخفي في نفسك نزلت في شان زينب بن جحش زيد بن
حارثة يصلون يبركون تبرج تبختر خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم زينب فدعا قوما الى الطعام فلما
اكلوا وخرجوا بقي رجلان يتحدثان فانزل الله يا ايها الذين امنوا لا تدخلوا بيوت النبي الاية لنغرينك
بهم لنسلطنك عليهم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان موسى كان رجلا حييا ستيرا ما يرى من جلده شيء فقالوا
ما يستتر الا من عيب انه خلا يوما وحده فوضع ثيابه على حجر واغتسل وان الحجر عدا بثوبه فطلب موسى الحجر
يقول ثوبي حجر ثوبي حجر حتى انتهى الى ملأ بني اسرائيل فرأوه عريانا احسن الناس خلقا فذلك قوله
فبرأه الله مما قالوا سديدا قويما عدلا حقا الامانة الفرائض جهولا غرا بامر الله سورة السبا قال
رسول الله صلى الله عليه وسلم هو رجل ولد عشرة من العرب فتيامن منهم ستة وتشاءم منهم اربعة فلستا
عصفا سيل العرم الشديد خمط الاراك هل نجازي نعاقب الاثل الطرفاء اوبي معه سبحي قدر في السرد
المسامير والحلق واسلنا له عين القطر اذبنا له الحديد قيل الصفر محاريب بنيان ما دون القصور
وجفان كالجواب كحياض الابل الجواب الحياض الواسعة فزع جلي الفتاح القاضي معاجزين
وقيل مغالبين معشار عشر اعظكم بواحدة بطاعة الله وبين ما يشتهون من مال وولد وزهرة
باشياعهم بامثالهم فلا فوت فلا نجاة انى لهم التناوش فكيف لهم بالرد من الاخرة الى الدنيا
سورة الملائكة الكلم الطيب ذكر الله العمل الصالح اداء الفرض قطمير الجلد الذي يكون على ظهر النواة
اعياء جدد الطرائق الحرور بالنهار وقيل الحرور بالليل والسموم بالنهار مع الشمس مثقلة غرابيب
سود الشديد السواد ثم اورثنا الكتاب الذين اصطفينا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كلهم في الجنة
سورة يس كانت بنو سلمة في ناحية المدينة فارادوا النقلة الى قرب المسجد فنزلت انا نحن نحيي الموتى ونكتب
ما قدموا واثارهم فصحبوا المشحون المملوء بانفاد المركبين اسمه طائركم مصائبكم احصيناه حفظناه
فعززنا شددنا يا حسرة ويل كان اي حسرة عليهم استهزاؤهم بالرسل كالعرجون القديم اصل العذق
العتيق المنحني المتثني تدرك القمر لا يستر ضوء احدهما ضوء الاخر ولا ينبغي ذلك لهما ولا الليل
سابق النهار يتطالبان حثيثين نسلخ اخرج احدهما من الاخر يجري كل واحد منهما من مثله

ما يركبون من الانعام جند محضرون هند الحتنا الاجداث القبور ينسلون يخرجون من مرقدنا
مخرجنا **سورة الصافات** واصب دائم لازب ملتزق يستسخرون يسخرون فاهم وهم
وجوههم قفوهم احبسوهم انهم مسئولون محاسبون لا تناصرون تمانعون مستسلمون مسخرون
غول صداع وقيل لا نتن ولا كراهة بحم الدنيا بيض مكنون اللؤلؤ المكنون سواء الجحيم وسط الجحيم
شوبا يخلط طعامهم بيساط بالحميم الغول وجدا وجعلنا ذريته هم الباقين قال رسول الله صلى الله عليه
وسلم و يافث وتركنا عليه في الآخرين لسان صدق للانبياء كلهم وان من شيعته اهل دينه يزفون
النسلان في المشي بلغ معه السعي العمل وتله صرعه في الغابرين في الباقين الفلك المشحون السفينة
الموقرة المملوة وهو مليم المتيء الذنب فنبذناه بالعراء القيناه بالساحل وقيل جدار الارض من يقطين
من غير ذات اصل للدباء ونحوه بفاتنين مضلين لنحن الصافون الملائكة **سورة ص** عزة شقاق الملة
الآخرة وهي ملة قريش ولات حين مناص ليس حين فرار عجاب عجب الاختلاق الكذب بالتخرص فليرتقوا
في الاسباب السماء وقيل طرق السماء في ابوابها جند ما هنالك مهزوم يعني قريشا اولئك الاحزاب القرون
الماضية فواق رجوع وترداد قطنا العذاب قيل الجزاء وقيل القط الصحيفة ولا تشطط لا تسرف
وعزني غلبني الخلطاء الشركاء الصافنات صفن الفرس يرفع احدى رجليه حتى يكون على طرف الحافر
الجياد السراع فطفق مسحا جعل يمسح اعراف الخيل وعراقيبها جسدا شيطانا رخاء طيبة مطيعة
له حيث اصاب حيث اراد الاصفاد الوثاق فامنن اعط اركض اضرب يركضون يعدون ضغثا حزمة
اولي الايدي القوة والابصار الفقه في الدين وقيل البصر في امر الله قاصرات الطرف عن غير ازواجهن
اتراب مستويات وقيل مثال غساق الزمهرير من شكله ازواج الوان من العذاب اتخذناهم
سخريا احطنا بهم **سورة الزمر** يكور يحمل يلقي مصدق قربى كتابا متشابها ليس من الاشتباه ولكن
يشبه بعضه بعضا في التصديق يتقي بوجهه يجر على وجهه في النار غير ذي عوج لبس متشاكسون
الشكس العسر لا يرضى بالانصاف رجلا سلما خالصا يقال سالما صالحا والذي جاء بالصدق القرآن
وصدق به المؤمن يجيء يوم القيمة يقول هذا اعطيتني بما فيه يخوفونك بالذين من دونه الاوثان
اشمأزت نفرت ثم اذا خولناه اعطيناه ان ناسا من اهل الشرك قد قتلوا واكثروا وزنوا واكثروا
فاتوا محمدا صلعم فقالوا ان الذي تقول وتدعو اليه لحسن تخبرنا ان لما عملنا كفارة فنزل يا عبادي
الذين اسرفوا على انفسهم الآية وان كنت لمن الساخرين المستهزئين لو ان لي كرة رجعة المحسنين
المهتدين بمفازتهم من الفوز والارض جميعا قبضته قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يقبض الله الارض
ويطوي السموت بيمينه ثم يقول انا الملك اين ملوك الارض نفخ في الصور قال اعرابي يا رسول الله
ما الصور قال قرن ينفخ فيه حافين مطيفين بجوانبه **سورة المؤمن**

ذی الطول السعة والغنا وقيل التفضل ذاب حال تاب خصوان ادعونی وحدونی قال رسول الله
صلی الله عليه واله وسلم الدعاء هی العبادة واخرين صاغرين النجاة الا يمان ليس له دعوة
يعنی الوثن يسجرون يوقد بهم النار تمرحون تبطرون سورة حم السجدة فصلت بينت غير
ممنون محسوب وقدر فيها اقواتها ارزاقها ائتيا طوعا او كرها اعطيا قالتا اتينا طائعين اعطينا
فی كل سماء امرها مما امر به نحسات مشائيم فهديناهم بيناهم اختصم عند البيت ثلثة نفر قال احدهم
اترون الله يسمع ما نقول فقال الآخر يسمع ان جهرنا ولا يسمع ان اخفينا وقال الآخران كان يسمع
اذا جهرنا فهو يسمع ان اخفينا فانزل الله وما كنتم تستترون ان يشهد عليكم سمعكم ولا
ابصاركم ولا جلودكم ولكن ظننتم الآية والغوا فيه عيبوه قرأ رسول الله صلعم ان الذين قالوا
ربنا الله ثم استقاموا قال قد قال الناس ثم كفر اكثرهم فمن مات عليها فقد استقام ادفع بالتی
هی احسن الصبر عند الغضب العفو عند الاساءة لا يسامون لا يفترون ولی حميم القريب اعملوا
ما شئتم يعنی الوعيد ما لهم من محيص حاص عنه ای حاد عنه مرية امتراء سورة الشوری
يذرؤكم فيه نسل بعد نسل لا حجة لا خصومة ابتدعوا الا المودة فی القربی قال سعيد بن جبير
قربی آل محمد فقال ابن عباس عجلت ان النبی صلی الله عليه وسلم لم يكن بطن من قريش الا كان له فيهم
قرابة فقال الا ان تصلوا ما بينی وبينكم من القرابة فبما كسبت ايديكم قال رسول الله صلی
الله عليه وسلم لا تصيب عبدا نكبة فما فوقها الا بذنب وما يعفو الله اكثر فيظللن رواكد علی ظهره
يتحركن ولا يجرين فی البحر يوبقهن يهلكهن من طرف خفی ذليل عقيما التی لا تلد اوحينا اليك
روحا من امرنا القران سورة الزخرف ام الكتاب اصل الكتاب مضی مثل الاولين
عقوبة الاولين مقرنين مطيقين ضابطين يقال فلان مقرن لفلان ضابط له وجعلوا له
من عباده جزءا عدلا كظيم ممتلی غما اومن ينشؤا فی الحلية يعنی الجواری لو شاء الرحمن ما عبدناهم
يعنون الاوثان علی امة علی امام ومعارج الدرج وزخرفا الذهب ومن يعش يعمی وانه
لذكر لك شرف اسفونا اسخطونا يصدون يضجون يحبرون تكرمون ملائكة يخلفون
يخلف بعضهم بعضا واكواب اباريق التی لا خراطيم لها فانا مبرمون مجمعون وقيله يا رب
تفسيره ام يحسبون انا لا نسمع سرهم ونجويهم ونسمع قيلهم سورة الدخان رهوا
ساكنا وقيل طريقا يابسا فاعتلوه ادفعوه زوجناهم بحور عين انكحناهم حورا عينا يحار فيها
الطرف قوم تبع ملوك اليمن كل واحد منهم يسمی تبعا فارتقب فانتظر قال ابن مسعود ان قريشا
لما استعصوا علی النبی صلی الله عليه وسلم دعا عليهم بسنين كسنی يوسف فاصابهم قحط وجهد حتی
اكلوا العظام فجعل الرجل ينظر الی السماء فيری ما بينه وبينها كهيئة الدخان من الجهد

فانزل الله تعالى فارتقب يوم تأتي السماء بدخان مبين فقيل يا رسول الله استسق الله لمضر فاستسقى
فسقوا فعادوا الى حالهم حين جاءتهم الرفاهية فنزلت انكم عائدون ثم انزل يوم نبطش البطشة
الكبرى انا منتقمون يوم بدر سورة الجاثية اضله الله على علم في سابق علمه جاثية مستوفزين
على الركب نستنسخ نكتب سورة الاحقاف فيما ان مكناكم ما لم نمكن لكم اثارة بقية من علم كنت
بدعا من الرسل ما كنت باول الرسل رأيتم انخلق عارضا سحابا قال ابن مسعود فقدنا النبي صلعم
ذات ليلة وهو بمكة فقلنا اغتيل استطير ما فعل به فبتنا بشر ليلة بات بها حتى اذا اصبحنا اذا
نحن به يجيء من حراء فقال اتاني داعي الجن فاتيتهم فقرأت عليهم سورة محمد صلعم آسن متغير
اوزارها آثامها عرفها بينها مولى الذين امنوا وليهم يستبدل قوما غيركم ضرب رسول الله صلى الله عليه
وسلم منكب سلمان ثم قال هذا وقومه عزم الامر جد الامر اضغانهم حسدهم لن يتركم لن ينقصكم
سورة الفتح ليغفر لك الله ما تقدم قال رسول الله صلعم لقد نزلت علي آية احب الي مما على الارض
ثم قرأها فقالوا هنيئا لك يا رسول الله فماذا يفعل بنا فنزلت ليدخل المؤمنين والمؤمنات جنات
الخ دائرة السوء العذاب تعزروه تنصروه ان ثمانين هبطوا على رسول الله صلعم واصحابه من جبل
التنعيم عند صلوة وهم يريدون ان يقتلوه فاخذوا اخذا فاعتقهم رسول الله صلى الله عليه وسلم
فانزل الله وهو الذي كف ايديهم عنكم الخ كلمة التقوى قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا اله الا الله
سيماهم في وجوههم التواضع شطأه فراخه شطء السنبل تنبت الحبة عشرا وثمانيا وسبعا
فيقوى بعضه ببعض لو كانت واحدة لم تقم على ساق فآزره قواه فاستغلظ غلظ على سوقه الساق
حاملة الشجر سورة الحجرات لا تقدموا بين يدي الله ورسوله لا تقولوا خلاف الكتاب والسنة ان
الاقرع بن حابس قدم على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ابوبكر يا رسول الله استعمله على قومه فقال
عمر لا تستعمله يا رسول الله فتكلما عند النبي صلى الله عليه وسلم حتى ارتفعت اصواتهما فنزلت يا ايها الذين
امنوا لا ترفعوا اصواتكم ولا تجسسوا هو ان يتتبع عورات المؤمن امتحن الله اخلص ولا تنابزوا ايدعى
بالكفر بعد الاسلام كان الرجل يكون له اسمان والثلثة فيدعى ببعضها فعسى ان يكره فلا تنابزوا
بالالقاب الشعوب النسب البعيد القبائل دون ذلك سورة ق المجيد الكريم مريج مختلف
ملتبس وقيل لباطل باسقات طوال لبس شك حبل الوريد عرق العنق ذلك رجع بعيد رد بعيد
فروج فتوق ما تنقص الارض من عظامهم حب الحصيد الحنطة قرينه الشيطان الذي قيض له
تبصرة بصيرة فنقبوا هربوا وقيل ضربوا القى السمع لا يحدث نفسه بغيره لغوب النصب نضيد
الكفر ما دام في اكمامه معناه منضود بعضه على بعض سورة الذاريات الذاريات الرياح
تذروه تفرقه فالحاملات وقرا السحاب ذات الحبك ذات الطرق والخلق الحسن وقيل استواؤها

وحسنها قتل الخراصون لعن المرتابون فی غمرة ساهون فی ضلالتهم يتمادون يفتنون يعذبون
يهجعون ينامون وفی انفسكم افلا تبصرون تاكل وتشرب فی مدخل واحد يخرج من موضعين
فراغ الی اهله فرجع صرة صيحة فصكت لطمت بركنه بقوته الريم نبات الارض اذا يبس ويلبس
باييد بقوة انا لموسعون لذو سعة خلقنا زوجين الذكر والانثی واختلاف الالوان حلو وحامض
فهما زوجان ففروا الی الله معناه من الله اليه ما خلقت الجن والانس الا ليعبدون اهل السعادة
من الفريقين الا ليوحدون وتواصوا تواطئوا المتين الشديد يدذنوبا دلوا **سورة الطور** الطور
الجبل مسطور مكتوب رق منشور صحيفة المسجور المحبوس قيل الموقد تسجر حتی يذهب ماءها
فلا يبقی فيها قطرة تمور تحرك وتدريد عون يدفعون فاكهين معجبين ما التناهم ما نقصناهم
يتنازعون يتعاطون تاثيم كذب ريب المنون الموت المسيطرون المسلطون كسفا قطعا **سورة
النجم** اذا هوی غاب ذو مرة منظر حسن وقيل ذو شدة وقوة فی امر الله قاب قوسين حيث الوتر من
القوسين افتمارونه افتجادلونه قال ابن عباس رای محمد ربه ادرد عليه لا تدركه الابصار
فقال ويحك ذلك اذا تجلی بنوره الذی هو نوره وقالت عائشة انما هو جبرئيل لم يره فی صورته
الا مرتين مرة عند سدرة المنتهی ومرة عند جياد له ستمائة جناح ما زاغ البصر بصر محمد صلی الله عليه وسلم
وما طغی ولا جاوز ما رای قسمة ضيزی جائرة وقيل عوجا اكدی كدره بمنه وقيل قطع عطاءه الذی
وفی ما فرض عليه اغنی واقنی اغنی وارضی رب الشعرهو ما مالجوزاء ازفة الازفة اقتربت
الساعة الازفة من اسماء يوم القيمة سامدون لاهون السمود اللهو **سورة القمر** انشق القمر
علی عهد رسول الله صلی الله عليه وآله وسلم فرقتين فرقة فوق الجبل فرقة دونه فقال رسول الله
صلی الله عليه وسلم اشهدوا مستمر ذاهب عذاب مستقر حق مزدجر متناهی ازدجر افتعل من زجرت
ودسر الذی يخرض به السفينة وقيل اضلاع السفينة اسم المرح والمتحتضر شرب يحتضر يحضرون
فتعاطی تعاطيها بيده فعقرها المحتظر كحظار من الشجرة محترق بسر ناهون اعوانه فتماروا كذبوا
سيهزم الجمع ويولون الدبر نزلت هار سول الله صلی الله عليه وسلم يوم بدر يعنی هذا مصداق هذا
الوعد جاء مشركوا قريش يخاصمون رسول الله صلی الله عليه وسلم فی القدر فنزلت يوم يسحبون فی
النار علی وجوههم ذوقوا مس سقر انا كل شیء خلقناه بقدر **سورة الرحمان** النجم ما يبسط علی
الارض والشجر علی ساق الوزن يريد لسان الميزان الانام الخلق العصف التبن وقيل بقل
الزرع وقيل ورق الحنطة والتبن الريحان خضرة الزرع وورقه والحب الذی يوكل منه
فبای الاء ربكما بای نعمة الله صلصال طين خلط برمل كالفخار كما يصنع الفخار المارج اللهب
الاصفر وقيل خالص النار مرج ارسل برزخ حاجز لا يبغيان لا يختلطان المنشأت ما رفع قلعه

من السفن ذو الجلال ذو العظمة والکبریاء سنفرغ لکم هذا وعید من الله لعباده ولیس بالله شغل
یعنی یحاسبکم لا تنفذون لا تخرجون من سلطانی شواظ لهب النار وقیل اللهب الذی لا دخان
له ونحاس دخان النار وقیل الدخان الذی لا لهب له وقیل الصفر یصب علی رؤسهم یعذبون
به ولمن خاف مقام ربه جنتان یهم بالمعصیة فیذکر الله فیترکها افنان اغصان وجنا الجنتین دان
ما یجتنی قریب قاصرات الطرف لا یلتفتن الی غیر ازواجهن لم یطمثهن لم یدن منهن مدهامتان
سوداوان من الری نضاختان فائرتان مقصورات الحور وقیل محبوسات قصر طرفهن وانفسهن علی
ازواجهن رفرف خضر المجالس سورة الواقعة خافضة لقوم الی النار رافعة الی الجنة رجت
زلزلت وبست فتتت ثلة امة موضونة منسوجة واکواب الکوب لا اذن له ولا عروة واباریق
ذوات العری والآذان ولا ینزفون لا یقیئون ولا یسکرون لغوا باطلا تاثیما کذبا فی سدر
مخضود الذی لیس له شوکة ویقال المخضود الموقر حملا وطلح منضود الموز وماء مسکوب جار متروبین
مستمتعین ومتنعمین یحموم دخان اسود انا انشاناهن انشاء قال رسول الله صلعم من النشأ
اللاتی کن فی الدنیا عجائز عمشا رمصا یصیرون یدیمون الحنث العظیم الشرک الهیم الابل الظماء
ما تمنون من النطف یعنی فی ارحام النساء انا لمغرمون لملزمون تورون تستخرجون اوریت اوقدت
للمقوین المسافرین بمواقع النجوم بمحکم القرآن مدهنون مکذبون وتجعلون رزقکم قال رسول
الله صلی الله علیه وآله وسلم شکرکم تقولون مطرنا بنوء کذا وکذا غیر مدینین محاسبین فروح راحة
وجنة نعیم رخاء فسلام لک ای مسلم لک انک من اصحاب الیمین سورة الحدید نبرأها
نخلقها مستخلفین معمرین فیه باس شدید جنة وسلاح مولکم اولی بکم سورة المجادلة
قالت عائشة رض تبارک الذی وسع سمعه کل شیء انی لاسمع خولة بنت ثعلبة ویخفی علیه بعضه
وهی تشتکی زوجها الی رسول الله صلی الله علیه وسلم تقول یا رسول الله اکل شبابی ونثرت له بطنی
حتی اذا کبرت سنی وانقطع له ولدی ظاهر بی اللهم انی اشکو الیک قالت عائشة رض فما برحت حتی نزل
جبرئیل علیه السلام بهؤلاء الآیات قد سمع الله قول التی الآیات یحادون الله یشاقون کبتوا اخزوا من الخزی
قال علی رض نزلت یا ایها الذین آمنوا اذا ناجیتم الرسول قال النبی صلعم ما تری دینارا قلت لا یطیقونه
قال فنصف دینار قلت لا یطیقونه قال فبکم قلت شعیرة قال انک لزهید فنزلت ءاشفقتم قال
قال النبی صلعم خفف الله عن هذه الامة استحوذ غلب سورة الحشر الجلاء الاخراج من ارض
الی ارض قال ابن عباس نزلت فی بنی النضیر امرا بقطع النخل فحاک فی صدورهم فقال المسلمون قد
قطعنا بعضا وترکنا بعضا فلنسالن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فانزل الله ما قطعتم من لینة
الخ قالت عائشة وکان من بسط لم یصبهم جلاء فیما اخلوا لینة نخلة ما لم تکن عجوة او برنیة

حاجة حسداً خصاصة فاقة ان رجلا من الانصار بات به ضيف فلم يكن عنده الا قوت صبيانه فقال لامرأته نومي الصبية واطفي السراج وقربي للضيف ما عندك فنزلت ويؤثرون على انفسهم ولو كان بهم خصاصة المفلحون فائزون بالخلود الفلاح البقاء المهيمن الشاهد العزيز المقتدر على ما يشاء الحكيم المحكم لما اراد سورة الممتحنة نزلت في كتاب حاطب بن ابي بلتعة الى المشركين يخبرهم ببعض امر النبي صلعم لا تجعلنا فتنة للذين كفروا لا تسلطهم علينا فيفتنونا قدمت ام اسماء بنت ابي بكر الصديق بهدايا فابت ان تسلمها وتدخلها فانزل الله لا ينهكم الله عن الذين لم يقاتلوكم الآية ولا ياتين ببهتان يفترينه لا يلحقن بازواجهن غير اولادهم سورة صف قال عبد الله بن سلام قعدنا نفر من اصحاب النبي صلعم تذاكرنا فقلنا لو نعلم اي الاعمال احب الى الله لعملناه فانزل الله سبح لله ما في السموات وما في الارض السورة مرصوص ملصق بعضه ببعض من انصاري الى الله من يتبعني سورة الجمعة وآخرين منهم لما يلحقوا بهم قيل من هم يا رسول الله فوضع رسول الله صلعم يده على سلمان ثم قال لو كان الايمان عند الثريا لناله رجال من هؤلاء اقبلت عير يوم الجمعة وهم مع رسول الله صلعم فتبادر الناس الا اثنى عشر رجلا فانزل الله اذا راوا تجارة او لهوا سورة المنافقين نزلت في الرد على عبد الله بن ابي المنافق فيما قال لا تنفقوا زيد بن ارقم فيما حكاه عنه قاتلهم الله لعنهم الله وكل شئ في القرآن قتل فهو لعن خشب مسندة نخل قيام وقيل كانوا رجالا اجمل شئ لووا رؤسهم حركوا استهزاء بالنبي صلعم ينفضوا يتفرقوا سورة التغابن يوم التغابن غبن اهل الجنة اهل النار ومن يؤمن بالله يهد قلبه هو الذي اذا اصابته مصيبة رضي وعرف انها من عند الله ان من ازواجكم واولادكم عدوا لكم قال ابن عباس هؤلاء رجال اسلموا في اهل مكة وارادوا ان ياتوا النبي صلعم فابى ازواجهم واولادهم سورة الطلاق انفقوا تصدقوا ومن يتق الله يجعل له مخرجا ينجيه من كل كرب في الدنيا والآخرة ان ارتبتم ان لم تعلموا وبال امرها جزاء امرها اولات الاحمال اجلهن احداهما ان سبيعة الاسلمية صلعم ان الحبلى اذا وضعت بعد وفات زوجها بقريب فقد انقضت عدتها فحكم اولات الحمل مخصص بحكم المتوفى عنها زوجها عتت ابت سورة التحريم كان رسول الله صلعم يشرب عسلا عند زينب ويمكث عندها فتواطئت ازواجه قلن نجد منك ريح المغافير فحلف ان لا يعود فنزلت اللتان تظاهرتا على رسول الله صلى الله عليه وسلم عائشة وحفصة وقيل كانت لرسول الله صلى الله عليه وسلم امة يطأها فلم تزل به حفصة حتى جعلها على نفسه حراما فانزل الله يا ايها النبي لم تحرم صغت قلوبكما التصحي لتميل ظهير عون قوا انفسكم واهليكم اوصوا اهليكم بتقوى الله ادبوهم سورة الملك سحقا بعدا من فطور تشقق حسير كليل ضعيف في غرور في باطل التفاوت الاختلاف تميز تقطع مناكبها جوانبها نفور الكفور سورة ن لو تدهن فيدهنون

لو ترخص لهم فيرخصون عتل متكبر زنيم ولد الزنا ويقال ظلوم كالصريم كالصبح الصرم من
الليل والليل نصرم من النهار الصريم الذاهب يتخافتون يتناجون على حرد على جد في انفسهم قال
اوسطهم اعدلهم يوم يكشف عن ساق هو الامر الشديد المفظع من الهول يوم القيمة قال ابن
مسعود هذا ابو كريب قال رسول الله صلعم يكشف ربنا عن ساقه فيسجد له كل مؤمن ومؤمنة ويبقى
من كان يسجد في الدنيا رياء وسمعة فيذهب ليسجد فيعود ظهره طبقا واحدا وهو مكظوم مغموم وهو
مغموم مملوء ليزلقونك ينقصونك سورة الحاقة صرصر شديدة عاتية عتت على الخزان حسوما
متتابعة خاوية سقط اعلاها على اسفلها طغى الماء كثر واعية حافظة اني ظننت ايقنت دانية
قريبة كانت القاضية الموتة الاولى التي منها لن احيى بعدها غسلين صديد اهل النار
الوتين نياط القلب سورة المعارج سأل سائل هو نضر بن الحارث قال اللهم ان كان هذا هو
الحق الخ المعارج العلو والفواضل كالمهل قال رسول الله صلعم كعكر الزيت فاذا قربه الى وجهه
سقطت فروة وجهه الفصيلة اصغر ابائه القربى اليه ينمي من انتمى نزاعة للشوى اليدان و
الرجلان والاطراف جلدة الراس يقال لها شواة عزين حلق وجماعات واحدها عزة سورة نوح
مدرارا يتبع بعضها بعضا لا ترجون لله وقارا لا تخشون لله عظمة سبلا طرقا فجاجا مختلفة
كبارا اشد من الكبار ودا ولا سواعا الآية قال ابن عباس اسماء رجال صالحين من قوم نوح
فلما هلكوا اوحى الشيطان الى قومهم ان انصبوا الى مجالسهم التي كانوا يجلسون انصابا وسموها باسمائهم
ففعلوا فلم تعبد حتى اذا هلك اولئك وتنسخ العلم عبدت تبارا هلاكا سورة الجن انطلق رسول الله
صلعم في طائفة من اصحابه عامدين الى سوق عكاظ وقد حيل بين الشياطين وبين خبر السماء وارسلت
عليهم الشهب فرجعت الشياطين فقالوا اضربوا مشارق الارض ومغاربها فانظروا ما هذا الامر الذي
حال بينهم وبين خبر السماء فانطلق الذين توجهوا نحو تهامة الى رسول الله صلعم بنخلة وهو يصلي باصحابه
الفجر فلما سمعوا القرآن قالوا هذا الذي حال بينكم وبين خبر السماء فهنالك رجعوا الى قومهم فقالوا
يا قومنا انا سمعنا الروايات جد ربنا فعله امره وعظمته وقدرته فلا يخاف بخسا نقصا من حسناته ولا
رهقا زيادة من سيأته طرائق قددا المتقطعة في كل وجه لبدا اعوانا سورة المزمل لما نزلت
يا ايها المزمل قاموا سنة حتى تورمت اقدامهم فانزل الله تعالى فاقرؤا ما تيسر منه وتبتل اخلص
انكالا قيودا كثيبا مهيلا الرمل السائل اخذا وبيلا شديدا لا يسرع طويلا منفطر به مثقلة به
يقال منصدع من خوف يوم القيمة سورة المدثر الرجز الاوثان يوم عسير شديد صعودا
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الصعود جبل يتصعد فيه سبعين خريفا ثم يهوي به كذلك ابدا لواحة
محرقة اتانا اليقين الموت مستنفرة نافرة مذعورة القسورة الاسد ويقال قسورة ركز الناس

واصلة هو سورة القيمة ليفجر امامه سوف اتوب وسوف اعمل لا وزر لا ملجأ كان النبي صلعم اذا
نزل عليه الوحي حرك به لسانه فانزل الله تعالى لا تحرك به لسانك فاذا قرأناه فاتبع قرآنه اعمل به باسرة
كالحة والتفت الساق بالساق آخر يوم من ايام الدنيا واول يوم من ايام الآخرة فتلتقي الشدة يتمطى
يختال اولى لك فاولى توعد سدى مهملا سورة الدهر امشاج مختلفة الالوان ويقال اختلاط
ماء الرجل وماء المرأة اذا وقع في الرحم مستطيرا فاشيا ضيقا وقيل ممتد البلاء عبوسا قمطريرا
الذي ينقبض وجهه من شدة الوجع وقيل قمطريرا طويلا وقيل شديدا سلسبيلا حديدة الجرية
اسرهم شدة الخلق سورة المرسلات كفاتا اكفا رواسي شامخات جبال مشرفات
فراتا عذبا جمالات جمالات صفر حبال السفن تجمع حتى يكون كاوساط الرجال سورة النبأ سراجا وهاجا
مضيئا المعصرات السحاب يعصر بعضها بعضا فيخرج الماء من بين السحابين ثجاجا منصبا الفافا
مجتمعة غساقا غسقت عينه ويغسق الجرح يسيل جزاء وفاقا موافقة اعمالهم لا يرجون حسابا
لا يخافونه مفازا متنزها وكواعب نواهد اترابا في سن واحد ثلث وثلثين سنة وكاسا دهاقا
ممتليا وملى عطاء حسابا بجزاء كافيا لا يملكون منه خطابا لا يكلمونه الا ان يأذن لهم الروح
ملك من اعظم الملائكة خلقا وقال صوابا حقا وقيل لا اله الا الله سورة والنازعات
الرادفة النفخة الثانية واجفة خائفة الحافرة الى امرنا الاول الى الحيوة النخرة البالية بالساهرة
وجه الارض متاعا لكم منفعة سمكها بناءها واغطش اظلم مرساها منتهاها سورة عبس
نزل عبس وتولى في ابن ام مكتوم الاعمى اتى رسول الله صلعم فجعل يقول يا رسول الله ارشدني
وعند رسول الله صلعم رجل من عظماء المشركين فجعل رسول الله صلعم يعرض عنه ويقبل على
الآخر تصدى تعرض تلهى تشاغل سفرة كتبة لما يقض لا يقضي احد ما امر به وقضبا
القت حدائق البساتين وفاكهة الثمار الرطبة وابا ما تعلقت منه الدواب مسفرة مشرقة
ترهقها تغشيها شدة سورة كورت كورت اظلمت انكدرت تغيرت وانتثرت سجرت يذهب
ماءها وقيل المسجور المملوء اذا النفوس زوجت زوج نظيره في اهل الجنة والنار الخنس ترجع
وتكنس كما يكنس الظبي عسعس ادبر والصبح اذا تنفس ارتفع النهار بضنين بظنين يضن به الضنين
المتهم سورة انفطرت فجرت بعضها في بعض وقيل فاضت بعثرت بحثت فعدلك اراد معتدل
الخلق سورة المطففين المطفف لا يوفي يوم يقوم الناس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يقوم احدهم
في الرشح الى انصاف اذنيه بل ران ثبت الخطايا عليين الجنة الارائك السرر الرحيق الخمر ختامه
طينه التسنيم يعلو شراب اهل الجنة ثوب جوزي سورة انشقت اذنت سمعت واطاعت
والقت اخرجت ما فيها من الموتى وتخلت عنها حسابا يسيرا قال الله صلعم ذلك العرض يعني

بغیر مناقشۃ لن یحور لن یرجع ویبعث وما وسق جمع من دابۃ القمر اذا اتسق اتساقہ اجتماعہ
لترکبن طبقا عن طبق حالا بعد حال اجر غیر ممنون غیر منقوص سورۃ البروج اصحاب
الاخدود الاخدود الشق فی الارض سلم غلام کانوا امروہ بتعلم السحر علی ید راهب فعلموا بذلک فاخذوہ
فظهرت علی یدہ الکرامۃ فامن الناس فقتلوہ وخدوا الخدود من لم یرجع من دینہ القوہ فیها
فتنوا عذبوا الودود الحبیب سورۃ الطارق الترائب هو موضع القلادۃ من المراۃ والسماء ذات الرجع
سحاب یرجع بالمطر والارض ذات الصدع تتصدع بالنبات لقول فصل حق وما هو بالهزل
بالباطل سورۃ الاعلی غثاء هشیما احوی تغیر من تزکی من الشرک وذکر اسم ربہ وحد اللہ فصلی الصلوات
الخمس سورۃ الغاشیۃ الغاشیۃ والطامۃ والطاخۃ والحاقۃ والقارعۃ من اسماء یوم القیمۃ
عاملۃ ناصبۃ النصاری عین آنیۃ بلغ اناها وحان شربها الضریع نبت یقال لہ الشبرق وقیل شجر
من نار لا تسمع فیها لاغیۃ شتما ونمارق المرافق المصیطر الجبار والمسلط سورۃ الفجر سئل رسول
اللہ صلعم عن الشفع والوتر وهی الصلوۃ بعضها وتر وقیل الوتر اللہ ارم ذات العماد القدیمۃ
والعماد اهل عمود یقیمون جابوا الصخر نقبوا الحجارۃ فی الجبال فاتخذوها بیوتا سوط عذاب
کلمۃ تقولها العرب بکل نوع من العذاب لبالمرصاد یسمع ویری وقیل الیہ المصیر ولا تحاضون
علی طعام المسکین تامرون باطعامہ اکلا لما الصف حبا جما شدیدا کثیرا وانی لہ کیف لہ المطمئنۃ
المصدقۃ بالصواب سورۃ البلد فی کبد فی اعتدال واستقامۃ مالا لبدا کثیرا النجدین الخیر والشر
وقیل الضلالۃ والهدی فلا اقتحم العقبۃ فلم یقتحم العقبۃ فی الدنیا ثم فسرها وما ادرک الخ
ذی مسغبۃ مجاعۃ ذا متربۃ الساقط فی التراب قیل ذا حاجۃ وجهد مؤصدۃ مطبقۃ سورۃ
الشمس وضحها ضوءها طحها قسمها فالهمها فجورها وتقوها بین الخیر والشر بطغوها
بمعاصیها اذ انبعث اشقها رجل عزیز عارم منیع فی رهط ولا یخاف عقبها لا یخاف من احد
تابعہ سورۃ اللیل اذا تردی اذا مات وتردی فی النار بالحسنی بالخلف تلظی توهج سورۃ
الضحی سجی اظلم وسکن وقیل ذهب ودعک ربک ما قلی ما ترکک وما ابغضک ابطا
جبرئیل فقال المشرکون قد ودع محمد فانزل اللہ ما ودعک ربک الخ عائلا ذو عیال سورۃ
الم نشرح انقض اثقل فانصب فی الدعاء سورۃ التین فی احسن تقویم فی احسن خلق سورۃ
العلق الرجعی المرجع لنسفعا لناخذن نادیہ عشیرتہ قال ابو جهل لئن رأیت محمدا صلی اللہ علیہ واٰلہ
وسلم یصلی لاطأن علی عنقہ فقال النبی صلعم لو فعل لاخذتہ الملائکۃ عیانا وفی روایۃ قال ابو جهل انک
لتعلم ما بها من ناد اکثر منی فانزل اللہ فلیدع نادیہ سندع الزبانیۃ الملک سورۃ لم یکن
منفکین زائلین سورۃ زلزلت تحدث اخبارها قال رسول اللہ صلعم اخبارها ان تشهد علی کل عبد وامۃ

بما عمل على ظهرها **سورة العاديات** فاثرن به نقعا رفعن به غبارا الكنود الكفور لحب الخير
لشديد البخيل حصل ميز **سورة القارعة** كالفراش المبثوث كغوغاء الجراد يركب بعضه
بعضا كذلك الناس يجول بعضهم في بعض كالعهن كالوان العهن وقرأ عبد الله كالصوف **سورة التكاثر**
التكاثر من الاموال والاولاد **سورة العصر** العصر الدهر خسر ضلال **سورة الهمزة** الحطمة
اسم النار مثل سقر ولظى **سورة الفيل** الم تر الم تعلم طيرا ابابيل متتابعة وقيل جماعة و
جائية بثقل الحجارة بمناقيرها وارجلها فتبلبل عليهم فوق رؤسهم من سجيل من سنك كل **سورة**
قريش لايلاف قريش لنعمتي على قريش ايلافهم لزومهم وقيل الفوا فلا يشق عليهم في الشتاء
والصيف وامنهم من كل عداهم في خوفهم **سورة الماعون** يدع اليتيم يدفعه عن حقه
ساهون لاهون الماعون المعروف كله وقال بعض العرب الماء قيل اعلاها الزكوة المفروضة
وادناها عارية المتاع **سورة الكوثر** قال رسول الله صلعم هو نهر في الجنة شانئك عدوك
سورة النصر قال ابن عباس انما هو اجل رسول الله صلعم اعلمه اياه فصدقه عمر **سورة**
لهب صعد رسول الله صلعم الصفا فنادى يا صباحاه فاجتمعت اليه قريش فقال اني نذير لكم
بين يدي عذاب شديد فقال ابولهب لهذا جمعتنا تبا لك فانزل الله تعالى تبت يدا ابي لهب
من مسد ليف المقل وهي السلسلة التي في النار **سورة الاخلاص** قال المشركون
صف لنا ربك فانزل الله قل هو الله احد الصمد الذي كمل سودده **سورة الفلق**
الفلق الصبح اذا انفلق من ظلمة الليل وقيل الخلق غاسق الظلمة وقيل غاسق الليل اذا وقب
غروب الشمس اذا وقب اذا دخل في كل شيء واظلم نظر رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
الى القمر فقال يا عائشة استعيذي بالله من شر هذا فان هذا الغاسق اذا وقب **سورة**
الناس الوسواس اذا ولد خنسه الشيطان فاذا ذكر الله ذهب واذا لم يذكر الله ثبت
في قلبه من الجنة والناس بيان للشيطان الموسوس انه جني وانسي كقوله تعالى شياطين الانس
والجن او من الجنة بيان له والناس عطف على الوسواس على كل شو شمائل وليبا وبناته
واعترض بان الناس لا يوسوسون في صدور الناس انما يوسوس في صدورهم الجن
واجيب بان الناس يوسوسون ايضا بمعنى يليق بهم في الظاهر ثم تصل وسوستهم
الى القلب وتثبت فيه بالطريق المؤدي الى ذلك والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب
وهذا آخر ما اوردناه في الرسالة المسماة بفتح الخبير مما لا بد منه في علم التفسير
والحمد لله اولا وآخرا وظاهرا وباطنا وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين